

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Харківський національний університет внутрішніх справ

Навчально-науковий інститут підготовки фахівців
для підрозділів слідства та дізнання

**СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ПРОФІЛАКТИКИ
ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ
НЕПОВНОЛІТНІМИ**

Матеріали науково-практичного семінару
(м. Харків, 30 травня 2009 року)

Редакційна колегія:

Ю. П. Янович (голова),

А. Ф. Волобуєв (заст. голови),

В. Ю. Кузьміна, А. Б. Блага, Ю. М. Канібер,

М. Г. Щербаковський, М. В. Грищенко

Харків - 2009

УДК [343.85+343.137.5](477)
ББК 67.9(4УКР)611.1+67.9(4УКР)311.8
С 91

Друкується відповідно до розпорядження Харківського національного університету внутрішніх справ від 21 квітня 2009 року № 70 за рекомендацією Вченої ради навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання Харківського національного університету внутрішніх справ від 30 червня 2009 року (протокол № 10).

Сучасні напрямки профілактики та актуальні проблеми
С 91 розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми :
матеріали наук.-практ. семінару (м. Харків, 30 трав. 2009 р.) /
редкол.: Ю. П. Янович (голова) та ін. — Х. : Харк. нац. ун-т
внутр. справ, 2009. — 140 с.

Збірник містить програму і тези виступів учасників науково-практичного семінару, в яких висвітлюються кримінально-правові, кримінально-виконавчі, кримінологічні, кримінально-процесуальні, психологічні та соціологічні аспекти протидії злочинності неповнолітніх. Розглядаються питання детермінації злочинності неповнолітніх, перспективні напрямки удосконалення організації профілактичної діяльності відповідних суб'єктів управління, особливості розслідування злочинів, вчинених цією категорією осіб.

Для працівників правоохоронних органів, викладачів та курсантів вищих навчальних закладів.

УДК [343.85+343.137.5](477)
ББК 67.9(4УКР)611.1+67.9(4УКР)311.8

Тези доповідей та виступів друкуються мовою оригіналу та викладені в авторській редакції з незначними коректорськими правками.

© Харківський національний
університет внутрішніх справ, 2009

ОРГАНІЗАЦІЙНИЙ КОМІТЕТ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ

Голова оргкомітету – начальник навчально-наукового інституту (далі – ННІ) підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання (далі – ПФПСД) Харківського національного університету внутрішніх справ (далі – ХНУВС) полковник міліції *Бездольний Максим Юрійович*.

Заступник голови оргкомітету – заступник начальника з навчальної та методичної роботи ННІ ПФПСД ХНУВС полковник міліції *Янович Юрій Павлович*.

Секретар оргкомітету – старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (далі – НДЛ) з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС майор міліції *Грищенко Максим Віталійович*.

Члени організаційного комітету:

- начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС полковник міліції *Волобуєв Анатолій Федотович*;
- начальник кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС полковник міліції *Кузьміна Вікторія Юрійвна*;
- начальник кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС полковник міліції *Блага Алла Борисівна*;
- завідувач кафедри кримінального права та кримінології ННІ права, економіки та соціології (далі – ПЕС) ХНУВС *Канібер Юрій Миколайович*;
- завідувач кафедри криміналістики ННІ ПЕС ХНУВС *Щербаковський Михайло Григорович*;
- начальник відділу ресурсного забезпечення ХНУВС підполковник міліції *Копаниця Олексій Вікторович*;
- начальник відділу фінансового забезпечення та бухгалтерського обліку ХНУВС полковник міліції *Потопальський Віталій Степанович*;
- начальник редакційно-видавничого відділу ХНУВС майор міліції *Білоус Петро Олександрович*;
- науковий співробітник відділу організації наукової роботи ХНУВС майор міліції *Федосова Олена Валеріївна*.

ПРОГРАМА НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ

Вітальне слово

КОМЗЮК Анатолій Трохимович – проректор з наукової роботи ХНУВС, доктор юридичних наук, професор

Вступне слово

ЯНОВИЧ Юрій Павлович – заступник начальника з навчальної та методичної роботи ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Проблеми формування методики розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми

ВОЛОБУЄВ Анатолій Федотович – начальник кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, доктор юридичних наук, професор

Якщо обвинувачений є неповнолітнім...

КУЗЬМІНОВА Вікторія Юріївна – начальник кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Ефективність діяльності підрозділів кримінальної міліції у справах дітей щодо запобігання злочинності серед неповнолітніх

БЛАГА Алла Борисівна – начальник кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Проблеми кваліфікації злочинів, передбачених ст. 150-1 Кримінального кодексу України – «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом»

ПОВОЛОЦЬКА Світлана Геннадіївна – начальник НДЛ кримінологічних досліджень Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

Забезпечення неповнолітньому обвинуваченому права на захист

ЯНОВИЧ Юрій Павлович – заступник начальника з навчальної та методичної роботи ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Особливості проведення окремих слідчих дій у справах про злочини неповнолітніх

ХОЛОД Роман Сергійович – перший заступник начальника слідчого управління ГУМВС України в Запорізькій області, кандидат юридичних наук

Аспекти національної безпеки України: судово-фармацевтична, судово-медична, судово-наркологічна, судово-психіатрична і кримінально-правова протидія злочинності неповнолітніх

ШАПОВАЛОВ Валерій Володимирович – перший заступник начальника СУ ГУМВС України в Харківській області, доктор фармацевтичних наук

Актуальні питання вдосконалення кримінального правосуддя стосовно неповнолітніх

СОЛОВ'ЄВИЧ Інеса Владиславівна – начальник кафедри кримінального процесу факультету з підготовки слідчих Запорізького юридичного інституту (далі – ЗЮІ) Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (далі – ДДУВС), кандидат юридичних наук, доцент

ЗАВГОРОДНЯ Каріна Володимирівна – курсант ЗЮІ ДДУВС

Фактори, що детермінують непатологічні форми агресивної поведінки підлітків

ЗЕМЛЯНСЬКА Олена Володимирівна – професор кафедри прикладної психології ННІ психології, менеджменту, соціальних та інформаційних технологій (далі – ПМСІТ) ХНУВС, кандидат психологічних наук, професор

КУЗЬМІНОВА Марина Михайлівна – здобувач кафедри загальної та інженерної психології Української інженерно-педагогічної академії

Судово-медична експертиза віку

ТАГАСВ Микола Миколайович – професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат медичних наук, доцент

Кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у жебракування

ВАПСВА Юрій Альфонсович – заступник начальника кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Адміністративна відповідальність неповнолітніх: сучасний стан та шляхи удосконалення

МУЗИЧУК Олександр Миколайович – провідний науковий співробітник НДІ з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Динаміка молодіжного наркотизму (на прикладі Харківського регіону)

СЕРДЮК Олексій Олександрович – заступник начальника НДІ з проблем кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат соціологічних наук, доцент

Проблеми вдосконалення процесуальної діяльності кримінальної міліції у справах дітей

СТЕЦЕНКО Вікторія Володимирівна – старший оперуповноважений з особливо важливих справ ВКМСД ГУМВС України в Харківській області

Профілактична діяльність слідчого у справах про злочини, вчинені неповнолітніми

СТЕПАНЮК Руслан Леонтійович – заступник начальника кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Окремі аспекти участі педагога та лікаря у справах про злочини неповнолітніх

БОНДАРЕНКО Олексій Олексійович – доцент кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

Особистісні особливості агресивності та конфліктності у підлітків з делінквентною поведінкою

ВІДЕНЄВ Ігор Олександрович – доцент кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент

Роль шкільного психолога у профілактиці злочинів серед неповнолітніх

ЖДАНОВА Ірина В'ячеславівна – доцент кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент

Проблеми звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності

ЖИТНИЙ Олександр Олександрович – доцент кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Особливості відтворення обстановки і обставин події за участю неповнолітнього

ЗАЯЦЬ Дмитро Дмитрович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Проблемні питання інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів, вчинених неповнолітніми

ЧЕРНЕЦЬ Микола Глібович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх за вчинення злочинів проти життя особи

БАЙЛОВ Антон Володимирович – доцент кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Вплив психічних аномалій та розладів у неповнолітніх на їх поведінку під час вчинення злочину

ВАСИЛЬЄВ Андрій Анатолійович – доцент кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Типові прояви вбивств з корисливих мотивів, що вчиняються неповнолітніми

ГОЛОВКІН Богдан Миколайович – докторант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

Деякі аспекти приведення КПК України у відповідність до вимог міжнародних стандартів провадження про злочини неповнолітніх

ГОЛУБОВ Артем Євгенович – старший науковий співробітник НДЛ з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат юридичних наук

Тактичні операції у справах про злочини, вчинені неповнолітніми

КОЛЕСНИКОВ Владислав Володимирович – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Питання, що вирішуються судом у справах про злочини неповнолітніх

ЛЕШУКОВА Ірина Володимирівна – доцент кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Причини злочинності неповнолітніх та заходи її попередження

ЛІТВІНОВА Оксана Володимирівна – науковий співробітник НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Використання спеціальних психологічних знань при проведенні окремих слідчих дій за участю неповнолітніх

ЛОЗОВА Світлана Миколаївна – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат психологічних наук

Процесуальні, тактичні й етичні особливості затримання неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого)

МАЛЯРОВА Валерія Олегівна – доцент кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Особливості розслідування серійних насильницьких злочинів, вчинених неповнолітніми

КНИЖЕНКО Світлана Олександрівна – старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Особливості профілактики правопорушень серед неповнолітніх на залізничному транспорті

ГРИЩЕНКО Максим Віталійович – старший науковий співробітник НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

АРТЕМЄВА Дарина Вадимівна – науковий співробітник НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

Підготовка і призначення судових експертиз у справах про злочини, вчинені неповнолітніми

ЛАПТА Сергій Павлович – старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Допит неповнолітньої потерпілої від насильницького злочину: проблеми й тактичні особливості

МАТЮШКОВА Тетяна Петрівна – старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Особливості розслідування торгівлі дітьми

ПАЗИНИЧ Тетяна Анатоліївна – старший викладач кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Профілактика безпритульності та злочинності неповнолітніх в УСРР у 20-х – першій половині 30-х років ХХ сторіччя

ГАЛКІН Дмитро Вікторович – науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС

Особливості участі захисника при провадженні справ про злочини неповнолітніх

ГАЛКІНА Олена Миколаївна – науковий співробітник НДЛ з проблем розкриття злочинів ННІ підготовки фахівців кримінальної міліції ХНУВС

Молодіжна злочинність в контексті проблем ксенофобії

ГОРБАЧОВА Ольга Вікторівна – науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС

Запобігання вчинення неповнолітніми порушень таємниці листування та телефонних розмов

КОНДРАТОВ Дмитро Юрійович – викладач кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС

Проблемні питання визнання потерпілим неповнолітнього

КОЧУРА Олександра Олександрівна – викладач кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС

Поширення правової освіти як засіб профілактики злочинності неповнолітніх

ЛУГАНСЬКА Тетяна Олександрівна – науковий співробітник НДІ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

Відповідальність неповнолітньої особи за вбивство, передбачене статтею 117 Кримінального кодексу України

ПОНОМАРЧУК Ольга Вікторівна – викладач кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС

До питання щодо особливостей профілактики злочинності неповнолітніх

ПРОКОПЕНКО Олексій Юрійович – науковий співробітник НДІ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

Вирішення завдань стадії порушення кримінальної справи про злочини, вчинені неповнолітніми

РОМАНЮК Віталій Володимирович – викладач кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС

Трирівнева модель профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх

САППА Ганна-Марія Миколаївна – викладач кафедри соціології ННІ ПЕС ХНУВС

Культура суспільства споживання як детермінанта злочинності неповнолітніх

СКЛЯР Наталя Вячеславівна – викладач кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС

Правові та організаційні основи режиму в місцях позбавлення волі для неповнолітніх

УМАНЕЦЬ Юрій Миколайович – старший викладач кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС

Проблеми доцільності застосування підписки про невиїзд щодо неповнолітніх

ХРИСТЕНКО Тетяна Геннадіївна – викладач кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС

Особа злочинця, який вчинив незаконне проведення абортів

ЧЕРЕВКО Кирило Олександрович – викладач кафедри кримінального права та кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС

Деякі аспекти профілактики злочинності серед неповнолітніх

ШОРОХОВА Ганна Михайлівна – науковий співробітник НДЛ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

Проблемні питання обрання запобіжного заходу у справах про злочини неповнолітніх

КОЧУРА Анастасія Володимирівна – старший слідчий СВ ЛВ на ст. Харків-пас. Управління МВС України на Південній залізниці

Деякі аспекти забезпечення прав неповнолітніх під час досудового слідства

ВОЛОСНИК Роман Олександрович – ад'юнкт ХНУВС

Запобігання злочинам, що вчиняються у сфері медичної діяльності стосовно неповнолітніх

КУЧЕРЕНКО Марія Сергіївна – ад'юнкт ХНУВС

Зловживання при отриманні громадянства України

ЛАЗАРЄВ Віктор Вікторович – завідувач навчальної лабораторії кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії ННІ ПФПСД ХНУВС

Особливості вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого на стадії досудового розслідування

ГІНДУЛІНА Юлія Олегівна – курсант ЗІОІ ДДУВС

Кримінологічний та кримінально-правовий аспекти протидії злочинності неповнолітніх

СОЛОВ'ЄВИЧ Інеса Владиславівна – начальник кафедри кримінального процесу факультету з підготовки слідчих ЗІОІ ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент

КЛЮЧКО Наталя Павлівна – курсант ЗІОІ ДДУВС

Система захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві

ЛОПУХ Антон Павлович – курсант ЗІОІ ДДУВС

Дотримання прав неповнолітньої особи як складова забезпечення принципу законності в діяльності ОВС

НІКІТІН Артем Олегович – курсант ЗІОІ ДДУВС

Актуальні питання забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному процесі

ЧЕТИРІН Олександр Юрійович – курсант ЗІОІ ДДУВС

Поволоцька Світлана Геннадіївна

Начальник НДІ кримінологічних досліджень Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат юридичних наук

**ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 150-1
КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ – «ВИКОРИСТАННЯ
МАЛОЛІТНЬОЇ ДИТИНИ ДЛЯ ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ»**

Актуальність розгляду зазначеної теми обумовлена тим, що стаття 150-1 Кримінального кодексу України (далі – ККУ) «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», яка була внесена до кримінального законодавства на початку 2009 року з метою забезпечення належного захисту прав та інтересів дітей, а також попередження поширення жебрацького «бізнесу» з використанням дітей, є достатньо новою і на практиці виникають питання щодо правильної кваліфікації злочинів, передбачених цією нормою. Крім того, розгляд цього питання актуалізується й необхідністю визначення ознак, що відмежовують цей склад злочину від суміжного, передбаченого ст. 304 ККУ «Втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність».

Слід відмітити, що проблемні питання кваліфікації втягнення дітей, в тому числі малолітніх, у заняття жебрацтвом розглядалися у наукових працях Н. В. Шость, Н. М. Крестовської, М. А. Готвянської та інших. Науковці у своїх працях вказували на прогалини у законодавстві, що регулювали питання юридичної відповідальності за використання дітей для занять жебрацтвом, а також пропонували певні шляхи їх вирішення. Справа у тому, що на той час діяла лише ст. 304 ККУ, яка передбачала кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Кримінальне законодавство не містить визначення поняття «неповнолітній», але відповідно до сімейного та цивільного законодавства України неповнолітніми є особи віком від 14 до 18 років. Таким чином, ст. 304 КК України не передбачала відповідальності за втягнення малолітньої дитини (до 14 років). Крім того, диспозиція 304-ї статті прямо не передбачала кримінальної відповідальності за використання дитини (в тому числі малолітньої) для жебракування. Така прогалина в кримінальному законодавстві України створювала умови для порушення багатьох прав дитини, передбачених Конвенцією про права дитини.

Поряд з цим, слід відмітити, що розвиток вітчизняного кримінального законодавства не стоїть на місці. Протягом останнього часу прийнято низку законів, зокрема, Закон України «Про внесення змін до статей 304 та 323 Кримінального кодексу України щодо посилення відповідальності за злочини проти сім'ї та дітей» від 01.10.2008 та Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального

кодексів України щодо використання дитини для жебракування» від 15.01.2009 р. Ці закони створили необхідні підстави для внесення суттєвих змін до інституту кримінальної відповідальності і усунення багатьох прогалин у законодавстві, що торкались питань кримінальної відповідальності за використання малолітніх дітей для занять жебрацтвом.

Так, відповідно до Закону України від 01.10.2008 р. стаття 304 ККУ доповнена частиною другою, яка передбачає відповідальність за втягнення малолітньої дитини (до 14 років) у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Крім того, ця частина містить й таку кваліфікуючу ознаку як вчинення таких дій батьком, матір'ю, вітчимою, мачухою, опікуном чи піклувальником, або особою, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього.

На підставі Закону України від 15.01.2009 р. ККУ доповнений новою ст. 150-1, яка передбачає відповідальність за використання малолітньої дитини для занять жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку. Ця стаття має також такі кваліфікуючі ознаки, як використання малолітньої дитини батьками або особами, які їх замінюють (ч. 1), використання чужої малолітньої дитини або дії, пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст. 150, 303, 304 КК, або за попередньою змовою групою осіб (ч. 2), а також використання малолітньої дитини, вчинене організованою групою, а також якщо внаслідок таких дій дитині спричинені середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження (ч. 3). Тому, для правильної кваліфікації злочинів, передбачених ст. 150-1 ККУ, необхідно враховувати вищенаведені кваліфікуючі ознаки.

Не дивлячись на те, що ст. 150-1 містить значно більше кваліфікуючих ознак, ніж ст. 304 ККУ, можна констатувати, що положення цих статей дуже близькі за змістом, оскільки вони передбачають відповідальність за вчинення дорослими систематичних дій відносно малолітніх дітей, спрямованих на їх залучення до занять жебрацтвом. Різниця, на наш погляд, полягає у самих поняттях «використання» і «втягнення». На наш погляд, принципова відмінність цих понять полягає у наступному.

За змістом Закону під втягненням дитини у злочинну чи іншу антигромадську діяльність треба розуміти певні дії дорослої особи, вчинені з будь-яких мотивів і пов'язані з безпосереднім впливом на дитину з метою викликати у неї рішучість взяти участь в одному чи декількох злочинах або займатись іншою антигромадською діяльністю [4]. Безпосередньо «втягнення» у заняття жебрацтвом розглядається вченими як умисне схилення дитини до випрошування грошей чи інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб, що передбачає здійснення дитиною свідомих активних дій [1, с. 3].

«Використання», у свою чергу, означає трактування злочинцем дитини не в якості людини, а в якості корисної для нього речі, що своїм видом спонукує інших осіб до безоплатної передачі йому певних матеріальних цінностей (грошей, продуктів і т. ін.). Тобто, в цьому випадку дитина є знаряддям вчинення антигромадських дій, будучи одночасно беззахисною жертвою правопорушника [1, с. 5].

Керуючись вказаними відмінностями, можна зробити висновок, що потерпілою від злочину, передбаченого ст. 304 ККУ, може бути лише та малолітня особа, яка усвідомлювала значення своїх дій і діяла активно. Якщо ж малолітня дитина діяла не активно і не усвідомлювала своїх дій, то такі дії дорослої особи необхідно кваліфікувати за ст. 150-1 ККУ. У кожній конкретній ситуації для визначення того чи усвідомлювала малолітня дитина значення своїх дій необхідно призначати психолого-педагогічну експертизу.

Підбиваючи підсумок, зазначимо, що правильне розуміння розглянутих питань, точна кваліфікація дій дорослих осіб, які залучають дітей до жебрацтва, є необхідною умовою дотримання законності у діяльності органів внутрішніх справ у сфері попередження втягнення неповнолітніх у злочинну та іншу антигромадську діяльність та її ефективності.

Література: 1. Крестовська Н. М. Використання дітей молодшого віку при жебракуванні: проблеми кваліфікації та юридичного реагування [Електронний ресурс] / Н. М. Крестовська, М. А. Готвянська – Режим доступу : http://mndc.naiau.kiev.ua/Gurnal/gurn_main.htm. 2. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2. 3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України [відп. ред. С. С. Яценко]. – К. : А.С.К., 2002. – 986 с. – 2-ге вид., переробл. та доповн. 4. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. – № 2. 5. Кузнецов В. В. Окремі аспекти відмежування злочинів, передбачених статтями 150-1 та 304 КК України [Електронний ресурс] / В. В. Кузнецов. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php?>

Шаповалов Валерій Володимирович

*Перший заступник начальника СУ ГУМВС України в Харківській області,
доктор фармацевтичних наук, професор кафедри фармацевтичного права
Національного фармацевтичного університету*

**АСПЕКТИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
СУДОВО-ФАРМАЦЕВТИЧНА, СУДОВО-МЕДИЧНА,
СУДОВО-НАРКОЛОГІЧНА, СУДОВО-ПСИХІАТРИЧНА
І КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ
ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Судово-фармацевтичні, судово-наркологічні, судово-психіатричні і судово-медичні дослідження свідчать про те, що більшість неповнолітніх, які скоюють злочини, хворіють залежністю від психоактивних речовин (наркотичних і одурманюючих засобів, психотропних, сильнодіючих, отруйних, алкогольних і тютюнових речовин, прекурсорів, ліків тощо) виховувалися в неблагополучних, деструктивних сім'ях, де були відсутні взаєморозуміння, любов, духовність, правосвідомість, доброзичливість і турбота, а превалювали жорстокість, агресія, злоба і насилля. Така модель внутрішніх сімейних взаємовідносин є фактором розвитку психоневрологічних розладів здоров'я і провокуючих неповнолітніх хворих (далі – НЛХ) до нерационального вживання психоактивних речовин і розвитком адиктивних захворювань, під впливом чого НЛХ здатні до скоєння злочинів у стані сп'яніння (крадіжки, вбивства, грабежі, звалтування, збут та вживання наркотиків та ін.) [1]. Тому захист конституційних прав і свобод, життя і здоров'я НЛХ є завданням правоохоронних органів (зокрема досудового слідства), судово-фармацевтичної, судово-медичної, судово-наркологічної і судово-психіатричної експертизи (в оцінці шкоди здоров'ю від захворювання для призначення фармакотерапії життєво-необхідними ліків, направлення до центрів медико-соціальної реабілітації), що є складовою національної безпеки України. Тому, співробітникам державних установ, правоохоронних органів, судово-експертних установ необхідно виконувати заходи, які передбачені концепцією національної безпеки України та сприяють підвищенню рівня правової культури, духовності, правосвідомості серед всього населення – школярів, молоді, студентів, батьків, працівників різних галузей (провізорів, лікарів, пацієнтів, судових експертів, слідчих, оперативних працівників, прокурорів, суддів та ін.) [2-5]. Так, у ст. 1 Закону України «Про основи національної безпеки України» визначено, що національна безпека – це захищеність життєво важливих інтересів НЛХ, людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується стабільний розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам.

Отже, запобігання злочинності і захворюваності серед НЛХ

© Шаповалов В. В., 2009

залишається одним із пріоритетних завдань державних органів (МВС України, МОЗ України). Кримінальна активність НЛХ – це надто небезпечне явище, бо саме вони стають резервом для дорослої та рецидивної злочинності. Упродовж 2008 р. по Україні кількість злочинів, скоєних НЛХ в порівнянні з 2007 р., зменшилася на 16,4 % (15707 проти 18755). Питома вага таких злочинів становить 5,9 % (проти 6,9 % у 2007 р.). Кількість скоєних НЛХ тяжких та особливо тяжких злочинів в цілому знизилася на 20,1 % (до 8152). Питома вага таких злочинів становить 9,2 % (у минулому – 10,7 %). Зменшилася кількість скоєних НЛХ умисних вбивств (на 4,2 %), з них двох або більше осіб – на 50 % (4), розбійних нападів – на 19,0 %, зґвалтувань – на 27,6 %. У стані під впливом психоактивних речовин (алкоголь, наркотики тощо) НЛХ скоїли 1943 злочини, що на 4,8 % менше 2007 р., але така статистика не відображає реальної ситуації, оскільки не враховує: латентність; злочини, які скоюються у тверезому стані з метою отримання засобів для придбання психоактивних речовин. З цією метою скоюються, зокрема, близько половини майнових злочинів, які в свою чергу, складають 70 % усіх зареєстрованих злочинів, скоєних НЛХ. За скоєння злочинів, пов'язаних із схиленням НЛХ до вживання психоактивних речовин (наркотиків), затримано 231 особи, що на 15,1 % менше в порівнянні з 2007 р. Найбільше таких фактів виявлено у Луганській (35), Одеській (32), Миколаївській (31), Вінницькій (24), Волинській (14), Черкаській (13), Хмельницькій (10) областях. Протягом 2008 р. слідчими ОВС розслідувано 11357 справи про злочини, скоєні НЛХ, що на 11,8 % менше. До суду спрямовано з обвинувальним висновком 9649 справи, що на 11,3 % менше показника 2007 р. Загальна кількість обвинувачених у спрямованих до суду справах про злочини, вчинені НЛХ або за їх участю знизилася на 9,8 % (11981). Особливу стурбованість викликають факти незаконного притягнення НЛХ до кримінальної відповідальності, яких за результатами роботи слідчих підрозділів ОВС України за 2008 р. нараховується 8, що на 2 більше, ніж у 2007 р.

На підтвердження вище зазначеного наводимо приклад. СВ Ренійського РВ ГУМВС України в Одеській області порушено кримінальну справу стосовно НЛХ гр. М. за ознаками складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України. 10.01.2008 р. співробітниками РВ затримано гр. У., у якого при огляді вилучено відповідно до висновку судово-фармацевтичної експертизи каннабіс, який віднесено до особливо небезпечних наркотичних засобів. Гр. У. показав, що цей наркотик йому передав (збув) НЛХ гр. М. Останній підтвердив ці показання, крім того, при особистому огляді гр. М. з куртки вилучено аналогічний наркотик. У подальшому НЛХ гр. М. змінив свої показання, вказавши на те, що наркотик гр. У. не передавав. Інших доказів, які підтверджували наявність в діях НЛХ гр. М. складу злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, не здобуто. В результаті

кримінальну справу стосовно НЛХ гр. М. закрито на підставі п.п. 1, 2 ст. 6 КПК України.

Протягом 2008 р. організаційно-практична діяльність СУ ГУМВС України в Харківській області була спрямована на дотримання законності під час проведення досудового слідства у кримінальних справах, порушених по злочинах, скоєних НЛХ. З метою недопущення порушення конституційних прав і свобод, життя і здоров'я а також законних інтересів НЛХ та норм КПК України під час розслідування кримінальних справ, необґрунтованого притягнення НЛХ до кримінальної відповідальності, в слідчому управлінні в системі службової підготовки проводяться заняття, на яких вивчаються положення Закону України від 02.10.1996 р. «Про звернення громадян», наказу МВС України від 10.10.2004 р. № 1177 «Про затвердження Положення про порядок роботи зі зверненнями громадян і організації їх особистого прийому в системі Міністерства внутрішніх справ України». Так, по Харківській області за 2008 р. зареєстровано 867 злочинів, скоєних НЛХ, що на 12,2 % менше, ніж у 2007 р. (987 злочинів). Питома вага таких злочинів зменшилась на 0,7 % і склала 4,3 % проти 5,0 % у 2007 р. По злочинам загально кримінальної спрямованості відбулося зменшення злочинності НЛХ на 12,8 % (у тому числі тяжких та особливо тяжких злочинів на 26,2 %). Значне зменшення рівня загальнокримінальної злочинності серед НЛХ зареєстровано у Держинському РВ (-50,6 %), Ордонікідзевському (-54,6 %), Балаклійському (-49 %), Великобурлуцькому (-95,7 %), Сахновщинському (-79 %), Липецькому (-58 %). Разом з тим, в деяких районах кількість злочинів, скоєних НЛХ, значно зросла: Краснокутський, Ленінський у 3 рази, Жовтневий, Кегичівський у 2 рази, Зачепилівський (+66,7 %), Дергачівський (+62,5 %), Київський (+51 %). Зменшилась кількість скоєних НЛХ таких видів злочинів, як умисне вбивство (-50 %), умисне тяжке тілесне ушкодження (-44,4 %), зґвалтування (-56,3 %), розбій(-38,2 %), грабіж (-7,2 %), шахрайство (-34,3 %), крадіжка (-18,2 %), незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами (-28,6 %). Поряд із зменшенням злочинності в цілому, зареєстровано зростання кількості скоєних НЛХ таких видів злочинів, як: вимагання (+57,1 %), хуліганство (+1,4 %), незаконне заволодіння транспортними засобами (+30,2 %), злочини, пов'язані з наркотиками та ін. психоактивними речовинами (+6,6 %).

Приводимо приклад на вище зазначене по Харківській області. 11.03.2008 р. вироком Чугуївського місцевого суду Харківської області розглянуто у відкритому судовому засіданні кримінальну справу по обвинуваченню гр. Ч., 06.08.1989 р., освіта 9 класів, учня 3 курсу Чугуївського професіонального аграрного ліцею, не судимого, в скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, який 29.08.2007 р. у денний час, знаходячись біля ферми № 5 в пос. Малинівки, для особистого вживання зірвав коноплі і переніс до місця свого мешкання, де переробив

у екстракт каннабісу. В цей же день о 16.00 год. гр. Ч. збув гр. М. 50,0 грамів речовини, яка згідно висновку судово-фармацевтичної експертизи є екстрактом каннабісу, що віднесений до особливо небезпечних наркотичних засобів, яку гр. М. відразу вжив. На підставі ст. 323, 324 КПК України, суд присудив неповнолітнього гр. Ч. признати винним у скоєнні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 307 КК України, і призначив покарання у вигляді позбавлення волі на строк 5 років без конфіскації майна згідно зі ст. 77 КК України. Відповідно до ст. 75 КК України суд звільнив гр. Ч. від відбуття покарання з випробувальним строком 2 роки.

Питома вага злочинів проти власності, скоєних НЛХ, становить 60 % від загальної кількості злочинів, вчинених НЛХ. Однією з причин такої кількості даних злочинів є незайнятість навчанням чи працею. Про це свідчить той факт, що за 2008 р. у скоєнні злочинів приймали участь 522 НЛХ, які ніде не працюють і не навчаються, що складає 63,6 % від загальної кількості НЛХ, притягнутих до кримінальної відповідальності, і тільки 1 % складають особи, які працюють (8). Всього до кримінальної відповідальності у 2008 р. притягнуто 821 НЛХ, що в порівнянні з 2007 р. менше на 15 %, серед них 24,5 % складають учні шкіл, ліцеїв (201), 8 % – учні СПТУ, ПТУ (65), 1,7 % – студенти вузів (14). На 21,6 % зросла кількість НЛХ, які скоїли злочин у стані алкогольного або наркотичного, токсикологічного сп'яніння. Питома вага цих осіб до загальної кількості НЛХ складає 10 % (2007 – 8 %). Вбачається збільшення рівня рецидивної злочинності серед НЛХ: повторно скоїли злочини 109 підлітків, що на 24 (або 28,2 %) більше, ніж у 2007 р. (85). Питома вага рецидивної злочинності серед НЛХ складає 13,3 % (2007 р. – 8,8 %). За підсумками роботи за 2008 р. в провадженні слідчих по злочинах, вчинених НЛХ або за їх участю, знаходилось 639 кримінальних справ, що на 22,3 % менше, ніж за 2007 р. З них 606 справ прийняті до провадження у 2008 р., що на 19,4 % менше, ніж у 2007 р. Питома вага кримінальних справ стосовно НЛХ до усіх справ, які знаходились у провадженні, становить 2,7 %. Закінчено провадження 576 кримінальних справ, що менше, ніж у 2007 р., на 13,6 %. Разом з тим, ефективність праці слідчих по розслідуванню кримінальних справ про злочини, скоєні НЛХ, зросла на 9 % і склала 90,1 %. З обвинувальним висновком до суду (без повторно направлених) надіслано на 10,7 % менше справ, ніж за 2007 р. Загальна кількість обвинувачених за надісланими до суду справами про злочини, вчинені НЛХ, зменшилась на 10,7 % (з 949 до 847), з них притягнуто НЛХ менше на 11,1 % (795 за 2007 р.). За видами злочинів спрямовано до суду з обвинувальними висновками: про умисне вбивство – 5 справ (менше на 54,5 % справ); про умисне тяжке тілесне ушкодження – 3 справи (менше на 62,5 % справ); про зґвалтування – 5 справ (більше на 66,7 %); про розкрадання майна шляхом розбійного нападу – 18 справ (менше на 18,2 % справ); про розкрадання майна шляхом грабежу – 89 справ (менше на 27,6 % справ); про розкрадання майна шляхом крадіжки – 208 справ (менше на 9,6 % справ); про хуліганства – 53 справи (на рівні минулого

року); інші злочини (зберігання без мети збуту і збут наркотичних засобів, психотропних, сильнодіючих і отруйних речовин, прекурсорів та ін.) – 184 справи (більше на 2,0 %). До суду для вирішення питання про звільнення НЛХ від кримінальної відповідальності направлено 2 справи (із застосуванням заходів виховного характеру у порядку ст. 9 КПК України, з передачею на поруки у порядку ст. 10 КПК України). Закрито на підставі п. 2 ст. 6 КПК України у зв'язку з відсутністю в діях підозрюваних ознак складу злочину 4 кримінальні справи (сільські МВ-РВ), в 2007 р. – 3 справи (обвинувачення НЛХ не пред'являлися). На підставі ст. 100 КПК України скасовано дві постанови слідчих про порушення кримінальної справи (Ленінський РВ ХМУ, Нововодолазький РВ). У строки понад 2 місяці за 2008 р. слідчими закінчено 8 кримінальних справи: Барвінківський РВ – 1 справа, відділ «ОЗ» СУ – 3 справи, відділ розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи СУ – 4 справи, що на 46,7 % справ менше, ніж за 2007 р. (15 справ). За 2008 р. у порядку ст. 115 КПК України за вчинення злочинів слідчими затримано 137 НЛХ, що на 26,8 % більше, ніж за 2007 р. Питома вага НЛХ, затриманих у порядку ст. 115 КПК України, від загальної кількості притягнутих НЛХ до кримінальної відповідальності, у порівнянні з 2007 р., склала 21,8 %. Запобіжний захід у вигляді тримання під вартою обрано відносно 83 НЛХ, що становить 60,6 % від кількості затриманих у порядку ст. 115 КПК України, та 13,2 % від кількості осіб, притягнутих до кримінальної відповідальності. На 50 % зросла кількість НЛХ звільнених з-під варті. Так, у 2008 р. звільнено 54 НЛХ проти 36 у 2007 р. Безпосередньо слідчими без внесення клопотань про взяття під варту НЛХ не звільнялися, у зв'язку з відмовою прокурорів підтримати клопотання про взяття під варту звільнено 28 НЛХ проти 12 у 2007 р., що більше у 2,3 рази, через відмову суду в наданні згоди на тримання під вартою звільнено 26 НЛХ проти 24 у 2007 р., що більше на 8,3 %. До апеляційних судів внесено апеляції на рішення місцевих судів про відмову в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту щодо 26 НЛХ, за результатами яких у задоволенні відмовлено по 24. Іншим, окрім взяття під варту, та водночас найбільш розповсюдженим запобіжним заходом, застосованим у тому числі й до звільнених з ПТ після затримання у порядку статті 115 КПК України, є підписка про невийзд. Підписку про невийзд протягом 2008 р. обрано відносно 542 обвинувачених НЛХ, що на 58 (або 10,7 %) менше, ніж за 2007 р. У закінчених провадженнях у 2008 р. справах про злочини, скоєні НЛХ або за їх участю, у порядку ст. 23-1 КПК України слідчими внесено 672 подання про усунення причин та умов, що сприяли скоєнню НЛХ злочинів. Подання направляються на розгляд МОЗ України, ВАК України, керівникам навчальних закладів, місцевих органів влади та відповідних служб у справах НЛХ, які займаються соціальним захистом підлітків та проводять з ними профілактичну роботу. В провадженні слідчих підрозділів знаходилося 45 кримінальних справ щодо НЛХ, які

вчинили суспільно небезпечні діяння до досягнення віку, з якого можлива кримінальна відповідальність, що на 12, або 21,1 % справ менше, ніж у минулому році (57). Усі справи цієї категорії направлені до суду у порядку ст. 7-3 КПК України. Зокрема: про розкрадання майна шляхом грабежу – 5 справ на 5 осіб; про розкрадання майна шляхом крадіжки – 17 справ на 21 особу; інші злочини (зберігання і збут наркотичних засобів тощо) – 23 справи на 28 осіб. НЛХ у групі з дорослими скоєно злочинів: по 5 – умисне вбивство, згвалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, незаконне поводження зі зброєю; по 2 – тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого, хуліганство, злочини, пов'язані з наркотиками; по 1 – середньої тяжкості тілесні ушкодження, статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, порушення недоторканості житла, вимагання, умисне знищення або пошкодження майна; крім того скоєні такі злочини: крадіжки – 53; грабежі – 26; розбої – 11; шахрайство – 12; незаконне заволодіння транспортним засобом – 8; наруга над могилою – 3.

Причинами та умовами скоєння злочинів НЛХ є слабкий контроль за НЛХ з боку батьків, соціальна незахищеність НЛХ, відсутність профілактики та контролю з боку керівництва навчальних закладів, органів міліції та державних установ, на яких покладено відповідальність за створення нормальних умов існування дітей. Одними з причин невиконання чи неналежного виконання внесених подань (ст. 22, 23, 23-1 КПК України) є незнання посадовими особами, а також керівниками установ, підприємств, організацій норм КПК і КК України, що регламентує профілактичну діяльність слідчого, відсутність у посадових осіб і керівників установ, підприємств, організацій досвіду та розуміння необхідності своєчасного проведення заходів.

На підтвердження вище зазначеного наводимо приклад. 18.04.2008 р. на базі слідчого управління ГУМВС в Харківській області в рамках Всеукраїнського конгресу «Сьогодення та майбутнє фармації» був проведений науково-практичний симпозіум «Фармацевтичне право, судова фармація та доказова фармація на досудовому слідстві» за участю представників Харківської обласної державної адміністрації, кафедри фармацевтичного права ІПКСФ НФаУ, інституту неврології, психіатрії та наркології АМН України, МОЗ України, до програми якого включено ряд доповідей на тему «Психологічні особливості злочинності неповнолітніх» тому, що соціально-психологічні особливості неповнолітніх як суб'єктів злочину, специфіка проведення слідства стосовно них визначають необхідність спеціалізації слідчих, які повинні мати відповідну фахову підготовку в розслідуванні кримінальних справ цієї категорії, глибоко знати законодавство, вікову психологію та педагогіку, процесуальні, тактичні, організаційні особливості роботи з

неповнолітніми, коло спеціалізованих виховно-профілактичних органів та їх функції.

Таким чином, стрімке зростання наркотизації суспільства в цілому і НЛХ зокрема викликає необхідність посилення з боку МВС України і МОЗ України захисту прав і свобод, життя і здоров'я НЛХ. На судово-фармацевтичні, судово-медичні, судово-наркологічні і судово-психіатричні експертні установи покладено завдання щодо оцінки розладу здоров'я від захворювання, призначення фармакотерапії життєво-необхідними ліками, а у подальшому направлення до центрів медико-соціальної реабілітації НЛХ, що становить основу цієї складової національної безпеки України. Тому, співробітникам державних і судово-експертних установ, правоохоронних органів необхідно виконувати заходи, які передбачені концепцією національної безпеки України, зокрема: а) сприяють підвищенню рівня правової культури, духовності, правосвідомості серед НЛХ – школярів, молоді, студентів, а також батьків і працівників різних галузей; б) встановлюють належний процесуальний контроль за станом розслідування справ про злочини та суспільно-небезпечні діяння, скоєні НЛХ або за їх участю, для недопущення порушення встановлених строків слідства, направлення справ на додаткове розслідування; в) вирішують питання про обрання НЛХ запобіжного заходу у вигляді взяття під варту та поміщення НЛХ до приймачника-розподільника, виважено та об'єктивно, виходячи із обставин скоєння злочину, його тяжкості, характеристики особи НЛХ; г) спільно із судами вживають передбачені чинним законодавством заходи щодо ізоляції на період слідства НЛХ у порядку ст. 7-3 КПК України та положень ст. 9 Кодексу, яка передбачає можливість закриття справи із застосуванням примусових заходів виховного характеру до НЛХ, які не досягли віку кримінальної відповідальності; д) досліджують умови життя, виховання та навчання НЛХ, а також обставини втягнення дорослими НЛХ у злочинну діяльність; ж) забезпечують неухильне виконання вимог наказу МВС України № 160-2008 щодо інформування СУ ГУМВС в області для подальшого направлення інформації до ГСУ МВС України про вчинені злочини НЛХ відповідно до додатку № 2.

Література: 1. Лекарственные средства в неврологии, психиатрии и наркологии [под ред. В. А. Шаповаловой и др.]. – Х. : Факт, 2003. – 784 с. 2. Наркологические проблемы в семье [под ред. И. К. Сосина]. – Х. : Коллегиум, 2006. – 140 с. 3. Таций В. 60 років загальної декларації прав людини / В. Таций // Право України. – 2008. – № 12. – С. 17-22. 4. Шаповалов В. В. Судова та соціальна фармація в концепції національної безпеки щодо вивчення злочинів, скоєних під впливом психоактивних речовин / В. В. Шаповалов // Право України. – 2008. – № 12. – С. 133-138. 5. Шаповалова В. О. Фармацевтичне право в наркології / В. О. Шаповалова, І. К. Сосін, В. В. Шаповалов. – Х. : Факт, 2003. – 800 с.

Землянська Олена Володимирівна

Професор кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат психологічних наук, професор

Кузьміна Марина Михайлівна

Здобувач кафедри загальної та інженерної психології Української інженерно-педагогічної академії

ФАКТОРИ, ЩО ДЕТЕРМІНУЮТЬ НЕПАТОЛОГІЧНІ ФОРМИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

У статті розглядаються складові системи детермінант непатологічних форм агресивної поведінки підлітків, тобто не пов'язаних ні з вираженими стійкими розладами або порушеннями психічного розвитку (психічним дизонтогенезом) і не є їх наслідком.

Виділення цих форм агресивної поведінки є важливим і актуальним, по перше, у плані організації індивідуальної соціально-профілактичної допомоги дітям і підліткам з бездоглядністю й асоціальною поведінкою з метою попередження правопорушень або для надання їм соціальної підтримки і реабілітації; по друге, для адекватного визначення неповнолітніх, що не підлягають кримінальній відповідальності і приміщення їх у спеціальні навчально-виховні установи відкритого і закритого типу органів управління освітою; у третіх, для судово-психіатричної та судово-психологічної практики при оцінці психічного стану підлітка стосовно до конкретного агресивного кримінального вчинку.

Непатологічні форми агресивної поведінки не пов'язані ні з вираженими і стійкими психічними розладами або порушеннями психічного розвитку (психічним дизонтогенезом) і не є їх наслідком. Переважно вони обумовлені соціальними або природними факторами і не формуються на патологічних механізмах. Агресивна непатологічна поведінка може спостерігатися в осіб з акцентуаціями характеру або акцентуйованою підлітковою психікою, дисгармонійним пубертатним кризом, що протікає, на тлі педагогічної і соціальної занедбаності.

Агресивні дії, зв'язані саме з так називаною «підлітковою психікою», «підлітковим комплексом», тобто з особливостями психології підлітка, займають особливе місце. До цих вікових особливостей відносяться: «суперечливість, полярність почуттів і спонукань», імпульсивність, сполучення сензитивності і черствості, жорстокості і холодності, надмірно завищеної самооцінки і непевності в собі, відмовлення від загальноприйнятих норм поведінки і підпорядкування себе випадковим «кумирам», максималізму в оцінках і нездатності до боротьби мотивів, до прийняття аргументованих рішень, упертості і протидії радам із сугестивністю, схильністю до індукування. Зростаючий інтерес до загальних гуманітарних проблем, питань життя і смерті, свого соціального статусу в цьому періоді парадоксально сполучається з недостатньо розвитою здатністю до об'єктивної оцінки конкретних

вчинків, до самоконтролю поведінки. Особливо явно відзначені риси виступають при їх сполученні зі стійким негативним відношенням до суспільної моралі, установкам батьків, стилю сімейних відносин.

Описаний підлітковий комплекс нерідко визначає психологічно зрозумілий механізм агресивної поведінки і може лежати в основі як непатологічних, так і патологічних агресивних дій, у залежності від його масивності, стійкості, наявності або відсутності зверхніх відносин до власних психологічних особливостей, сформованості вольових і критичних здібностей, спряженості з психічним дизонтогенезом. Тут найбільш яскравим виявляється положення про плинність границь між непатологічним і патологічним. Дійсно, перебільшене загострення цих особливостей у сполученні з емоційною зовнішньою холодністю, безчуттєвістю визначають не тільки звичайні підліткові девіації, але і психотичний варіант підліткового симптомокомплексу. Слід зазначити також, що наявність підліткового комплексу полегшує приєднання педагогічної і соціальної занедбаності, алкогольних і наркоманичних схильностей.

Різноманітні негативні соціальні впливи в дитячому і підлітковому віці можуть значно спотворювати особистість, що формується, її установки і способи реагування і дій в декількох напрямках. Основними з них є: 1) морально-правова соціалізація особистості; 2) середовища психічна дезадаптація; 3) патохарактерологічні реакції; 4) формування алкоголізму і наркоманії; 5) кримінальна поведінка і розвиток.

Поняття «соціалізації» у дитячому і підлітковому віці є базовим, воно визначає вікову специфіку соціальних впливів і їхніх наслідків для розвитку особистості. Особливо важкі умови життя дитини (сирітство, тривала соціальна депривація, насильство, повсякденна жорстокість з боку близьких, раннє залучення в кримінальне середовище, культивування насильства, аморальності, алкогольних традицій і ін.) створюють ґрунт для особистісної агресивності і формування агресивної поведінки. При цьому жертвами агресії виявляються самі члени родини, що зробили життя дитини нестерпним, в інших випадках досить легко відбуваються убивства при групових кримінальних «розбираннях» і конфліктах в алкогольному сп'янінні. Підлітки з дитячими психологічними комплексами і зазначеними соціальними проблемами складають групу підвищеного соціального ризику в плані агресивної поведінки.

Негативні соціальні ситуації можуть сприйматися дітьми і підлітками не тільки як модель для наслідування, але і як нестерпна психотравмуюча обстановка. При цьому агресивна поведінка виявляється відповідною реакцією на стрес. Особливістю дитячого і підліткового віку є легкість переходу стресових переживань у дистресові. Слід уточнити, що емоційний стрес ми розцінюємо як загальну адаптивну реакцію, що виражається в психологічно зрозумілих (з урахуванням віку) переживаннях конфліктних ситуацій і виявляється

в поза поведінкових актах або короточасних афективних змінах. Дистрес - це стан емоційної напруги, що по своїй інтенсивності, якості і тривалості перевищує адаптивні можливості дитини і визначає появу ознак патологічних станів.

Соціалізація особистості неповнолітніх, схильних до агресивних форм поведінки, як правило, протікає в умовах наростаючої сімейної, шкільної і соціальної дезадаптації. При цьому як непатологічна, так і патологічна агресивна поведінка реалізується на тлі загальних негативних тенденцій формування підліткової злочинності.

Кримінологічні і соціально-психологічні дані показують, що при тривалій (більш 1-го року) соціальної дезадаптації в більшості дітей і підлітків із кримінальною активністю починають виявлятися і фіксуються риси особистісної деформації по асоціальному типі. Для неї характерні наступні ознаки: 1) відсутність інтересу до пізнавальної діяльності і зв'язана із сімейною і педагогічною занедбаністю когнітивна дефіцитарність. Вона може при поверхневій оцінці робити враження розумової відсталості, особливо якщо усвідомлене або неусвідомлене перебільшується. При цьому, як правило, паралельно відзначається гарне соціальне орієнтування в сполученні з умінням маніпулювати іншими людьми або використовувати зовнішні обставини у свою користь; 2) відсутність здатності до емпатії (співчуття), недостатня глибина емоційного співпереживання, байдужість до почуттів інших людей у сполученні з нездатністю встановлювати і підтримувати емоційно насичені, стабільні відносини; 3) прагнення до одержання простих задовольень без визначеного вольового зусилля і праці; підвищена чутливість до стимуляції ззовні. Ця особливість може супроводжуватися прагненням до заміщення почуття порожнечі і нудьги станом зміненого настрою, викликуваного алкоголем і іншими психоактивними речовинами; 4) хитливий настрій зі схильністю до дратівливості, гнівливим реакціям, що складаються з безмотивної внутрішньої напруги в сполученні з неадекватним, афективно посиленим реагуванням по агресивному типу на конфліктні ситуації; виражена похилість до індивідуальної й особливо груповій жорстокості; 5) індиферентне або зневажливе відношення до загальнолюдських цінностей, полегшене засвоєння навичок асоціальної поведінки і загальний соціально-правовий нігілізм; 6) виражена егоцентричність з почуттям правомірності своєї асоціальної поведінки, з постійним прагненням до її виправдання або обвинувачення навколишніх у наслідках своїх вчинків; відсутність глибоких особистісних реакцій з почуттям провини за серйозні соціальні наслідки своїх провин; 7) підвищена схильність до впливів дорослих правопорушників або груповому впливові; 8) ранній початок паління, рання алкоголізація і високий ризик уживання психоактивних речовин (наркотиків).

Аналіз психологічних досліджень у цій області, наш досвід роботи з дітьми-правопорушниками і підлітками з кримінальною активністю

дозволяє констатувати формування цих ознак при стійкої соціальної дезадаптації дітей і підлітків уже з віку 10-11 років. При цьому варто підкреслити, що в молодшому шкільному і підлітковому періодах зазначені особистісні властивості, що формуються, носять: по-перше, хитливий, фрагментарний характер; по-друге, вони значно частіше, ніж у дорослих, пофарбовані рисами когнітивної дефіцитарності, що іноді описується як сімейно-педагогічна занедбаність або затриманий психічний розвиток із проявами інфантилізму. У зв'язку з цим в особистісному статусі можуть домінувати ознаки психічної незрілості, емоційної і вольової нестійкості, наслідування. При домінуванні рис інфантилізму менш представлені такі (властиві дорослим особистостям з дисоціальними розладами) особливості як маніпулювання навколишніми у власних цілях, усвідомлена облудність, безвідповідальність.

Формування описаних вище особистісних рис у дітей і підлітків-правопорушників відбувається під впливом негативних соціальних і психологічних факторів, ми вважаємо за необхідне оцінювати його як своєрідний дисоціальний або кримінальний розвиток особистості. Досить часто вони виникають на патологічному ґрунті. Частота і масивність цих явищ визначають характерність для підліткового віку «психопатоподібних» форм поведінки. Цьому ж сприяє типовий для даного віку особистісний реєстр психічних розладів. У випадках, коли порушення поведінки втрачають психологічну зрозумілість, стають стійкими, мало коригувемими, гротескними, варто виключати психічні розлади.

Патологічною варто називати таку агресивну поведінку, що є болісно мотивованою або виникає при наявності зміненої (збіднення, огрубленість) емоційності, ярих порушень потягів, виражених особистісних розладів. Патологічна агресивна поведінка в підлітків частіше є проявом пубертатного кризу, що протікає патологічно, і пубертатної нозологічески нейтральної психопатології (патологічні фантазії, зверхцінні утворення, сенситивні ідеї відносин, дисморфоманії й ін.), психогенних станів (гострі афективні реакції при хронічних психогеніях й ін.), афективних і вольових розладів при психопатіях і органічних психопатоподібних станах.

Патологічна агресивна поведінка може бути еквівалентом початкових і схованих (латентних) психічних розладів («підліткові поведінкові маски») або єдиним «симптомом» при так званих «ініціальних деліктах». Агресивна поведінка може спостерігатися при порушеннях онтогенетичного розвитку

Агресивна поведінка може спостерігатися при затриманому розвитку (інфантилізм), він частіше обумовлений вираженою сугестивністю і підкореністю, схильністю до пошуків заступника, порушенням здатності до прогнозування наслідків своєї поведінки, несамотійністю, схильністю до індукування. Агресивні кримінальні вчинки частіше відбуваються в

групі або зв'язані з сексуальністю, що пробуджується, і погано коригується. Відмінною рисою такої агресії є нечіткість мотивації або її відсутність.

На думку психіатрів, клінічними критеріями неосудності при інфантилізмі є: 1) виражена дисгармонічність до рівня дисоційованості, що виключає можливість корекції своєї поведінки; 2) тотальність психічного інфантилізму в сполученні з крайньою нерівномірністю поведінки й інтересів, що не відповідають вікові; 3) перевага в структурі інфантилізму властивостей психіки дитини або підлітка; 4) сполучення інфантилізму з ознаками затримок розвитку, що визначають більш глибокий рівень порушень психіки; 5) перевага і виразність незрілості вольових функцій (стійка сугестивність, наслідування, тенденція до ідентифікації себе з ким-небудь з навколишніх, інфантильна імпульсивність при прийнятті рішень з відсутністю внутрішньої переробки спонукань, порушення вольового самоконтролю, некерованість поведінки); 6) відсутність тенденції до зворотного розвитку інфантильних рис з віком, з поступовим збільшенням їх нерівномірності й усе більшим виявленням «ножиців» між рівнем психічної зрілості і паспортним віком; 7) недорозвинення здатності до прогнозування наслідків своїх дій і до критичної самооцінки; 8) характерність сполучення психічного інфантилізму із симптоматикою, переважною для віку (синдром патологічного фантазування, зверхницьких утворень, розладів потягів).

Затримки розвитку охоплюють не тільки інтелектуально-мнестичну сферу, але й особистість у цілому, що своєрідно модифікувало форми реагування. Агресивна поведінка при цьому визначається як залежністю від зовнішнього оточення, так і афективними, інтелектуальними порушеннями. Схильність до агресивних малокоригуємих протестних і захисних реакцій сполучається з імпульсивністю поведінки, зниженням критичності, що і детермінує судово-психіатричну та судово-психологічну оцінку.

В одиничних випадках відзначається дисоційований розвиток в осіб з фізичними дефектами, тут має місце важке, комплексне реагування на свою фізичну ущербність. У цих випадках, як правило, спостерігається патологічна зверхницька фіксація почуття власної неповноцінності з почуттям оволодіння і вторинна агресія до однолітків або молодших дітей із включенням у «мстиві» мотиви своєї недути, порушення критики.

Агресивна поведінка при порушеннях психологічного розвитку діагностується як розлад соціальної поведінки. Для його діагностики необхідне застосування наступних критеріїв: 1) визначений стереотип дій, тобто їхній повторюваний характер, незважаючи на 2) застосування мір соціально-профілактичного, виховного або медично-корекційного впливу; стійкість агресивно-насилюницьких дій, тобто їх неодноразове здійснення. Даний критерій застосовується для того, щоб виключити з цієї групи розладів одиничні дисоціальні або кримінальні агресивні вчинки; 3) спрямованість дій, а саме, їхній агресивно-насилюницький

характер з порушенням основних прав навколишніх і соціальних норм і законів, включаючи такі дії як: фізична жорстокість до навколишнім і тварин; постійні бійки, у тому числі з використанням небезпечних предметів, зброї; виражена схильність до частих і важких реакцій гніву, люті, ненависті і бажання помститися з навмисним заподіянням шкоди навколишнім; дії, сполучені з нападом, у тому числі вимаганням; насильницькі дії, зв'язані з примусом до сексуального контакту; дії, що супроводжуються знущанням, залякуванням, заподіянням болю; навмисне ушкодження приватної або державної власності, включаючи випадки вандалізму.

Література: 1. Землянська О. В. Особистість як об'єкт судово-психологічної експертизи / [за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Бандурки] : монографія. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 367 с. : ил., табл. – Бібліогр. с. 352-364. 2. Бандурка А. М. Юридическая психология : монографія / А. М. Бандурка, С. П. Бочарова, Е. В. Землянская. – Х. : Титул, 2006. – 750 с. : ил., табл. – Библиогр. с. 745-746.

Вапсва Юрій Альфонсавич

Заступник начальника кафедри кримінального права і кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

ЩОДО КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВТЯГУВАННЯ У ЗАНЯТТЯ ЖЕБРАЦТВОМ

За даними, наведеними Міністерством України у справах сім'ї, молоді та спорту упродовж 2007 р. службами у справах дітей та відділами освіти було проведено 34 тис. профілактичних рейдів «Діти вулиці», «Підліток», «Вокзал», під час яких виявлено 8850 дітей, які займались бродяжництвом та жебракуванням.

Стаття 304 КК передбачає кримінальну відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність, у пияцтво, у заняття жебрацтвом, азартними іграми. Втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність посягає на основи суспільної моралі у сфері розвитку і виховання молодого покоління, згубно впливає на молодих людей, створює для них спотворені орієнтири, прищеплює асоціальні ідеї, аморальні погляди й навички, істотно впливає на рівень злочинності неповнолітніх.

Втягнення у заняття жебрацтвом - це умисне схиляння неповнолітнього у будь-який спосіб до систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб як самостійно неповнолітнім, так і спільно з дорослими особами. Заняття жебрацтвом визнається систематичним, якщо вчинюється не менше трьох разів протягом нетривалого часу.

Законом від 15.01.2009 р. КК було доповнено статтею 150-1 «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом», згідно з ч. 1 якої кримінально караним є використання батьками або особами, які їх

замінюють, малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб) з метою отримання прибутку, а відповідно ч. 2. - ті самі дії, вчинені щодо чужої малолітньої дитини або пов'язані із застосуванням насильства чи погрозою його застосування, а так само вчинені повторно або особою, яка раніше скоїла один із злочинів, передбачених ст. 150, 303, 304 діючого Кодексу, або за попередньою змовою групою осіб.

Ці зміни можуть викликати певні труднощі при кваліфікації злочинних діянь, пов'язаних з жебракуванням.

Так потерпілою особою щодо ст. 304 КК є неповнолітній, тобто особа, яка не досягла 18 років, а відповідно ст. 150-1, малолітній – особа, яка не досягла 14 років. При цьому у першому випадку потерпілий обов'язково усвідомлює факт його схиляння до систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб. Ця ознака відсутня в складі, передбаченому в ст. 150-1 КК. Мається на увазі, що при використанні малолітньої дитини для заняття жебрацтвом вона (дитина) не усвідомлює факту втягування у заняття жебрацтвом у зв'язку з віком, фізичними чи психічними вадами або іншими обставинами, що не дозволяють правильно оцінити і розуміти зміст, характер і значення своїх дій або керувати ними. Але слід враховувати, що в окремих випадках малолітні особи, якщо вони розуміють сутність вчинюваних щодо них злочинних посягань, можуть бути потерпілими при скоєнні діяння, передбаченого ст. 304 КК.

Правильна кваліфікація потребує також вирішення питання щодо співвідношення між собою двох понять: втягування у заняття жебрацтвом та використання у занятті жебрацтвом. Втягування може проявлятися не тільки у схилянні будь-яким способом до систематичного випрошування грошей, речей, інших матеріальних цінностей у сторонніх осіб як самостійно неповнолітнім, так і спільно з дорослими особами, але й у безпосередньому занятті жебрацтвом при усвідомленні втягування. Схиляння до заняття жебрацтвом відсутнє при вчиненні злочину, передбаченого ст. 150-1 КК. Ніякого фізичного або психічного впливу на малолітню особу не вчиняється.

Тому вищезазначені злочинні діяння, як вбачається повинні кваліфікуватися кожне окремо, крім випадків втягування одночасно кількох підлітків, коли хоча б один з них внаслідок свого психофізичного стану не розуміє суті вчинюваних дій, наприклад, новонароджена дитина.

Музичук Олександр Миколайович

Провідний науковий співробітник НДП з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ

Дослідження особливостей адміністративної відповідальності неповнолітніх, з'ясування її місця та ролі в системі адміністративного права набуває особливого значення, оскільки це пов'язано з необхідністю удосконалення українського адміністративного законодавства в цілому, у тому числі його систематизацією. Нестабільний, а подекуди і не прогнозований соціально-економічний розвиток, наслідком якого є зменшення реальних доходів та рівня життя населення України, утрата традицій сімейного виховання, недоліки в організації роботи соціальних служб, громадських об'єднань та правоохоронних органів призводять до зростання кількості правопорушень вчинених неповнолітніми, безпритульних дітей, для яких домівкою стала вулиця, як альтернатива сімейного виховання. Майже кожне десяте правопорушення вчинюється неповнолітніми у стані сп'яніння. Кожного року із вулиць українських міст та селищ вилучається від 15 до 30 тис. безпритульних. А кожного шостого неповнолітнього жебрака чи бродягу доставляють до міліції по декілька разів. 52,6 % дітей, які перебували у притулках для неповнолітніх назвали причиною свого бродяжництва конфлікт у сім'ї, 51 % таких дітей – з неповних сімей, 45,2 % – з малозабезпечених, 37,3 % – з функціонально неспроможних.

Сучасне становище сім'ї призводить до того, що батьки, в першу чергу, стурбовані не моральним вихованням дитини, а забезпеченням її елементарного фізичного існування. Залишившись поза родиною і не відвідуючи заклади освіти, безпритульні діти займаються бродяжництвом, жебракуванням, крадіжками, вживають алкогольні напої, токсичні речовини. За даними статистики, понад 80 тис. сімей з різних причин не виконують виховних функцій стосовно власних дітей. Понад 100 тис. дітей позбавлені батьківського піклування, з них майже 20 тис. потребують притулку. На профілактичному обліку служб у справах неповнолітніх перебуває майже 150 тис. дітей, що бродяжать чи жебракують, мають схильність до вчинення правопорушень, вживання наркотичних засобів психотропних речовин, алкогольних напоїв тощо. Такі діти часто стають жертвами сексуальних злочинів, залучаються дорослими до протиправної діяльності. Мають місце непоодинокі випадки жорстокого поводження з дітьми. Збільшення кількості таких дітей у свою чергу становить загрозу для суспільства.

Найбільш розповсюдженими протиправними вчинками неповнолітніх є адміністративні проступки і, на жаль, вони мають яскраво виражену тенденцію до зростання. Слід враховувати й той факт, що дуже великою є латентність адміністративних проступків, облік таких вчинків ведеться лише за офіційно виявленими правопорушеннями, стосовно яких було порушене адміністративне переслідування.

До ознак адміністративної відповідальності неповнолітніх необхідно віднести такі: а) носить, як правило, виховний та нематеріальний характер, так як до неповнолітніх у віці від шістнадцяти до вісімнадцяти років, у переважній більшості випадків, застосовуються заходи впливу, які не є адміністративними стягненнями, зокрема це: зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; застереження; догана або сувора догана; передача неповнолітнього під нагляд батькам або особам, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічному або трудовому колективу за їх згодою, а також окремим громадянам на їх прохання; б) за вчинення адміністративних правопорушень в окремих випадках неповнолітні віком від 16 до 18 років можуть нести адміністративну відповідальність на загальних підставах.; в) до неповнолітніх не застосовується адміністративний арешт про що зазначено у ст. 32 КпАП; г) справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, вчинені особами віком від шістнадцяти до вісімнадцяти років розглядають судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів, які наділені правом притягнення до адміністративної відповідальності цієї категорії суб'єктів, отже, адміністративна відповідальність неповнолітніх носить лише судовий характер; д) вчинення правопорушення неповнолітнім є обставиною, що пом'якшує відповідальність; е) коли під час вчинення адміністративного правопорушення шкоду заподіяно неповнолітнім, який досяг шістнадцяти років і має самостійний заробіток, а сума шкоди не перевищує одного неоподаткованого мінімуму доходів громадян, суддя має право покласти на неповнолітнього відшкодування заподіяної шкоди або зобов'язати своєю працею усунути її; є) інтереси особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, і потерпілого, які є неповнолітніми або особами, що через свої фізичні або психічні вади не можуть самі здійснювати свої права у справах про адміністративні правопорушення, мають право представляти їх законні представники (батьки, усиновителі, опікуни, піклувальники); ж) для встановлення стану загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості та з'ясування питання, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними, може бути проведена експертиза спеціалістами в галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-психіатра; з) недосягнення особою на момент вчинення адміністративного правопорушення шістнадцятирічного віку є

обставиною, що виключає провадження в справі про адміністративне правопорушення.

Для притягнення неповнолітнього до адміністративної відповідальності має значення як досягнення віку цього виду юридичної відповідальності, так і здатність неповнолітньої особи під час вчинення адміністративного правопорушення усвідомлювати свої дії або керувати ними. Беручи до уваги те, що досягнення психофізіологічної зрілості передбачає настання ряду правових наслідків, то чітке відмежування неповнолітніх від малолітніх, з одного боку, і повнолітніх, – з іншого, є абсолютно необхідним. В іншому разі органи, уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення неповнолітніх, були б змушені в кожному окремому випадку самостійно оцінювати їх зрілість, що звичайно призводило б до суб'єктивізму.

Відставання в засвоєнні шкільних знань підсилює відокремленість дитини від школи, створює в неї негативне ставлення до навчання, є підґрунтям її подальшої антисоціальної поведінки. Вихід із цього становища ми вбачаємо у створенні спеціальних шкіл для дітей з психічними аномаліями та педагогічною занедбаністю, розробці індивідуальних програм навчання, організації спеціальних інтернатів, які дозволяли б ізолювати дитину з психічними відхиленнями в поведінці, осіб схильних до правопорушень, у цілях корекції психіки та попередження правопорушень.

Вважаємо доцільним переглянути перелік заходів впливу, які застосовуються до неповнолітніх. Про необхідність перегляду передбачених ст. 24-1 КпАП заходів впливу, які застосовуються до неповнолітніх свідчать як дані проведеного нами анкетування, так і судова статистика. Так, понад 70 % опитаних нами 34 суддів зазначили, що такі заходи впливу як зобов'язання публічно або в іншій формі попросити вибачення у потерпілого; застереження; догана або сувора догана є неефективними засобами впливу. Крім того, такі заходи впливу як догана (сувора догана) більш характерні для дисциплінарної відповідальності, і як слід повинні бути замінені на такі заходи впливу як: 1) оприлюднення інформації щодо вчинення адміністративного проступку неповнолітнім, що є формою зовнішнього осуду протиправної діяльності неповнолітнього; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього, що полягатиме у забороні відвідування певних місць, використання певних форм дозвілля, в тому числі пов'язаних з управлінням механічним транспортним засобом, обмеження перебування поза місцем проживання протягом певного часу доби, виїзду в інші місцевості без дозволу спеціалізованого державного органу, обов'язок з'являтися для реєстрації; 3) зобов'язання відвідувати навчальні програми правоохоронного спрямування із встановленням днів, тривалості та часу початку та закінчення занять, а також установ; 4) громадські роботи, що полягають у виконанні правопорушником у вільний від роботи чи

навчання час безоплатних суспільно корисних робіт. Крім того, даний захід є не тільки мірою покарання, а й виконує виховну функцію, розвиває у підлітків позитивне ставлення до праці.

Сердюк Олексій Олександрович

Заступник начальника НДЛ з проблем кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат соціологічних наук, доцент

**ДИНАМІКА МОЛОДІЖНОГО НАРКОТИЗМУ В УКРАЇНІ:
СОЦІОЛОГІЧНЕ СПОСТЕРЕЖЕННЯ
(НА ПРИКЛАДІ ХАРКІВСЬКОГО РЕГІОНУ)**

Проблема молодіжного наркотизму вже багато років займає особливе місце серед проблем, що стоять перед Українським суспільством. В останній час соціологи посилили увагу до проблем розповсюдження наркотиків серед молоді, в Україні з 90-х рр. проводяться регулярні дослідження молодіжного наркотизму, однак і до тепер проблема наркотизму залишається недостатньо розробленою [1]. З огляду на актуальність цієї проблеми соціологами Харківського національного університету внутрішніх справ на протязі останніх 13 років здійснюється дослідження «Моніторинг поширення наркотиків серед молоді м. Харкова» [2]. Соціологічні виміри за даною методикою здійснювалися в 1995, 1997, 1999, 2001, 2004 і 2005 роках. Результати опитувань доступні у мережі Інтернет [3]. Чергове опитування було здійснено у лютому-березні 2008 року (N=1000). Необхідно зазначити, що протягом 13 років не змінювався як об'єкт дослідження (учні старших класів, ПТУ і студенти різного виду вищих навчальних закладів), так і предмет – процес розповсюдження наркотичних, психоактивних речовин в середовищі учнівської молоді м. Харкова. В цілому залишається незмінною і методика проведення опитувань. Головна мета моніторингу – соціологічне спостереження за процесом розповсюдження наркотичних речовин, включаючи вимірювання широкого комплексу показників, що відносяться як безпосередньо до проб і вживання різних наркотиків, так і до мотивів, факторів, котрі обумовлюють динаміку процесу, відображають відношення молоді до проблем наркотиків і наркоманів і т. п.

Загальна кількість споживачів адиктивних речовин, за даними моніторингу, а також інших досліджень і загальної наркологічної статистики в останні роки стабілізувалась і навіть має тенденцію до зменшення [1], пік споживання наркотиків прийшовся приблизно на 2000-і рр. Але якщо розглянути частоту проб найбільш масової адиктивної речовини – канабісу, то видно, що кількість регулярних споживачів, усе-таки, незважаючи на їхній малий відсоток (близько 2 %), росте. Кількість тих, хто робить одиничні проби, і потім не повертається до вживання конопель залишається відносно стабільною. А кількість епізодичних споживачів знижується. Це говорить про те, що хвиля

наркотизму, у основі якої було епізодичне, нерегулярне споживання наркотиків у молодіжному середовищі йде на спад. А регулярне споживання наркотиків, серед хворих на залежність, повільно зростає. Це опосередковано підтверджує і останній Всесвітній доклад по наркотикам ООН, за даними якого в Україні спостерігається повільне зростання нелегального ринку наркотиків [4].

Аналіз частоти проб різних психоактивних речовин показує, що вже багато років «перше місце» зі значним відривом займає вживання каннабісу, тобто препаратів коноплі. Близько 25,9 % від кількості тих, хто відповів (24,8 % від загальної кількості), опитаних мають досвід вживання «слабких» наркотиків. Більша частина з цієї групи «зізнається» в обмеженій кількості проб. Друге місце в списку впевнено займає чіфір – 9,4 % опитаних мають досвід його вживання, хоча більшість молодих людей наркотиком його не вважають. Свого часу «культура чіфіра» прийшла з місць позбавлення волі разом із звільненням великої кількості осіб, які відбували покарання. В місцях позбавлення волі він відіграє роль доступного та практично легального психостимулятора. Позитивним є те, що в попередніх опитуваннях частка чіфіру була трошки вище, в 1995 р. вона, наприклад, дорівнювала 14 %, в 1997 р. становила рекордні 17 %, а в попередньому опитуванні вже впала до 10 %.

Третю і четверту позицію займають лікарські засоби трамалгін і димедрол, які певна частка молоді (6,7 % та 6,8 % відповідно), використовуює не з медичними цілями. Димедрол – для посилення дії інших наркотиків чи алкоголю. Трамадол і трамалгін як обезболюючі препарати широкого вжитку містять опіати і при прийомі одночасно декількох таблеток викликають стан наркотичного сп'яніння. Проблема з трамаделом порівняно нова, вона з'явилась в 90-і рр. у зв'язку із швидким і слабо контролюючим зростанням його продаж через аптеки, внаслідок того, що він будучи фактично наркотиком-опіоїдом віднесений формально до списку сильнодіючих а не наркотичних препаратів. В цілому доступність цих лікарських засобів висока, і вони постійно перебувають в нелегальному обігу.

Зріс процент молодих людей, які пробували «Гриби» – галюциногени місцевого походження та препарат «Екстазі», він становить 4,3 %. Вживання цих речовин можна віднести до так званої «клубної культури». Екстазі – типовий молодіжний, «клубний» наркотик – в Харкові не отримав широкого розповсюдження, ймовірно, через велику ціну, труднощі і ризики контрабанди. Хоча з кінця 90-х рр. він стабільно фіксується в опитуваннях, в 1999 р. його показник досяг 4 % і у цьому році спостерігається зростання його вживання. Молоді люди також все більше вдаються до експериментів з речовинами, що можуть викликати галюцинації (тарен – 2,8 %, ЛСД – 2,3 %). Тарен – це виключно вітчизняне явище, таблетки, що входили до складу індивідуальних медичних пакетів для цілей самооборони. В 90-і рр. тарен потрапив до незаконного обігу наркотиків і до цих пір фіксується серед інших психоактивних речовин.

Досить високим залишається процент споживачів наркотиків кустарно виготовляємих з лікарських засобів «Ефект», «Колдакт», «Трайфед» та ін., він становить 4,2 %. Зростає вживання препарату «оксібутират натрію», на сленгу «бутират», його вживали 3,2 % респондентів.

3,2 % молодих людей використовували інгалянти хімічного виробництва. Слід зауважити, що в навчальних закладах нюхання клею чи ацетону не отримало широкого розповсюдження – це невід’ємна складова побуту безпритульних, «дітей вулиці». І, таким чином, загальний відсоток тих, хто експериментує з інгалянтами, від дослідження до дослідження, змінюється незначно. Найбільшого значення він досяг в опитуванні 1999 р., коли близько 5 % респондентів вказали на відповідний досвід.

«Традиційні» для нашого регіону наркотичні речовини – опіоїди являються важкодоступними для населення, їх показник в моніторингу ніколи не перевищував 1-2 відсотка. Так медичні опіоїди вживали 2,2 %, кустарні – 1,2 %, а героїн вживали теж 1,2 % опитаних. Стимулятори виявляються більш розповсюдженими серед молоді, ніж опіоїди – наприклад амфетаміни вживали 2,8 % опитаних, а первітін – 2,1 %.

Ще раз підкреслимо головне спостереження – впевнену негативну динаміку наркотизації практично в усіх основних позиціях списку психоактивних речовин. Але існує суттєве зауваження – на ринку наркотиків спостерігається внутрішня трансформація, про що нам говорить позитивна динаміка по регулярному споживанню ряду психоактивних речовин.

Що ж стосується споживання алкоголю – його зараз вживає 87 % молодих харків’ян, що трохи більше ніж у 2005 р. – 86,3 %. Збільшення кількості споживачів алкоголю відбулося за рахунок тих, хто пробував його 1-2 рази або вживав регулярно, у той час як відсоток тих, хто вживає алкоголь часто зменшився. Змінилася і структура споживаних молоддю спиртних напоїв. Впевнено зменшується середня кількість споживаного молоддю міцного вина. Збільшується кількість споживаного сухого вина і шампанського. На фоні попереднього зменшення зросла кількість вживаних молоддю міцних спиртних напоїв. Також слід відмітити зростання споживання кількості пива, яке теж відбувається після зменшення його споживання серед молоді у попередні роки. Крім того, звертає на себе увага доволі стрімке зростання споживання молоддю слабоалкогольних коктейлів. Цей тип спиртних напоїв з’явився не так давно, але вже захопив значну частину ринку алкогольних напоїв, і турбуючим фактом є те, що основною групою його споживачів є саме молодь.

Контакти із наркодилерами є вагомим показником, що відображає кількість групи споживачів наркотиків. Всього у 2008 р. з продавцями наркотиків зустрічались 24,5 % респондентів, тоді як в 2001 р. – 31,4 % а в 2005 р. – 22 %. Можна говорити про несуттєве збільшення, або скоріше про стабілізацію контактів молоді з суб’єктами нелегального обігу

наркотиків. В цьому ми вбачаємо аргумент для доказу гіпотези про стабілізацію наркоситуації в середовищі учнівської молоді.

Протягом останніх років відбувається зменшення кількості випадків вживання наркотиків у соціальному оточенні респондентів та кількості знайомих респондентів, що вживають наркотики (ці показники відображають вплив соціального оточення, спрямований на втягнення у споживання наркотиків).

Мало змінюється структура способів вживання (так, як її бачать респонденти). Позитивним моментом тут є певне скорочення частки респондентів, які «своїми очима» бачили укол в вену. Ця тенденція спостерігається протягом усіх опитувань. Крім того є і негативна тенденція – поступове збільшення частки респондентів, які бачили нюхання порошку. Це свідчить про те, що цей спосіб вживання, тісно пов'язаний з окремою групою наркотиків – стимуляторів (кокаїн, амфетамін) впевнено набуває розповсюдження серед молоді.

Таким чином, ґрунтуючись на вищевикладеному, можливо зробити загальний висновок – на фоні загального зменшення споживання наркотиків серед молоді сформувалась стабільна група регулярних споживачів наркотиків та алкоголю, і її кількість має тенденцію до збільшення.

Література: 1. Профілактика поширення наркозалежності серед молоді : навч.-метод. посіб. / кол. авт. – К. : ГЕРБ, 2008. – 224 с. 2. Молодеж і наркотики (соціологія наркотизма) [под ред. проф. Соболева В. А. и доц. Руценко И. П.]. – Х. : Торсинг, 2000. – 432 с. 3. Новини української психіатрії [Електронний ресурс]. – Харків-Київ, 2001–2008. – Режим доступу до журн. : <http://www.psychiatry.ua>. 4. The World Drug Report 2008 [Електронний ресурс]. – UNODC 2008. – Режим доступу до журн. : <http://www.unodc.org/unodc/en/frontpage/unodc-launches-2008-world-drug-report.html>.

Бондаренко Олексій Олексійович

Доцент кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УЧАСТІ ПЕДАГОГА ТА ЛІКАРЯ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України регламентує участь у провадженні по справах про злочини неповнолітніх більш широкого кола суб'єктів кримінального процесу у порівнянні із загальним порядком провадження у кримінальних справах. Це, зокрема, захисник, педагог, лікар, законні представники, представники служби та міліції у справах дітей, підприємств, установ та організацій тощо. Необхідність залучення деяких із вищевказаних суб'єктів до участі у справі обумовлюється особливостями психофізичного розвитку особи неповнолітнього [9, с. 13-39]. У зв'язку з цим важливого значення набуває

питання щодо використання спеціальних знань під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ даної категорії.

Провадження у справах про злочини неповнолітніх є особливим у кримінальному судочинстві України, однією з найбільш характерних рис якого є широке використання спеціальних (неюрідичних) знань стосовно вивчення соціальних умов життя неповнолітніх та соціально-психологічних ознак їх особистості (Е. Б. Мельникова) [7, с. 16].

Аналіз змісту положень чинного КПК України [1] та проекту КПК України [2] надає можливість стверджувати, що законом педагог та лікар (психолог) прямо не охоплюються поняттям спеціаліста в аспекті ст. 1281 КПК України. У зв'язку з цим залишається неврегульованим питання про можливість використання спеціальних знань вказаних обізнаних осіб під час проведення інших процесуальних (слідчих) дій, окрім пред'явлення обвинувачення неповнолітнім та їх допиту (ст. 438 КПК України). Невизначеним в законі також є порядок виклику педагога, лікаря (психолога) для участі у справі.

На нашу думку, об'єм поняття спеціаліста повинен охоплювати як спеціалістів в розумінні ст. 1281 КПК України, так і осіб, щодо яких в законі міститься вказівка на їх професійні ознаки та чиї спеціальні знання можуть використовуватися під час проведення процесуальних дій. Таким чином, ст. 1281 КПК буде мати характер загальної норми щодо статей, які регулюють порядок участі у справі осіб, професійні ознаки яких визначені законом.

Враховуючи ту обставину, що перелік процесуальних (слідчих) дій, до участі в яких може залучатися спеціаліст, законом не обмежений, доходимо до висновку, що педагог та лікар (психолог) можуть брати участь не лише при пред'явленні обвинувачення неповнолітнім та їх допиті, а й при проведенні інших процесуальних дій з їх участю: очної ставки, пред'явлення для впізнання, відтворенні обстановки і обставин події тощо. Доцільність такої позиції аргументувалася багатьма вченими (О. Х. Галімовим, П. П. Іщенко, Н. Я. Калашниковою, С. П. Щербою та ін.), які вказують на присутність ознак допиту в проведенні даних процесуальних дій, що й обумовлює необхідність дотримання в цьому випадку вимог, які встановлені для допиту неповнолітніх [3, с. 142; 4, с. 8-10; 5, с. 125; 10, с. 15; 11, с. 35].

Вважаємо, що процедура виклику обізнаної особи для участі у кримінальній справі в якості спеціаліста повинна бути диференційованою. Виклик особи, яка не працює в певній установі, слід здійснювати повісткою. Якщо ж обізнана особа, яка може бути залучена до участі в кримінальній справі як спеціаліст, працює в певній установі, то її виклик повинен здійснюватися шляхом направлення керівнику даної установи письмового доручення дізнавача, слідчого, прокурора чи судді про виділення із цієї установи спеціаліста.

Доречно зазначити, що КПК України не регламентує участь педагога чи лікаря під час проведення допиту неповнолітнього підозрюваного та

потерпілого, що потребує внесення відповідних доповнень до ст. 107 та 171 КПК України.

Під час провадження досудового слідства та судового розгляду кримінальних справ про злочини неповнолітніх обов'язком встановлення підлягають обставини, зазначені у ст. 433 КПК України. Виникає питання про їх співвідношення з предметом доказування, який передбачено у ст. 64 та 23 КПК України. З приводу цього слід підтримати точку зору О. О. Левендаренка, згідно з якою обставини, які складають особливості предмету доказування у справах неповнолітніх, лише деталізують компоненти загального предмету доказування, орієнтуючи суб'єктів, які здійснюють провадження у справі, на поглиблене дослідження певних обставин, що мають значення для неї [6, 180]. Суттєву допомогу у встановленні деяких із них можуть надати судові експерти (наприклад, віку, стану загального розвитку та рівня розумової відсталості неповнолітнього).

Враховуючи вищевказане, вважаємо, що участь обізнаних осіб у кримінальних справах про злочини неповнолітніх є процесуальною гарантією як їх прав та законних інтересів, так і прийняття обґрунтованих рішень у справі.

Література: 1. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 15.01.2009 р. // Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15. 2. Проект Кримінально-процесуального кодексу України, підготовлений робочою групою у складі народних депутатів України Мойсика В. Р., Вернидубова І. В., Ківалова С. В., Кармазіна Ю. А., № 3456-д від 18.11.2005 р. 3. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О. Х. Галимов. – СПб: Питер, 2001. – 224 с. 4. Ищенко П. П. Специалист в следственных действиях: уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты / П. П. Ищенко. – М. : Юрид. лит. – 158 с. 5. Калашникова Н. Я. Охрана прав несовершеннолетнего потерпевшего / Н. Я. Калашникова // Изучение и предупреждение правонарушений среди несовершеннолетних : сб. научн. тр. – М. : Моск. университет, 1970. – С. 119-136. 6. Левендаренко О. О. Предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх: процесуальна природа та функціональне призначення / О. О. Левендаренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. статей Донецького інституту внутрішніх справ при Донецькому національному університеті. – 2001. – № 1. – С. 174-181. 7. Мельникова Э. Б. Ювенальная юстиция : проблемы уголовного права, уголовного процесса и криминологии : учебное пособие / Э. Б. Мельникова. – М. : Дело, 2000. – 272 с. 8. Омеляненко Г. М. Проведення у справах про злочини неповнолітніх як диференціація кримінально-процесуальної форми : навчальний посібник / Г. М. Омеляненко. – К. : Атіка, 2002. – 128 с. 9. Панкратов Р. И. Дети, лишённые свободы / Р. И. Панкратов, Е. Г. Тарло, В. Д. Ермаков. – М. : Юрлитинформ, 2003. – 256 с. 10. Филиппенков Г. Участие педагога в уголовном процессе / Г. Филиппенков, В. Лазарева // Советская юстиция. – 1982. – № 6. – С. 15. 11. Щерба С. П. Охрана прав потерпевших и свидетелей по уголовным делам : практическое пособие / С. П. Щерба, О. А. Зайцев [под. ред. С. П. Щербы]. – М. : Спарк, 1996. – 123 с.

Афанасьєва Наталія Євгенівна

Доцент кафедри загальної психології Університету цивільного захисту України, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

Актуальність проблеми полягає в тому, що в усьому світі зростає кількість неповнолітніх з девіантною та делінквентною поведінкою. Крім соціально-психологічних, економічних та політичних умов на цей процес впливають внутрі-особистісні фактори. Тобто в структурі особистості з'являються такі утворення, які й обумовлюють розгортання відхиляючихся форм поведінки [4].

Девіантна поведінка – поняття соціально-психологічне, тому що позначає відхилення від прийнятих у даному конкретно-історичному суспільстві норм міжособистісних взаємин: дій, вчинків і висловлень [1]. Інакше кажучи, це порушення поведінки, не обумовлені нервово-психічними захворюваннями.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема неповнолітніх правопорушників досліджувалася вітчизняними психологами. Так, предметом досліджень була типологія підлітка-правопорушника (А. Г. Ковальов, Ю. А. Скроцький і ін.), вплив факторів зовнішнього середовища на формування особистості правопорушника (Н. А. Коновалов, В. Я. Семке й ін.), особливості правопорушень при різних типах психопатії й акцентуації характеру (О. Р. Олександров, О. Є. Лічко й ін.) та ін. Але мінливі політичні, соціально-економічні умови життя в Україні постійно ставлять нові проблеми перед дослідниками даної проблематики.

Метою нашої статті є висвітлення результатів дослідження особливостей ціннісної сфери підлітків із протиправою і нормативною поведінкою. У якості випробуваних нами були обрані підлітки чоловічої статі, що знаходяться на обліку в дитячій кімнаті міліції (20 чоловік) і підлітки, що не знаходяться на обліку в дитячій кімнаті міліції (20 чоловік). Вік випробуваних 14-15 років. Ті неповнолітні, що знаходяться на обліку - це підлітки з делінквентною і девіантною поведінкою. Хоча ми припускаємо, що підлітки, які не знаходяться на обліку у міліції також можуть робити асоціальні вчинки, але для рішення завдань дослідження, ми виділили їх у групу з нормативною поведінкою.

Виклад основного матеріалу. У своєму дослідженні ми використовували методику ціннісних орієнтацій М. Рокіча. Для статистичної обробки результатів ми використовували критерій кутового перетворення Фішера. Результати представлені в таблицях 1, 2.

Таблиця 1

Вибір термінальних цінностей підлітками (%)

№	Високий ранг		Р	Низький ранг		Р
	Делінк венті	Право слухняні		Делінк венті	Право слухняні	
1	20,1	25,7	-	51,3	45	-
2	40,4	35,3	-	20,1	35,3	-
3	82,3	60,2	0,05	0	10,1	-
4	20,1	30,8	-	20,1	20,1	-
5	20,1	20,1	-	40,3	40,3	-
6	51,3	47,2	-	10,1	33,5	0,05
7	40,4	30,8	-	20,1	30,8	-
8	40,4	45	-	20,1	15,4	-
9	40,4	40,4	-	30,8	25,7	-
10	40,4	45	-	40,4	20,1	0,05
11	10,1	35,3	0,05	51,3	35,3	-
12	20,1	35,3	-	30,8	25,7	-
13	30,8	25,7	-	40,4	35,3	-
14	30,8	25,7	-	40,4	20,1	0,05
15	40,4	63,2	0,05	30,8	25,7	-
16	20,1	15,3	-	63,2	51,3	-
17	30,8	10,1	0,05	40,4	75,8	0,01
18	0	20,1	0,05	70,3	55,2	-

Таблиця 2

Вибір інструментальних цінностей підлітками (%)

№	Високий ранг		Р	Низький ранг		Р
	Делінк венті	Право слухняні		Делінк венті	Право слухняні	
1	82,3	40,4	0,01	0	20,1	0,05
2	82,3	55,2	0,05	0	10,1	-
3	30,8	35,3	-	51,3	35,3	-
4	30,8	63,2	0,01	20,1	15,3	-
5	20,1	35,3	-	40,4	30,8	-
6	30,8	51,3	0,05	30,8	35,3	-
7	10,1	15,3	-	70,3	51,3	-
8	51,3	25,7	0,05	30,8	30,8	-
9	40,4	40,4	-	30,8	30,8	-
10	30,8	20,1	-	20,1	35,3	-
11	10,1	10,1	-	10,1	51,3	0,01
12	30,8	10,1	0,05	30,8	55,2	0,05
13	30,8	55,2	0,05	30,8	5,6	0,05
14	30,8	30,8	-	40,4	35,3	-
15	30,8	35,3	-	63,2	30,8	0,01
16	40,4	35,3	-	30,8	45	-
17	0	40,4	0,01	70,3	30,8	0,01
18	42,8	20,1	0,05	40,4	45	-

Для систематизації отриманих результатів ми розділили всі ранги на три групи: перша – це ранги з 1 по 6 (високі); друга – з 7 по 12 (середні); третя з 13 по 18 (низькі). Тепер проаналізуємо, які ж саме термінальні цінності (тобто цінності-цілі) вибирали випробувані й чому.

Для делінквентних підлітків основними цінностями-цільми є: здоров'я (фізичне й психічне) – 82,3 %; любов (духовна й фізична близькість із коханою людиною) – 51,3 %. Для правослукхняних підлітків – щасливе сімейне життя – 63,2 %; здоров'я – 60,2 %.

Найменш значимими цінностями цільми для делінквентів є: впевненість у собі – 70,3 %; щастя інших – 63,2 %; продуктивне життя – 51,3 %; активне діяльне життя – 51,3 %. Для правослукхняних підлітків – творчість – 75,8 %; впевненість у собі – 55,2 %; щастя інших – 51,3 %.

Значимі розходження на $p \leq 0,05$ рівні отримані між виборами випробуваних таких цінностей як: любов – правослукхняні підлітки частіше ставили цю цінність на останні місця в ранжируванні; пізнання, воля – делінквентні підлітки частіше ставили ці цінності на останні місця в ранжируванні; щасливе сімейне життя, впевненість у собі, продуктивне життя – правослукхняні підлітки частіше ставили ці цінності на перші місця в ранжируванні.

Таким чином, можна говорити про те, що цінності-цілі у правослукхняних і делінквентних підлітків суттєво розрізняються. Для делінквентів значимі здоров'я, любов; менш значимі – пізнання, воля. Для правослукхняних підлітків значимі – щасливе сімейне життя, здоров'я, впевненість у собі, продуктивне життя; менш значима любов.

Вибір інструментальних цінностей (цінності-засоби) більшою мірою обумовлений індивідуальними особливостями кожного випробуваного. Для делінквентів пріоритетними цінностями-засобами є: акуратність, охайність – 82,3 %; вихованість – 82,3 %; освіченість – 51,3 %. Для правослукхняних підлітків – життєрадісність – 63,2 %; тверда воля – 55,2 %; вихованість – 55,2 %; незалежність – 51,3 %.

Найменш значимими цінностями-засобами для делінквентів є – ефективність у справах – 70,3 %; непримиренність до недоліків у собі й інших – 70,3 %; широта поглядів – 63,2 %; високі запити – 51,3 %. Для правослукхняних підлітків це: сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів – 55,2 %; самоконтроль – 51,3 %; непримиренність до недоліків у собі й інших – 51,3 %.

Значимі розходження виявлені нами у виборах наступних цінностей-засобів: акуратність ($p \leq 0,01$); вихованість, освіченість, сміливість у відстоюванні своєї думки ($p \leq 0,05$) вірогідно частіше на перші місця ставили делінквенти. Життєрадісність ($p \leq 0,01$), незалежність ($p \leq 0,05$) – правослукхняні підлітки. Отримані також достовірні розходження на $p \leq 0,01$ рівні в ранжируванні такої цінності, як самоконтроль. Правослукхняні підлітки вибирали її на останні місця вірогідно частіше делінквентів.

Таким чином, можна говорити про те, що засоби досягнення цілей істотно розрізняються у делінквентних та правослукхняних підлітків. Для

делінквентів це: акуратність, вихованість, освіченість, сміливість у відстоюванні своєї думки. Для правослухняних випробуваних – життєрадісність, тверда воля, вихованість, незалежність.

Проведені нами теоретичний аналіз і емпіричне дослідження особливостей ціннісних орієнтацій підлітків, схильних до девіантної поведінки, дозволяють зробити наступні висновки:

1. Аналіз психологічної літератури показав, що формування девіантних форм поведінки здійснюється під впливом цілого ряду факторів, головними з яких є соціальні впливи. Різні форми поведінки, що відхиляється, складаються під впливом макросоціуму й мікросоціуму. Підлітковий вік характеризується вираженою емоційною нестійкістю, різкими коливаннями настрою, швидкими переходами від екстазації до субдепресивних станів, що може ставати причиною виникнення девіантної, делінквентної поведінки.

2. Дослідження ціннісних орієнтацій у підлітків з нормативною і протиправною поведінкою показало, що цінності-цілі у правослухняних та делінквентних підлітків суттєво розрізняються. Для делінквентів значимі: здоров'я, любов; менш значимі – пізнання, воля. Для правослухняних підлітків значимі: щасливе сімейне життя, здоров'я, впевненість у собі, продуктивне життя; менш значима любов. Засоби досягнення цілей також суттєво розрізняються у делінквентних та правослухняних підлітків. Для делінквентів це: акуратність, вихованість, освіченість, сміливість у відстоюванні своєї думки. Для правослухняних випробуваних – життєрадісність, тверда воля, вихованість, незалежність.

Література: 1. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологи / М. И. Еникеев. - М. : Юрист, 1996. - 631 с. 2. Кон И. С. Психология юношеского возраста : проблема формирования личности / И. С. Кон. - М. : Просвещение, 1999. - 175 с. 3. Обухова Л. Ф. Возрастная психология / Л. Ф. Обухова. - М. : Педагогическое общество России, 2003. - 448 с. 4. Рабочая книга пенитенциарного психолога [наук ред. В. М. Синева, В. С. Медведева] - К. : ЧП Леся, 2000. - 179 с.

Віденєєв Ігор Олександрович

Доцент кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент

ОСОБИСТІСНІ ОСОБЛИВОСТІ АГРЕСИВНОСТІ ТА КОНФЛІКТНОСТІ У ПІДЛІТКІВ З ДЕЛІНКВЕНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

За останнє десятиріччя проблема агресії стала однією з найбільш популярних у світовій психології. Таку зацікавленість цією проблематикою можна розцінювати як реакцію психологів на зростання агресії та насилля у світі. Глобальний підхід до феномену агресії дозволяє виділити дві полярні крапки зору. Згідно з першою, що базується на етико-гуманістичному підході, агресію розцінюють як поведінку, що є

протириччям позитивній суті людини. В іншому, еволюційно-генетичному підході, вона трактується як інстинкт, який у сукупності з іншими інстинктами слугує збереженню життя. У рамках цього підходу феномен агресії вважається умовою життєздатності та адаптації індивіда [1].

Численні дослідження цієї проблеми дозволили встановити, що жорстока поведінка з дитиною в сім'ї веде не тільки до зростання агресії по відношенню до однолітків, але й спричиняє розвиток агресивності, схильності до насилля та жорстокості в дорослому житті, перетворюючи фізичну агресію в життєвий стиль особистості. Дослідження Орегонського центру по вивченню проблем соціального навчання показали, що агресивні діти часто виховуються в сім'ях, для яких характерна особлива взаємодія між членами сім'ї. Вона має вигляд своєрідної спіралі, що розширюється, підтримує й підсилює агресивні способи поведінки [1].

На користь концепції соціального навчання говорить і те, що найбільш виражені відмінності між агресивними та неагресивними дітьми виявляються не у виборі агресивних альтернатив, а в незнанні конструктивних рішень.

У зв'язку з вищенаведеним метою нашого дослідження є аналіз прояву агресії серед підлітків правопорушників в умовах примусової ізоляції.

Для цього було проведено дослідження психологічних аспектів прояви агресії в хлопчиків-підлітків (30 чоловік) у віці від 15-16 років, що перебували в приймачі розподільнику при Харківському обласному УВС. Підлітки були засуджені по таких статтях: ст. 121 КК – умисне тяжке тілесне ушкодження; ст. 122 КК – умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження; ст. 125 КК – умисне легке тілесне ушкодження; ст. 126 КК – побої і мордування; ст. 185 КК – крадіжка; ст. 186 КК – грабіж; ст. 187 КК – розбій; ст. 316 КК – незаконне публічне вживання наркотичних засобів;

Як порівняльна група були обрані підлітки у віці від 15-16 років що навчаються у 10-11 класах Харківської загальноосвітньої школи № 38 у кількості 30 чоловік.

У дослідженні, для оцінки ступеня рівня агресії були використані такі методики: діагностика показників і форм агресії А. Басса й А. Даркі. «Особистісна агресивність і конфліктність» Ільїна В. П. і Ковальова П. А. При вивченні рівня виразності того або іншого виду агресії відповідно до методики діагностики показників і форм агресії А. Басса й А. Даркі, були отримані наступні результати.

По шкалі фізична агресія середній бал групи делінквентних підлітків (група № 1) розцінюється як високий і перевищує майже в півтора рази рівень фізичної агресії групи школярів (група № 2). Кількісне співвідношення середніх показників у групах по шкалах наведено в таблиці 1. З наведених даних можна побачити, що у делінквентних підлітків (група № 1) переважними є прояви вербальної й фізичної агресії, тоді як у школярів домінують вербальна агресія й почуття провини, образи й дратівливості.

Таблиця 1

Види агресії за методикою Басса-Даркі в групах досліджуваних підлітків

№ з/п	Види агресії	Група № 1 (n=30)	Група № 2 (n=30)	Вірогідність розбіжностей
1	Фізична агресія	7,1 ± 3,4	4,9 ± 1,3	p< 0,01
2	Непряма агресія	5,4 ± 1,7	3,8 ± 2,9	
3	Дратівливість	6,1 ± 2,4	5,0 ± 2,2	p<0,05
4	Негативізм	3,6 ± 1,3	3,5 ± 1,2	
5	Образа	5,2 ± 1,9	5,1 ± 1,8	
6	Підозрілість	6,3 ± 2,6	3,8 ± 1,5	p<0,05
7	Вербальна агресія	8,9 ± 1,4	7,1 ± 1,3	p<0,01
8	Почуття провини	5,1 ± 1,6	5,3 ± 3,9	

Однак у делінквентних підлітків показники по вищевказаних шкалах мають вірогідно більш високі значення, що на поведінковому рівні проявляється у тому, що вони більше схильні, при найменшому порушенні, переходити в запальність, різкість, брутальність, зухвалість стосовно навколишніх людей.

По шкалі підозрілість середній бал групи делінквентних підлітків (група № 1) розцінюється як високий і вірогідно більший ніж у школярів (група № 2). Це свідчить про те, що підлітки першої групи більш схильні до обережних дій, вони потайливі, вороже настроєні стосовно інших. У законослухняних підлітків у більшості випадків такі прояви явно не виражені.

Для вивчення агресивності й конфліктності підлітків, які зробили злочинні дії, була використана методика «Особистісна агресивність і конфліктність» В. П. Ільїна й П. А. Ковальова.

У цій методиці представлені 8 шкал: запальність, наступ, уразливість, непоступливість, компромісність, мстивість, нетерпимість до думки інших, підозрілість, а також 2 показники – позитивна агресивність і негативна агресивність. Результати, отримані за цією методикою представлені в таблиці 2.

Таблиця 2

№ з/п	Види агресії	Група № 1 (n=30)	Група № 2 (n=30)	Вірогідність розходжень
1	Запальність	6,9 ± 2,2	6,5 ± 1,4	
2	Наступ	7,2 ± 5,4	7,0 ± 2,4	
3	Уразливість	6,5 ± 1,7	3,7 ± 1,2	p<0,01
4	Непоступливість	6,8 ± 1,4	3,9 ± 1,1	p<0,01
5	Безкомпромісність	7,1 ± 1,9	4,0 ± 1,6	p<0,05
6	Мстивість	7,1 ± 5,4	4,2 ± 1,4	p<0,05
7	Нетерпимість до думки інших	7,3 ± 5,4	5,6 ± 1,6	
8	Підозрілість	6,1 ± 1,5	4,4 ± 1,3	p<0,05
9	Позитивна агресивність	9,1 ± 3,4	8,9 ± 2,9	
10	Негативна агресивність	14,9 ± 3,3	8,8 ± 3,2	p<0,05

В таблиці 2 можна побачити, що для підлітків обох груп характерний прояв різних видів агресії, однак по шкалах «уразливість», «непоступливість», «безкомпромісність», «мстивість», «підозрілість» і «негативна агресія» показники вище у делінквентних підлітків, ніж у школярів на рівні статистичної значущості. Це свідчить про те, що делінквентні підлітки схильні до прояву заздрості й підозрілості, мстивості до людей, які їх оточують. У цьому віці вони схильні неадекватно реагувати на будь-які зауваження з боку друзів або дорослих. Будь-яка необережна дія або слово «кинуте» однолітком може викликати в ньому почуття гніву й невдоволення, що буде заподіювати йому страждання.

На основі даних, спрямованих на визначення інтрапсихічних захисних механізмів за методикою «індекс життєвого стилю» (LSJ), та індивідуальних копінг-стратегій «методика визначення допінг-механізмів» Е. Хайма виявлено, що найчастіше в зазначених підлітків домінує механізм захисту «реактивне утворення» (58 % у правопорушників і тільки 28 % у підлітків з правомірною поведінкою). Реактивне утворення в неповнолітніх правопорушників частіше проявляється через агресивні форми поведінки (погрози, неадекватна реакція на зауваження, зухвала поведінка). Таким чином, можна зробити висновок, що активізація експресивної поведінки у делінквентних підлітків у вигляді агресії містить у своїй основі захисний адаптивний механізм.

Прояв чи не прояв агресії та агресивності як особистісної риси в певних актах поведінки завжди є результатом складної взаємодії трансситуативних та ситуативних факторів. У випадку агресивних дій неагресивної особистості, в основі першопричини цих дій лежить фактор ситуації. У випадку агресивних дій з боку агресивної особистості на перше місце виходять особистісні якості. Останнім часом в літературі зустрічаються висловлювання про те, що всі форми покарань (у тому числі й закріплені законодавчо) можуть бути розцінені як прояв злості агресії [2]. Однак адекватне покарання на думку більшості дослідників може виступати як фактор, що орієнтує, а не дезорієнтує особистість. Правове покарання (без якого неможливе правове регулювання) є, окрім сказаного, також фактором забезпечення стабільності суспільства й безпеки його громадян.

Література: 1. Реан А. А. Агресія й агресивність особистості / А. А. Реан // Психологічний журнал. - 1996. - № 5 - С. 3-16. 2. Фромм Е. Анатомія людської деструктивності / Еріх Фромм. - М., 1994. - 560 с.

Жданова Ірина В'ячеславівна

Доцент кафедри прикладної психології ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат психологічних наук, доцент

РОЛЬ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА У ПРОФІЛАКТИЦІ ЗЛОЧИНІВ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

На сьогодні проблема злочинності серед неповнолітніх є однією з найбільш актуальних у зв'язку з негативними соціальними наслідками та поширеністю цього явища. Сучасні статистичні дані свідчать, що при більш-менш стабільному кількісному показнику злочинності неповнолітніх (відсутність чіткої тенденції до її збільшення або до зменшення), серйозну занепокоєність викликають якісні показники: зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання жорстокості, зухвалості, «безмотивованості» при скоєнні злочинів, поява в структурі злочинності неповнолітніх так званих дорослих злочинів (вбивств, розбійних нападів), груповий характер злочинності серед цього контингенту, її підвищена латентність. Тобто злочинність неповнолітніх має свої, набагато складніші, притаманні тільки їй особливості.

Все це свідчить про необхідність всебічного та системного дослідження всього комплексу чинників, що призводять до злочинності серед неповнолітніх, а також розробки науково обґрунтованих, ефективних програм профілактики злочинів серед неповнолітніх.

Профілактика злочинної поведінки як комплекс дій, спрямованих на її попередження, включає систему загальних і спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації: загальнодержавному, правовому, суспільному, економічному, медико-санітарному, педагогічному, соціальному й, звичайно, психологічному. Зрозуміло, що перенесення центру ваги у низці профілактичних заходів на якісь окремі ланки заздалегідь приречено на неуспіх, тому що тільки при гармонічному використанні всього комплексу профілактичних дій можна сподіватися на позитивні результати.

Умовами успішної профілактичної роботи виступають її комплексність, послідовність, диференційованість та своєчасність (остання особливо важлива при роботі з особистістю неповнолітнього), наукова обґрунтованість. Як відомо, профілактична робота буде ефективною тільки тоді, коли спрямована на нейтралізацію чинників, що є детермінантами злочинної поведінки.

Традиційно, в літературі виділяють три групи чинників, що впливають на скоєння злочинів неповнолітніми: соціальні, психологічні та біологічні. До соціальних чинників прийнято відносити суспільні процеси, соціальні групи, у які включена особистість, мікросоціальне середовище. Групу психологічних факторів протиправної поведінки складають особливості характеру неповнолітнього, особливості його ціннісно-мотиваційної, інтелектуально-пізнавальної, емоційно-вольової сфер особистості, а також психологічні особливості, що обумовлені

віковими параметрами. Серед біологічних чинників протиправної поведінки провідні автори виділяють, насамперед, стан психічного здоров'я неповнолітнього [3]. Врахування цих чинників у профілактичній роботі, в тому числі психопрофілактичній, є важливою умовою ефективності превенції.

Одним з інститутів соціалізації людини, де вона засвоює соціальний досвід (норми, правила, цінності, відносини соціального середовища, культурні традиції) є школа. Психологічне супроводження процесу соціалізації дитини в межах школи покладено на шкільного психолога. Шкільний психолог вирішує безліч різноманітних задач, однією з яких є робота з учнями, що належать до так званої «групи ризику». Саме така робота й є однією з ланок у профілактиці злочинної поведінки серед неповнолітніх. Психологічна допомога «складним» підліткам відіграє зв'язуючу роль в комплексі профілактики і відрізняється вираженою гуманістичною спрямованістю. Цей факт одержав відбиття в таких принципах психологічної роботи як конфіденційність, добровільність та особиста зацікавленість, визнання людиною відповідальності за своє життя, взаємна довіра, підтримка, повага до особистості [1].

За змістом психологічна допомога складним підліткам повинна спиратися та ґрунтуватися на основні «проблемні зони особистості» цього контингенту. Такі «зони» було виділено нами у дослідженнях, що проводилися у останні роки.

Так, встановлено, що основою мотивації при вчиненні злочинів неповнолітніми є психологічне відчуження особистості, причому, відчуженість, народжуючись у більш молодшому віці має тенденцію до збільшення у юнацькому віці. Відчуження призводить до формування негативного ставлення особистості до соціального середовища, відчуття його ворожості. Так, у неповнолітніх правопорушників, що скоїли насильницькі злочини, при налагодження стосунків з оточуючими існує досить виражений страх бути незрозумілими, неприйнятими як у сім'ї, так і у групі однолітків. Саме це породжує конфліктні ситуації, вихід з яких вони бачать у здійсненні насильницьких дій проти особистості. Неповнолітні, котрі скоїли злочини корисливої спрямованості, мають менш виражені риси відчуження, що певним чином пов'язано із специфікою вчиненого ними злочину, де міжособистісні стосунки не відіграють провідної ролі. Все це необхідно враховувати при проведенні профілактичної роботи з неповнолітніми, оскільки, суб'єктивне сприйняття соціального середовища як ворожого істотно ускладнює профілактику злочинів, перевиховання неповнолітніх у плані їх внутрішньої переорієнтації, змін найбільш важливих установок та відносин [2].

Вельми важливою у розробці комплексу заходів профілактики правопорушень неповнолітніх є дослідження проблеми впливу психологічного відчуження особистості у сім'ї на вчинення ним злочинів. Як встановлено нашим дослідженням, для всіх неповнолітніх правопорушників дуже цінним є щасливе сімейне життя. Разом з тим,

найбільш негативно сприймають свою сім'ю неповнолітні правопорушники, що скоїли злочини насильницької спрямованості, тоді як до своїх друзів у них більш позитивне ставлення. Це виявляється у тому, що за умов ізоляції суб'єкта від нормальних контактів у мікросередовищі (родині), у більшості випадків ці неповнолітні шукають визнання серед подібних собі, тобто відбувається злиття з групою антисуспільної спрямованості та тривале функціонування в їх складі, де вони отримують можливість самовираження, підтримку та визнання. Неповнолітні корисливої та корисливо-насильницької спрямованості, навпаки, більш позитивно відносяться до своєї сім'ї, а друзів сприймають більш негативно, що є, на наш погляд, прогностично позитивним чинником при проведенні профілактичних дій. Усвідомлюючи негативний вплив свого безпосереднього оточення (однолітків), більшість цих неповнолітніх у подальшому намагаються уникати таких контактів, або більш вимогливо підходити до вибору друзів та критично ставитися до їх вчинків. Цілком зрозуміло, що програми профілактики для неповнолітніх повинні розроблятися з метою підвищення їх стійкості до негативного соціального впливу, наприклад, за допомогою тренінгу резистентності.

Не останню роль у формуванні мотивації корисливого злочину неповнолітніх відіграють матеріальні потреби, котрі, за даними наших досліджень, у них викликають найбільшу напругу, найбільш незадоволені. Причому, для неповнолітніх дуже часто вони виступають як один із засобів самовизначення, самоствердження. Тому, надання можливості задоволення потреб у самовизначенні та самоствердженні соціально-нормативними засобами розглядається нами як ефективний шлях корекції особистісного розвитку неповнолітнього з «групи ризику» [4].

Встановлено, що у більшості неповнолітніх злочинців реєструється незадоволення потреби у безпеці, що вказує на високий рівень їх особистісної тривожності. Особливо високі показники тривожності характерні для неповнолітніх, які вчинили насильницькі злочини, що є прогностично неблагоприємним чинником. Цей факт також необхідно враховувати у роботі шкільного психолога шляхом надання неповнолітнім відповідної психологічної допомоги.

Необхідно, щоб при психолого-педагогічній роботі з неповнолітніми значна увага приділялась розвитку позитивного в їх особистості через виявлення, створення позитивних перспектив їх майбутнього. Так, за нашими даними, всі неповнолітні правопорушники з категорією «майбутнє» пов'язують зміни на краще, однак, ці плани розмиті, у них відсутні конкретні цілі, а така часова перспектива як «дорослість» взагалі відсутня майже у всіх досліджуваних. Саме тому, психологічна допомога щодо формування психологічної перспективи майбутнього неповнолітніх, конкретизації та розвитку змісту життєвого планування є однією з основних задач шкільного психолога.

Низький рівень духовності, зокрема недорозвиненість, спотворення уявлень про прекрасне, відсутність досвіду взаємодії з культурними цінностями людства є однією з найбільш притаманних характеристик особистості неповнолітнього злочинця. Так, переважна більшість неповнолітніх правопорушників, що брали участь у дослідженні, навіть за умов проживання у великих містах, жодного разу не відвідували театрів, музеїв, не знають творів класичної музики, живопису, літератури, і саме головне, вони не цікавляться відповідною інформацією. Загальновідомо, що збіднення духовних інтересів щільно пов'язане з моральною й правовою розпустою, недорозвиненням почуття людської гідності.

У поведінці неповнолітніх проявляються як загальновікові, так і деякі специфічні, але достатньо різноманітні особистісні особливості. У кожному індивідуальному випадку слід окреслювати цілі, задачі та способи психологічної роботи шкільного психолога, бо інколи необхідна докорінна переорієнтація особистості, в інших випадках – цілеспрямоване формування ще несформованих особистісних утворень, а в деяких випадках – просто закріплення та розвиток тих позитивних рис особистості, які у учня вже є, але вони ще не достатньо міцні для того, щоб стати стабільними регуляторами соціально адекватної поведінки незалежно від ситуації, зовнішніх явищ та внутрішніх спокус.

Література: 1. Демьянов Ю. Г. Основы психопрофилактики и психотерапии : пособие-практикум / Ю. Г. Демьянов. – СПб. : МиМ : Паритет, 1999. – 221 с. 2. Жданова І. В. Психологічні аспекти попередження злочинності серед неповнолітніх / І. В. Жданова // Психолого-педагогічна складова підготовки працівників системи МВС : матеріали наук.-практ. конф. – Х. : Вид-во Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 115-121. 3. Змановская Е. В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения) [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская, І. В. Жданова, Н. В. Греса. – М. : Академия, 2003. – 288 с. 4. Павлик О. М. Дослідження мотиваційної сфери неповнолітніх правопорушників / О. М. Павлик // Проблеми девіантної поведінки: історія, теорія, практика : матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (25-27 листопада 2002 р.) – К. : Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – С. 34-38.

Головкін Богдан Миколайович

Докторант кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого, кандидат юридичних наук

ТИПОВІ ПРОЯВИ ВБИВСТВ З КОРИСЛИВИХ МОТИВІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ

Оперуючи результатами вибіркового узагальнення 52 архівних кримінальних справ, розглянутих апеляційними судами декількох регіонів України за п. 6. ст. 115 КК України по злочинам, вчиненим неповнолітніми, а також даними інтерв'ювання 100 вихованців

Куразької виховної колонії, де відбувають покарання підлітки, які повторно вчинили злочини, спробуємо виділити специфіку злочинних проявів неповнолітніх.

За нашими даними, частка неповнолітніх серед виявлених злочинців, які вчинили корисливі вбивства становить 12,2 %.

Вбивства з корисливих мотивів підлітки у 73 % випадків вчиняють під час розбійних нападів, поєднаних із проникненням в житло та інше приміщення у вечірньо-нічний час доби. В значній мірі це пояснюється тим, що 61 % убивств підлітки вчиняли у співучасті, переважно із дорослими. Групи виключно із неповнолітніми учасниками складають 37,5 %. Звертаємо увагу на той факт, що понад 80 % неповнолітніх виконували роль активних співучасників, решта виступали в якості пособників. Тяжкість застосованого насильства під час нападу корелює із психічним станом злочинця, стереотипами поведінки. Так, 56,8 % підлітків перебували в стані алкогольного, 5,1 % – наркотичного сп'яніння, 1,7 % – під дією психотропних речовин.

За способами вбивства виділяються: удари побутовими предметами широкого господарського вжитку (32,7 %), що за своїми технічними характеристиками придатні заподіяти смерть потерпілому. Йдеться про сокиру, молоток, арматуру, фрагмент труби, гантеллю, камінь, палицю тощо. Друге місце посідають удари ножами різної конструкції – 27 % випадків. На третьому місці йде заподіяння смерті шляхом асфіксії – 19,2 %, при цьому у більшості випадків використовувалися ремені, шнури від електроприборів, завчасно заготовлені мотузки тощо. Удари руками, ногами, від яких наступила смерть потерпілого відмічені у 17 % випадків.

Коротко прокоментуємо вищевикладене. Очевидно, що суттєвий вплив на характер злочинного посягання та тяжкість його наслідків здійснює об'єднання зусиль підлітків і дорослих злочинців під час посягання. Ідея розбійних нападів на житло, поєднаних із вбивствами з корисливих мотивів належить не підліткам, а більш винахідливим і впевненим в своїх силах дорослим співучасникам. Натомість у виборі об'єкта посягання ініціативу цілком можуть проявляти неповнолітні, в яких достатньо вільного часу і природної допитливості, щоб знати про рівень статків того чи іншого домогосподарства, володіти інформацією щодо захищеності майна, знати ступень фізичної здатності господарів до самозахисту. Підлітки схильні входити до складу злочинних груп дорослих, яких вони особисто знають, довіряють обіцянкам легкої наживи і безпечності майбутньої «справи», одночасно у такий спосіб намагаються підняти власний авторитет, як в очах старших за віком злочинців, так і референтній групі одноліток. Дорослі злочинці також мають пряму зацікавленість до такого об'єднання: діти нерідко забезпечують безперешкодне проникнення до житла, користаючись природною довірою дорослих, з ними не потрібно порівну ділити «здобич», зрештою, неповнолітні схильні до безглуздої жорстокості, афективних реакцій, особливо коли їх завчасно до цього психологічно підготувати, довести до стану сп'яніння, а це серйозний аргумент при подоланні опору

жертви. Той факт, що підлітки переважно використовуються дорослими як «засіб» фізичного впливу на потерпілого в процесі нападу зовсім не виключає власний прагматичний розрахунок неповнолітніх на дармову наживу в результаті злочинних дій як при групових посяганнях так і, особливо, при одноосібних (39 %).

За предметами посягання: 59 % це гроші, валютні цінності, вироби із золота; 15,5 % – вироби із кольорових та чорних металів; 11,3 % – побутові предмети домашньої обстановки; 7,7 % – особисті носильні речі; 6,5 % – майно споживчого призначення.

Вартість викраденого майна на момент посягання оцінювалася: до 50 грн. – 20,7 %; до 100 грн. – 23,2 %; до 500 грн. – 19,5 %; до 1000 грн. – 15,8 %; до 3000 грн. – 12,2 %; до 10000 грн. – 8,5 %.

Наведені результати дослідження дозволяють зробити певні висновки. По-перше, майже у 60 % випадків підлітки орієнтовані на заволодіння грошима. Індивідуальна потреба грошової наживи за чужий рахунок найточніше відбиває природу корисливого мотиву, його домінування в ієрархії особистісних цінностей, високу ступінь усвідомленості, надзвичайну спонукально-динамічну потужність поведінкової активності. Сучасні підлітки від 14 до 18 років за своїм інтелектуальним розвитком вже досить чітко усвідомлюють магічну силу грошей в епоху ринкових відносин. Зростаючі споживчі потреби підлітків і відсутні легальні можливості їх задоволення відкривають дорогу кривавій наживі, де дзвін монет заглушує страх покарання.

По-друге, у кожній віковій категорії своя міра жадібності. Суми до 100 грн. (44 %) цілком вистачає на поточні витрати, дитячі розваги. Незначні суми наживи пояснюються вибором у свої жертви найбільш незахищених категорій населення (пенсіонерів, людей із фізичними вадами), і це не випадково. У селах, районних центрах, невеликих містах, де панують масове безробіття і безвихідь, вказані громадяни мають стабільне джерело доходів і водночас не мають фізичних можливостей чинити гідний опір, що підсилює їх виктимність. Тут спрацьовують раціональні стереотипи мислення помножені на багату дитячу уяву знайти грошові заощадження на ритуальні послуги, старовинні золоті монети, цінні речі тощо. Однак, після вбивства доводиться задовольнятися жалюгідними копійками, на які, власне, й існували пенсіонери.

Разом з тим, слід зважити на той факт, що у 35,3 % випадків вартість викраденого майна сягала до 1000 грн., а це вже значна сума для осіб, які не мають власних доходів. Не доводиться розцінювати як випадкову вдачу вбивства, при яких розмір викраденого майна сягав до 3000 грн. (12,2 %) і, особливо, до 10000 грн. (8,5 %). Як правило, подібні злочини неповнолітні вчиняли у складі дорослих груп, і не факт, що їх «заслуги» матеріально оцінили після вбивства. Втім, очевидно й те, що такі посягання завчасно готуються, ретельно плануються, виходячи із достовірної інформації стосовно розміру майбутньої наживи. Чим більша вигода, тим більший ризик наштовхнутися на рішучий опір

власників майна, які потенційно готові до його захисту будь-якими засобами. Тут однієї раптовості нападу замало, необхідно відразу нейтралізувати шляхом вбивства господарів-чоловіків, а далі діяти по ситуації. Використовувати підлітків «всіпну» занадто ризиковано, їх ознайомлюють із планом вбивства, і в загальному, із розміром наживи. А звідси випливає, що підлітки раціонально розраховують отримати вигоду і байдуже відносяться до смерті власника майна.

За віковим розподілом домінують 16-17 річні юнаки 80,5 %, решта 14-15 річні підлітки. Завершальний період неповноліття характеризується підвищеною агресивністю. З одного боку завершується етап формування статево-ендокринної системи, що супроводжується гормональним перенасиченням організму, з другого боку, юнацький максималізм, становлення ціннісно-мотиваційної сфери, чітке усвідомлення соціальної значущості матеріального благополуччя і, водночас, розуміння власної фінансової неспроможності жити за усталеними споживацькими стандартами. Як наслідок, поглиблення психологічного відчуження, озлобленість, актуалізація загарбницьких настроїв, компенсація девіантними формами поведінки, груповою агресією, культом фізичної сили і свавілля.

Порівняння вікових показників неповнолітніх убивць та їх освітнього рівня демонструє наглядне відставання ступеня освіченості. Так, 67,7 % із них мали неповну середню освіту, 10,2 % – початкову і лише 12,7 % встигли отримати середню освіту, це при тому, що питома вага 17-річних (загальний вік отримання середньої освіти) становить 45 %. Зрозуміло, що підлітки із неблагополучних сімей в силу обтяженої алкогольної спадковості, педагогічної занедбаності, низького матеріального статку вже на початкових етапах навчання суттєво поступаються своїм ровесникам із благополучних родин в інтелектуальному розвитку, що тягне за собою хронічне незасвоєння шкільної програми, нівелює пізнавальний інтерес до опанування нових знань. Більшість із них віддали перевагу заробляти на життя поширеним у їх оточенні, включаючи батьківські родини, злочинським ремеслом.

Заслуговує на увагу та обставина, що 48,3 % корисливих убивць на час злочину ніде не працювали і не навчалися. Як правило, це вихідці із неблагополучних сімей, позбавлених належного виховання і соціального контролю. Замість навчання, згуртовуються у вуличні компанії, нишпорять по занедбаних промислових об'єктах, доступним територіям приватних домогосподарств у пошуках металу, майна, що недостатньо охороняється з метою його викрадання. А оскільки найцінніше майно зберігається в середині житла тенденція корисливих насильницьких посягань із проникнення в житло буде зберігатися і надалі.

Серед зайнятих в учбовому процесі домінують учні професійно-технічних училищ (31 %), за ними йдуть школярі – 12,7 %, вихованці спеціальних учбових закладів 6,2 %, студенти ВУЗів – 1,8 %. Криміналізація учнівської молоді професійно-освітніх навчальних закладів давно відома проблема. Значна частина учнів СПТУ

залишаються такими лише за формальним статусом, особливо не завантажуючи себе учбовим процесом. Це молодь із найбідніших верств населення, із відповідною насильницькою субкультурою спілкування, алкогольно-наркотизованим дозволям, паразитично-споживацькою філософією «дожити до завтра в муках неробства». Дана категорія молоді ніколи не вирізнялася законослухняністю, для них нажива за чужий рахунок буденна практика.

Про не випадковість злочинного фіналу для корисливих убивць свідчить їх дозлочинна поведінка. Близько 20 % неповнолітніх старших вікових груп (16-17 років) мали приводи до міліції, найчастіше за бійки, хуліганство, вживання спиртних напоїв у громадських місцях. Крім того, 18,6 % злочинців раніше вже мали судимості, як правило, за крадіжки.

Внести ясність у походження корисливого мотиву вбивств допоможуть відповіді вихованців колонії щодо причин вчинення злочину. Більшість опитаних (41,6 %) зазначили, що не було іншого виходу, потрібні були гроші; 30,5 % – прагнули мати гроші, валюту, золото; 25 % – вбивали під погрозами співучасників; 19,4 % – тому, що були у стані алкогольного/наркотичного сп'яніння; 22,2 % у зв'язку із скрутним матеріальним становищем; 5,5 % – щоб задовольнити елементарне почуття голоду. Як бачимо, значній частині підлітків не вистачило мужності визнати свій прихований корисливий інтерес. Вони давали соціально очікувані відповіді і, по-дитячому, намагалися перекласти провину, то на дорослих співучасників, то на стан сп'яніння, то на матеріальний «безвихідь». Думаємо, що це нормально, адже визнати себе вбивцею суперечить людській природі і навіть дитяча психіка захищає себе від «каїнової печатки». Стосовно «гострої матеріальної нужди» зауважимо, що у більшості випадків здобуті на крові кошти витрачалися на спиртні напої (щоб зняти стрес і поринути у забуття), програвалися у комп'ютерних клубах, ігрових автоматах, витрачалися на купівлю різного роду дріб'язку. І це також символічно для підлітків їхнього віку, оскільки вікові характеристики накладають відбиток на рівень запитів та потреб, специфіку споживання матеріальних благ.

Підводячи підсумок дослідженню, варто піддати сумнівам побутуюче в наукових колах судження про хулігансько-ситуативний чи навіть імпульсивний характер корисливих убивств, що вчиняються неповнолітніми. Правда те, що безпристрасно інших людей не вбивають, це завжди афектоване дійство. Але давайте заглянемо «за лаштунки» найдавнішого злочину на землі, і там, обов'язково знайдемо прагматичний розрахунок поживитися чужим добром, який і є глибоко інтимною, проте дійсною причиною цих злочинів.

Голубов Артем Євгенович

Старший науковий співробітник НДЛ з розроблення законодавчих та інших нормативно-правових актів ННІ ПМСІТ ХНУВС, кандидат юридичних наук

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРИВЕДЕННЯ КПК УКРАЇНИ У ВІДПОВІДНІСТЬ ДО ВИМОГ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ПРОВАДЖЕННЯ В СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Проблему контролю над злочинністю неповнолітніх можна розглядати у трьох аспектах. Перший полягає у попередженні цього явища. Другий аспект – це відповідний правовий захист тих неповнолітніх, які вже скоїли злочин чи суспільно небезпечне діяння, і до яких застосовуються певні заходи з боку держави. Третій стосується вжиття заходів реабілітаційного характеру (ресоціалізація) до неповнолітніх, які піддані заходам примусу, що застосовується від імені держави. Незважаючи на такий поділ, розглядаємо ці аспекти як складові об'єктивно існуючого соціально важливого напрямку діяльності з боку як держави, так і суспільства. Це підтверджується великою роботою, що провадиться на міжнародному та національному рівні по встановленню контролю над злочинністю неповнолітніх, кооперацією державних, міжнародних та позадержавних організацій (Міжнародна асоціація магістратів у справах неповнолітніх, Міжнародна кримінологічна спілка, Міжнародна асоціація кримінального права, Віденський центр ООН, Міжнародний фонд ООН допомоги дітям (ЮНІСЕФ)) тощо.

Ця робота також знаходить своє відображення у відповідних міжнародно-правових актах: Конвенція ООН про права дитини, Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила), Керівні принципи ООН щодо попередження злочинності серед неповнолітніх (Ер-Ріядські керівні принципи), причому, треба мати на увазі, що цей перелік включає і основні акти з прав людини. В Україні це питання знаходить законодавче вирішення у прийнятих Верховною Радою законах: «Про охорону дитинства», «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», «Про освіту», Державній програмі боротьби із злочинністю, у затвердженій Указом Президента від 18 січня 1996 року Національній програмі «Діти України» тощо.

Щодо другого аспекту проблеми контролю над злочинністю неповнолітніх, то він, в переважній більшості, стосується кримінального судочинства, яке іноді може суттєво впливати на права неповнолітнього, його правовий статус. В міжнародному праві з приводу цього аспекту існує ціла низка нормативно-правових актів, які містять концептуальні положення щодо організації діяльності по порушенню, розкриттю та вирішенню кримінальних справ про злочини неповнолітніх, і які виступають як міжнародно-визнані стандарти прав дитини в сфері кримінального судочинства. Їх впровадження й дотримання у

повсякденній діяльності органів дізнання та досудового слідства, прокуратури та суду, на мій погляд, є засобом забезпечення прав дитини, яка опинилася в умовах розслідування кримінальної справи або судового розгляду, це також сприяє впровадженню найбільш ефективних форм та методів впливу на девіантну поведінку таких неповнолітніх. Де комплексне застосування вказаних міжнародно-правових актів щодо регламентації провадження в справах про злочини неповнолітніх, його ефективність та дієвість, підтверджується досвідом багатьох країн.

Так, ще наприкінці XIX століття видатний вчений-процесуаліст І. Я. Фойницький писав: «Досвід показав, що ... для осіб із свідомістю, що не дорозвилася, та ніжною сприйнятливістю, незміцнілим характером і таких, що швидко захоплюються прикладом, звичайне судове провадження сполучене із багатьма загрозами. ... Звідси широкий рух, що відмічається у новий час, на користь ідеї створення особливих судів для неповнолітніх і в прийнятті ними порядку провадження, більш пристосованого для потреб осіб ніжного віку у видах стримування їх від злочинів» [1, с. 504-507]. Саме тому слід відмітити, що питання захисту прав дітей, молоді, а особливо попередження їх злочинності повинні бути вирішені як можна повніше. Зокрема, як вказано у ст. 19 Конвенції про права дитини, об'єктом особливої уваги держави повинні стати права та законні інтереси неповнолітніх, що опинилися у сфері кримінального судочинства. І це питання є доволі актуальним. О. Х. Галімов в цьому контексті зауважує, що «... різні негативні прояви у суспільстві на сучасному етапі, у тому числі у сфері кримінальної політики, більше всього позначаються на дітях та підлітках, залишаючи їх у багатьох випадках беззахисними ...» [2, с. 6]. З цього приводу підкреслюється, що: «Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається гострою актуальною правовою і суспільною проблемою, оскільки, з одного боку, вона відбиває загальні тенденції сучасної злочинності і показує тенденції її розвитку на майбутнє, а з другого – демонструє стан морального здоров'я суспільства» [3, с. 207].

Існуючі у Кримінально-процесуальному кодексі України ч. 4 ст. 6, ст. 3, 9, п. 1 ч. 1 ст. 45, ст. 111, 112 та глава 36, є законодавчою спробою забезпечити захист прав і законних інтересів неповнолітніх і розв'язати на більш високому рівні проблему боротьби із злочинністю неповнолітніх. Аналіз глави 36 КПК України приводить до висновку, що певні засади забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх у кримінальному процесі відповідають міжнародним стандартам щодо судочинства відносно неповнолітніх, де одними з основних вважаються Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила).

Наприклад, ст. 433 КПК України містить у собі принцип максимальної індивідуалізації в кримінальних справах щодо злочинів, вчинених неповнолітніми. Згідно з цією статтею розширено предмет доказування у таких справах з метою всебічного вивчення як особи неповнолітнього,

так і його оточення [4, с. 174–181]. Вимоги з'ясування таких обставин відповідають ст. 16 Пекінських правил «Доповіді про результати соціального обстеження»; ст. 434 КПК України, в певній частині, співпадає зі ст. 13 Пекінських правил щодо винятковості застосування такої міри, як взяття неповнолітніх під варту; ст. 436 КПК України відповідає ст. 18, 19 вказаних правил, що передбачають гнучку систему заходів із забезпечення належної поведінки неповнолітніх; ст. 441 КПК України співвідноситься зі ст. 15 Пекінських правил, у частині обов'язкової участі захисника; ч. 2 ст. 438 та ст. 442, 443 КПК України є певним відображенням принципу соціальної насиченості ювенальної юстиції.

Але, враховуючи ці та інші положення законодавства та відповідних міжнародно-правових актів, можна зробити висновок, що все ж таки необхідно більш широко закріпити наведені вище та інші принципи та положення, зокрема Пекінських правил у чинному КПК України.

Так, аналіз сучасних наукових досліджень, міжнародного та вітчизняного законодавства дає підстави для виявлення низки основних заходів, які сприятимуть забезпеченню прав дитини у новому КПК України. До їх числа слід віднести:

- більш широке запровадження міжнародних стандартів прав дитини у вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство, яке під їх впливом повинно будуватися на ґрунті пріоритетного забезпечення прав, свобод та законних інтересів дитини, причому її кримінально-процесуальний статус (обвинувачений, потерпілий, свідок, понятий) не повинен впливати на першочерговість забезпечення її прав;

- відповідно це повинно обумовити відмову від застосування переважно карального типу побудови кримінального процесу, що має місце зараз, коли сам конфлікт перехоплено державою у сторін і його вирішення майже від них не залежить, перехід повинен йти у напрямку до кримінального процесу, орієнтованого на людину, захист її прав та свобод, як найвищої соціальної цінності в державі;

- необхідно більш чітко визначити коло прав та свобод саме дітей з урахуванням специфіки їх психофізіологічного розвитку, що може знайти своє втілення у розробці та закріпленні додаткового процесуального статусу суб'єктів кримінального судочинства, якими є діти;

- вимагає свого вирішення проблема форм та умов участі у кримінальному процесі неурядових правозахисних та громадських організацій, які мають на меті забезпечення прав дитини, що вступила у конфлікт із законом;

- потребує завершення діяльності із створення системи судочинства відносно неповнолітніх (п. 1.4. Пекінських правил), де процес реформування провадження у справах неповнолітніх повинен йти шляхом поступової трансформації існуючого порядку провадження, через поетапне введення в дію відповідних правових змін.

Таке вирішення питання буде відповідати положенням ч. 4 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, яка передбачає, що стосовно неповнолітніх процес повинен бути таким, щоб

враховувались їх вік і бажаність сприяння їхньому перевихованню. Бо, як відмічено, Л. М. Корнозовою, що проблема існує не у викорененні злочинності, а в знаходженні адекватних відповідей на це явище з урахуванням моральних цінностей та здорового глузду суспільства, бо проблема злочинності – це проблема способів реагування на злочини [5, 522]. Саме тому, на нашу думку, запропоновані зміни і доповнення зможуть підвищити рівень правового захисту у кримінальному судочинстві прав і законних інтересів неповнолітніх, які скоїли злочин чи суспільно небезпечне діяння, що цілком співвідноситься із вимогами міжнародних стандартів провадження в справах про злочини неповнолітніх, які пов'язуються з підвищеним рівнем правового забезпечення прав, свобод та законних інтересів неповнолітніх.

Література: 1. Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства / І. Я. Фойницький. – СПб. : Альфа, 1996. – Т. 2. – 552 с. 2. Галимов О. Х. Малолетние лица в уголовном судопроизводстве / О. Х. Галимов. – СПб. : Питер, 2001. – 224 с. 3. Рекомендації науково-практичного семінару «Основні риси сучасної злочинності неповнолітніх: стан та шляхи її попередження» // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / Академія правових наук України. – Х., 2004. – Вип. 8. – С. 207-210. 4. Левендаренко О. О. Предмет доказування у справах про злочини неповнолітніх: процесуальна природа та функціональне призначення / О. О. Левендаренко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. – Донецьк, 2001. – № 1. – С. 174-181. 5. Судебная власть [под ред. И. Л. Петрухина]. – М. : ТК Велби, 2003. – 720 с.

Літвінова Оксана Володимирівна

Науковий співробітник НДІ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

ПРИЧИНИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ ТА ЗАХОДИ ЇЇ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Проблема молодіжної злочинності завжди звертала на себе увагу, як найбільш гостра проблема суспільства. У підлітковому віці людина формує своє свідоме ставлення до життя, до суспільства, до оточуючого світу. Відсутність життєвого досвіду, невміння адекватно оцінити ті чи інші явища, а також відсутність достатньої уваги з боку оточуючих людей часто призводять до того, що молода людина підпадає під вплив негативних явищ, що відбуваються у сучасному суспільстві. Враховуючи це проблема підліткової злочинності, з'ясування її причин, та знання і вміння застосовувати заходи протидії їй, є доволі актуальними та важливими на сучасному етапі розвитку нашого суспільства.

Причин підліткової злочинності чимало: погіршення криміногенної обстановки в умовах кризових явищ в економіці, падіння виробництва, порушення колишніх виробничих та людських стосунків, дедалі зростаюча активність ділків тіньової економіки, шахрайство, бізнес на підпільних

азартних іграх та ін. Прискореними темпами триває майнове розшарування населення.

Сьогодні ми стикнулися з ситуацією, яка є вкрай драматичною. Ідеологія «життя заради світлого майбутнього» виявилася повністю зруйнованою протягом дуже короткого періоду. Але й уміння повноцінно, повнокровно жити без «казки» – не сформувалось. Ця ситуація, складна навіть для дорослих, виявилась надскладною, зверхкризовою для підлітків і юнацтва. В результаті у багатьох з них виникає або повна розгубленість перед сьогодишнім і завтрашнім днем, або бажання урвати від життя якомога більше, і негайно. У молодих формується і комплекс неповноцінності, який буквально роз'їдає душу дитини і штовхає до спотворених форм протесту – хуліганства та ін. 95 % підлітків ніде подітис у вільний час. І сьогодні ситуація не лише не покращується, а навіть погіршується, оскільки багато гуртків, секцій стали платними, відтак і недоступними багатьом учням.

Характерною ознакою злочинності молоді є те, що вона набуває все більш організованого, групового характеру. Активно відбувається процес підпорядкування молодіжних груп організованій злочинності. Розширюється соціальна база для їх поповнення за рахунок молодих безробітних, підлітків, які займаються дрібним бізнесом, неповнолітніх, що звільнилися з місць позбавлення волі, юнаків, які демобілізувалися з армії та не знайшли роботи, молоді з малозабезпечених сімей.

Молоді люди масово втягуються до структур тіньової економіки та організованої злочинності як низові виконавці. Сьогодні лідери названої злочинності – дорослі особи, світогляд яких формувався, починаючи з неповнолітнього віку в кримінальному середовищі. Це надає організованій злочинності нової якості – тісніше та скоординованіше стає злочинна діяльність молоді й дорослих, суттєво розширюються її можливості і сфери впливу. Криміногенні молодіжні угруповання з різним ступенем організованості виявлені у кожному обласному центрі країни.

Найбільш поширеними серед молоді є такі види злочинів як крадіжки, тілесні ушкодження. Останнім часом зростає кількість злочинів, вчинених неповнолітніми з особливою жорстокістю.

Особливу небезпеку на сьогодні викликають так звані неформальні молодіжні групи з антигромадською поведінкою. Це об'єднання юнаків і дівчат, які в минулому переважно були позбавлені нагляду сім'ї. Їх зближення в рамках такої групи відбувається швидко, вони становлять один для одного соціальну та психологічну цінність. Згуртованість і постійне спілкування дозволяють їм вистояти перед суспільством, котре вони сприймають як вороже та чуже. Під впливом групи в її учасників формуються установки та ціннісні орієнтації, що включають способи розв'язання життєвих ситуацій і проблем. Вплив групи значний: її члени спілкуються повсякденно, між ними виникають стосунки, які ґрунтуються здебільшого на почуттях, а їх ставлення один до одного та оцінка різноманітних соціальних фактів, подій, інших людей неминуче виявляється в емоційній формі. Настрої та погляди, які панують у групі,

передаються її однодумцям. Тому зрозумілими є інтенсивність, тривалість негативного впливу на особистість з боку мікросередовища, яке охоплює не тільки розум і вольову сферу молодшої людини, а й її почуття та емоції.

Злочинність молоді завжди переважно груповий характер. Це пов'язано з віковими, психологічними та іншими особливостями особистості, коли групова поведінка як позитивного, так і негативного характеру є більш нормою для молоді, ніж відхилення від неї.

Підвищена імпульсивність, жорстокість, інтенсивність і ситуативність групових злочинів, які вчинюються молоддю, обтяжують їх наслідки. Легкість швидкого неформального об'єднання, звичка до групового спілкування, схильність до конфліктних ситуацій, потреба самореалізації, прагнення оригінальності й унікальності, нестійкість ідейних, моральних та правових переконань (особливо в критичних ситуаціях) здатні збільшити небезпечність вміло спровокованих дорослими антигромадських дій молоді.

Говорячи про причини підліткової злочинності, слід пам'ятати, що неповнолітній злочинець не стає таким несподівано, саме в момент вчинення злочину. Частіше антисоціальні властивості його особистості формуються поступово, і вчинення такою особою злочину є вже наслідком такого формування.

У боротьбі зі злочинністю неповнолітніх більш важливим вбачається з'ясування причин її існування, забезпечення переваги запобігання над процесом соціальної дезінтеграції. Має бути якнайповніше врахований весь контингент неблагополучних за тими чи іншими характеристиками неповнолітніх, взяті до уваги активні умови, ресурси запобігання злочинності, а також своєчасне, повне і правильне застосування всіх норм права, спрямованих на запобігання правопорушенням неповнолітніх і створення останнім нормальних матеріальних та інших умов життя, охорону прав й інтересів.

Ефективність запобігання даному негативному явищу залежить насамперед від своєчасного виявлення і усунення причин злочинності неповнолітніх та умов, що цьому сприяють, а також виявлення неповнолітніх, зважаючи на поведінку яких можна очікувати скоєння злочину і вжиття відповідних запобіжних заходів.

Звертаючи увагу на загальні показники, які характеризують злочинність неповнолітніх (динаміку, питому вагу тощо), не можна не враховувати також її структурні особливості: які види злочинів переважають у загальному обсягу злочинів такої категорії, число яких злочинів за видами збільшується і яка кількість скорочується. Особливо слід вивчати особистість такого злочинця. Адже пояснити сьогодні причини і умови злочинності неповнолітніх тільки соціальною обстановкою – значить перешкоджати успішному її подоланню.

Для досягнення ефективних запобіжних результатів необхідно насамперед, щоб система індивідуальних виховних заходів повною мірою враховувала вікові (фізіологічні) і психологічні особливості неповнолітніх правопорушників, оскільки у генезисі вчинюваних такими підлітками

злочинів основна роль належить уже особистісним якостям. Підліток не лише використовує для вчинення злочину ситуацію, а й у багатьох випадках сам її створює.

Проте психологічний механізм злочинної поведінки полягає не тільки у особистих поглядах, намаганнях і потребах неповнолітнього, а й залежить від характеру його відносин з групою взаємодіючих з ним осіб. Вплив групи на нестійких підлітків є вирішальним для скоєння ними злочинів. У групі під час її колективних дій спостерігається немов би примноження, збільшення рівня і сили деяких психічних станів та моральних почуттів суб'єктів, що призводять до вчинення антисуспільного проступку, який поодиноці може бути і не скоєний. Практиці також відомі випадки, коли стримані, з позитивними рисами підлітки під впливом групи ставали агресивними і вчинювали злочини з проявом жорстокості. Тобто, особистісні особливості і риси характеру окремих неповнолітніх злочинців знаходились у протиріччі з обставинами їх участі у скоєнні групового злочину. Багато у чому це пояснюється груповою психологією.

У зв'язку з цим важливим завданням запобігання злочинності неповнолітніх є своєчасне виявлення груп підлітків з антисуспільною орієнтацією, але які ще не стали на шлях вчинення злочинів. Неформальні групи неповнолітніх з'являються на основі їх природної потреби у спілкуванні, а антисуспільного характеру вони набувають поступово у разі безконтрольності за їх поведінкою та шкідливих впливів. Нині суб'єкти запобігання не завжди своєчасно реагують на дозлочинні форми антисуспільної поведінки груп підлітків, що сприяє їх становленню на шлях скоєння злочинів.

Узагальнюючи основні причини правопорушень неповнолітніх, їх соціальної дезадаптації, можна відмітити, що антисоціальну спрямованість особистості породжують:

- протиріччя між ще й досі існуючими догмами, лозунгами і фактичним станом справ у різних сферах життя, які спричиняють розчарування, падіння авторитету виховних установ, озлоблення;
- кризові явища в економіці, об'єктивно характерні для перехідного періоду;
- зростаюча активність ділків тіньової економіки, наявність засобів і сфер нетрудового збагачення, бізнес через нелегальні азартні ігри, сутенерство, рекет;
- майнове розшарування суспільства;
- вплив негативного соціального фонду на емоційно-духовний стан суспільства, переваження таких почуттів, як ненависть, заздрість, гнів, злоба, недружелюбство;
- відсутність цілеспрямованої молодіжної політики, в результаті чого в державі на протязі багатьох років не вирішуються найгостріші соціальні проблеми молоді;
- відсутність нормальних умов для лікування неповнолітніх алкоголіків, наркоманів;

- крах ідеалів, бездуховність як результат споживацького ставлення до життя, апатія, байдужість до себе і інших, відчуження від школи, знань, сім'ї;

- соціальна незахищеність підлітків, які нерідко стають причиною зривів і конфліктів у сфері навчання і праці остання альтернативних неформальних рухів серед підлітків, культ сили, зневажливого, зверхнього ставлення до оточуючих;

- дегуманізація освіти, штучне відокремлення її від виховання, примітивна соціологізація навчальних норм;

- нескоординованість роботи ланок, що займаються профілактикою відхилень у поведінці учнів;

- відсутність позашкільної зайнятості, яка давала б можливість ефективному розвитку процесу соціальної адаптації неповнолітніх.

Для успішного вирішення цих проблем державі необхідно:

- визначити пріоритетні напрямки розв'язання соціально-педагогічних проблем неповнолітніх на основі аналізу сучасної ситуації в Україні;

- забезпечити економічні, правові, організаційні умови і гарантії для життя, самореалізації неповнолітніх, визначити їх права та соціальний статус у суспільстві;

- активізувати інтерес державних органів і суспільних інститутів, громадськості до соціально-педагогічних проблем дітей та підлітків;

- створити систему роботи з профілактики антигромадських проявів у дитячому та підлітковому середовищі, соціальному захисті неповнолітніх у нових соціально-політичних і економічних умовах розвитку держави.

Слід зазначити, що проблема підліткової злочинності стосується кожного члена суспільства. Помилково вважати, що питаннями запобігання правопорушенням неповнолітніх повинні займатись лише спеціальні служби та органи. Лише комплексний підхід та небайдужість дорослих до життя підлітків, до їх потреб та внутрішнього світу, зможуть дати певний результат у запобіганні підліткової злочинності.

Грищенко Максим Віталійович

Старший науковий співробітник НДП з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС, кандидат юридичних наук

Артем'єва Дарина Вадимівна

Науковий співробітник НДП з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ НА ЗАЛІЗНИЧНОМУ ТРАНСПОРТІ

Правопорушення, які скоюються неповнолітніми у транспортній сфері, мають певні особливості, що пов'язані з громадською небезпекою, а також зі складністю встановлення місця злочину, винних у його

скоєнні та їх подальшому затриманні. Розкриття правопорушень, скоєних неповнолітніми на залізничному транспорті, потребує від працівників підрозділів лінійних відділів міліції, зокрема кримінальної міліції у справах дітей, дуже багато часу та зусиль. Найбільш поширеними правопорушеннями, які вчиняють неповнолітні на залізниці, є крадіжки, пограбування, биття скла вагонних вікон рухомого складу, пошкодження сигнальних ліхтарів, підкладання сторонніх предметів на залізничну колію. Вони ж і є найбільш небезпечними серед правопорушень, що вчиняють неповнолітні на залізниці. Такі «дитячі жарти», як пошкодження сигнальних ліхтарів та підкладання сторонніх предметів на залізничні колії не тільки завдають значних матеріальних збитків залізниці та державі в цілому, а й становлять загрозу руху поїздів, створюють небезпеку для життя та здоров'я пасажирів і робітників залізниці. В умовах щорічного збільшення кількості пасажирських та вантажних перевезень залізницею особливої гостроти набуває напрацювання нових підходів до підвищення безпеки громадян на транспорті шляхом запобігання вчинення правопорушень неповнолітніми. Питання удосконалення профілактичної роботи серед неповнолітніх досліджувалося ученими вже достатньо. Відомі праці С. Г. Поволоцької, Н. В. Шость, І. П. Лановенка, Г. С. Мауленова, І. О. Топольської, Г. М. Мінковського й ін. Проте, проблематика детермінації правопорушень на залізничному транспорті учинених неповнолітніми та їх профілактика у науковій літературі досліджена недостатньо й потребує подальшого аналізу.

Протидіями правопорушенням серед неповнолітніх займається широке коло суб'єктів (перелік цих суб'єктів подається у ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх»), але «центральною ланкою» у реалізації зусиль державних органів і громадських формувань, спрямованих на зниження рівня правопорушень, що вчиняють неповнолітні, є ОВС. Це обумовлено, по-перше, тим, що ОВС мають найбільш повну інформацію про стан, динаміку та структуру правопорушень неповнолітніх, про причини та умови їх вчинення. По-друге, боротьба зі злочинністю й попередження правопорушень, у тому числі і правопорушень неповнолітніх – це їх прямий обов'язок (ст. 2, 10, 11 Закону України «Про міліцію») [1]. По-третє, ОВС не лише самі виявляють і ліквідують криміногенні та деліктогенні фактори, а й в установленому законом порядку висувають іншим суб'єктам вимоги щодо необхідності виконання покладених на них функцій у сфері зміцнення правопорядку. По-четверте, ОВС здійснюють профілактичну діяльність на всіх рівнях, використовуючи при цьому широкий арсенал методів і заходів як гласних, так і оперативних [2, с. 180].

У сучасних умовах у системі МВС можна виділити дві основні групи суб'єктів профілактики правопорушень неповнолітніх. До першої групи слід віднести ті служби та підрозділи, які здійснюють профілактичну роботу серед підлітків у межах виконання ними своїх основних

службових обов'язків (слідчі, підрозділи кримінальної міліції, міліції громадської безпеки). Друга група - спеціальні суб'єкти профілактики правопорушень неповнолітніх. Це служби і підрозділи ОВС, які спеціально уповноважені здійснювати профілактичну роботу серед підлітків. Враховуючи ст. 1 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей», можна визначити, що до другої групи суб'єктів профілактики скоєння неповнолітніми правопорушень належать кримінальна міліція у справах дітей (КМСД) і приймальники-розподільники для дітей ОВС [3].

Саме КМСД як державний орган здійснює роботу, пов'язану із запобіганням правопорушенням неповнолітніх, виявляє причини та умови, що призводять до вчинення правопорушень неповнолітніми, вживає заходів щодо їх усунення. Співробітниками КМСД лінійних відділів міліції здійснюється виявлення неповнолітніх, що скоїли правопорушення на залізниці, їх затримання, але не більше 3-х годин (ст. 263 КУпАП) для встановлення особи неповнолітніх правопорушників, обставин вчинення правопорушень. Згідно зі ст. 5 «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» неповнолітні, які вчинили адміністративні правопорушення до досягнення віку, з якого настає адміністративна відповідальність, можуть доставлятися в ОВС максимум на 3 години, а неповнолітні, які вчинили правопорушення до досягнення віку, з якого за такі діяння особи підлягають кримінальній відповідальності, – до передачі їх законним представникам або направлення до приймальників-розподільників, але не більше як на 8 годин. Потім з виявленими та затриманими неповнолітніми, що скоїли правопорушення на залізниці, здійснюється подальша робота підрозділами КМСД територіальних органів внутрішніх справ за місцем проживання цих неповнолітніх. Потім за цим іде комплекс виховних, роз'яснювальних заходів, які здійснюються з метою зміни антигромадської спрямованості неповнолітнього й закріплення у нього позитивної соціальної орієнтації.

Виходячи з того, що найбільший тягар роботи з профілактики скоєння неповнолітніми правопорушень на залізниці покладається на підрозділи кримінальної міліції у справах дітей, необхідно визначити, які профілактичні заходи працівники цієї служби застосовують.

Працівники використовують у своїй діяльності такі види загальної профілактики, як проведення бесід з неповнолітніми у навчальних закладах, проведення лекцій та бесід у школах з батьками. Більшість працівників вважають найбільш ефективними заходами індивідуальної профілактики проведення бесід з неповнолітніми правопорушниками. Крім цього, незначна частина працівників вказує на можливість притягнення неповнолітніх до меншого покарання з метою запобігти скоєнню злочину в майбутньому. У профілактиці правопорушень вкрай рідко використовуються такі методи, як надання допомоги неповнолітнім.

При проведенні профілактичної роботи працівниками кримінальної міліції у справах дітей основні труднощі полягають у неналежному нормативному забезпеченні профілактичної роботи, нестачі часу, низькій матеріальній забезпеченості роботи (відсутність транспорту, бензину та ін.), низькій правовій освіті неповнолітніх, неорганізованості дозвілля неповнолітніх, відсутності зацікавленості з боку батьків у вирішенні проблем своїх дітей, відсутності механізму взаємодії між суб'єктами профілактики, проблемах з передачею неповнолітніх до притулків. При вивченні обсягу роботи працівників кримінальної міліції у справах дітей з'ясовується, що більша частина службового часу витрачається на проведення оперативно-профілактичних операцій та оперативних заходів в ущерб профілактичній роботі. Така проблема постає внаслідок поєднання в діяльності однієї служби оперативно-розшукової та профілактичної роботи.

Підводячи підсумки, зазначимо, що позитивні зрушення в роботі з профілактики скоєння неповнолітніми правопорушень на залізниці будуть лише за умов:

- тісної співпраці та взаємодії КМСД лінійних відділів з відповідними підрозділами територіальних органів внутрішніх справ, службами у справах дітей місцевих адміністрацій, навчальними закладами, притулками, приймальниками-розподільниками для дітей тощо;

- залучення до профілактичної діяльності всіх суб'єктів профілактики, у тому числі і громадських об'єднань;

- розробки механізму взаємодії та координації діяльності суб'єктів профілактики правопорушень серед неповнолітніх;

- поєднання та якісного здійснення заходів загальної та індивідуальної профілактики, їх своєчасності, регулярності, реальності, відповідності профілактичних заходів об'єкту профілактики (чим більше криміногенна «ураженість» об'єкту профілактики, тим інтенсивніші повинні бути заходи щодо нього);

- наданні більшої уваги «ситуаційній профілактиці» правопорушень серед неповнолітніх. Це передбачає забезпечення відповідної охорони вантажів; встановлення на вокзалах, у потягах камер відеоспостереження; виявлення дільниць, на території обслуговування УМВС України на Південній залізниці, на яких скоюється неповнолітніми найбільша кількість правопорушень, зокрема, биття скла, підкладання сторонніх предметів на залізничні колії, крадіжок з вантажів і відпрацювання цих дільниць (патрулювання, засади) з метою недопущення скоєння на цих ділянках правопорушень та виявлення неповнолітніх правопорушників;

- розробки методичних рекомендацій щодо проведення профілактичної роботи з неповнолітніми, які перебувають на профілактичному обліку, з урахуванням психологічних, вікових, розумових особливостей та здібностей цього контингенту. У розробці таких методичних рекомендацій обов'язково повинні взяти участь психологи;

- втілення у практику профілактичної роботи з неповнолітніми правопорушниками надійних психолого-педагогічних методик, застосування широкого спектру заходів цілеспрямованого впливу, що забезпечить успішну соціалізацію та ресоціалізацію неповнолітніх, усунення можливості рецидиву.

Література: 1. Про міліцію : закон України : за станом на 15.05.2009 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 4. 2. Адміністративна діяльність міліції : підручник [за заг. ред. проф. О. М. Бандурки]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 448 с. 3. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : закон України : за станом на 15.06.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 6. – Ст. 35.

Галкін Дмитро Вікторович

Науковий співробітник НДІЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС

ПРОФІЛАКТИКА БЕЗПРИТУЛЬНОСТІ ТА ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В УСРР У 20-Х - ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 30-х РОКІВ ХХ СТОРІЧЧЯ

Після закінчення громадянської війни, в умовах розрухи та голоду гостро постало питання дитячої безпритульності [1, с. 143]. Значна кількість дітей залишилась без батьків, нагляду та найменших засобів до існування, 750 тисяч сиріт та напівсиріт потребували негайної допомоги. Злочинність серед неповнолітніх зросла більше ніж удвічі. Так, за статистичними даними Центрального управління карного розшуку було відомо, що з зареєстрованих Харківським губрозшуком злочинців-підлітків у січні 1923 р. сиріт виявилося 67 %, у лютому – 100 %, у березні – 100 %, у травні – 82 %. Тисячі недоглянутих, голодних, хворих дітей та підлітків заповнювали залізничні станції та пристані, мешкали у холодних підвалах або горищах напівзруйнованих чи покинутих будинків. Вони жебракували, скоювали кишенькові крадіжки, займалися спекуляцією, разом з тим дорослі кримінальники активно утягували безпритульних дітей у більш серйозну злочинну діяльність.

Працівники міліції, яким постійно доводилося стикатися з безпритульними та неповнолітніми правопорушниками, надавали значну допомогу державним органам та громадським організаціям у прискоренні ліквідації цих проблем.

Боротьба зі злочинами неповнолітніх вимагала впровадження комплексу правових, організаційних та соціальних заходів профілактики. У зв'язку з цим Декретом РНК УСРР від 12 червня 1920 року «Об ответственности несовершеннолетних» було запроваджено комісії в справах неповнолітніх, визначено їхню систему, склад та компетенцію. Комісії розглядали й приймали рішення у справах неповнолітніх, які вчинили злочини, за винятком випадків учинення особами 14-18 років одного з особливо тяжких злочинів проти держави, передбачених у ст. 36 «Временного положения о народных судах и

революционных трибуналах». Якщо комісія визнавала неможливим обмежитись щодо такої особи лише заходами медико-педагогічного впливу, то її справа передавалась до судово-слідчих органів. У випадках, коли підлітків звинувачували у вчиненні злочинів за співучасті повнолітніх осіб, вести такі справи мали право судово-слідчі органи, обов'язково повідомляючи про це комісії в справах неповнолітніх.

У тому ж 1920 році було прийнято Положення про колектори, згідно з яким вони визначались як розподільчі заклади, підвідомчі підвідділу соціального виховання Народного комісаріату освіти. Вони збирали матеріали, що всебічно характеризували підлітків, і на підставі цих даних комісії в справах неповнолітніх складали детальний план виховання конкретної дитини.

Таким чином, колектори виступали практично першими кримінологічними лабораторіями з вивчення причин та умов правопорушень неповнолітніх, особи самого правопорушника, розробки ефективніших заходів профілактики протиправної поведінки дітей.

Попередженню безпритульності, бездоглядності та правопорушень неповнолітніх сприяло також правове забезпечення охорони інтересів дітей у сім'ї. Кодексом законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадянського стану УСРР 1926 року було регламентовано порядок призначення опіки й відновлено інститут усиновлення. Законодавчо закріплювалися обов'язки батьків, усиновителів та опікунів, встановлювалася відповідальність за їх неналежне виконання, а також визначалися заходи захисту неповнолітніх у разі порушення їх прав у сім'ї.

Постановою Всеукраїнського центрального виконавчого комітету і ради народних комісарів УСРР від 23 листопада 1927 року було затверджено Положення про заходи по боротьбі з дитячою бездоглядністю. Згідно з цим положенням у відношенні до бездоглядних осіб, які не досягли 18 років та знаходяться в умовах, небезпечних для фізичного та суспільно-трудоного розвитку, державою приймалися заходи соціально-правової охорони, матеріальної допомоги та виховання. До бездоглядних, які потребували забезпечення та виховання в повному обсязі, були віднесені наступні категорії неповнолітніх: повні сироти; ті, що втратили зв'язок із батьками або особами, які добровільно їх виховують чи на чийому утриманні вони знаходилися; ті, яких необхідно забирати за постановою суду або органів опіки із родин внаслідок злочинного або ганебного життя чи внаслідок зловживань по відношенню до них батьківськими правами їхніми батьками або особою, яка їх виховує; ті, яких потрібно забирати за постановою комісії в справах неповнолітніх із родин у випадках необхідності застосування до неповнолітнього заходів медико-педагогічного впливу; підкинуті [2, с. 314].

Такими, що потребують соціально-правової охорони та тимчасової або часткової матеріальної допомоги та виховання, визнавалися наступні бездоглядні неповнолітні: ті, які не мають коштів для існування внаслідок матеріальної незабезпеченості осіб; ті, котрі повинні про них піклуватися;

неповнолітні, які не отримують належного виховання внаслідок тимчасової відсутності осіб, які повинні їх виховувати; ті, які фактично не отримують належного виховання, незважаючи на наявність осіб, які зобов'язані про них піклуватися.

Відповідно другого розділу зазначеної постанови, з метою боротьби з бездоглядністю, яка сприяла підвищенню рівня злочинності серед неповнолітніх, застосовувалися наступні заходи:

1. Влаштування бездоглядного до: закладу охорони материнства та дитинства Народного комісаріату охорони здоров'я; школи або інтернату закладу соціального виховання та професійної освіти Народного комісаріату освіти; лікувального або медико-педагогічного закладу; сім'ї трудящих; сільськогосподарського колективу чи селянського двору на трудове виховання; закладу військового відомства з метою навчання.

2. Відправка бездоглядного до місця проживання найближчих родичів.

3. Надання матеріальної допомоги за місцем проживання.

4. Влаштування на роботу.

5. Призначення над бездоглядним опіки відповідно до Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб та акти громадського стану.

6. Передача бездоглядного під відповідальний нагляд обстежувача-вихователя, дитячого інспектора або особи, призначеної громадською організацією.

7. Організація педагогічної допомоги населенню шляхом консультацій.

Усі зазначені заходи соціально-правової охорони, матеріальної допомоги і виховання могли застосовуватися як окремо, так і в сукупності.

При затриманні неповнолітніх, які підозрюються у скоєнні або підготовці до вчинення злочину, працівники міліції повинні були керуватися Інструкцією про порядок тримання неповнолітніх у камерах для затримання при органах робітничо-селянської міліції УСРР від 16 січня 1928 року [2, с. 315]. Відповідно до цієї інструкції, затримані неповнолітні мали бути негайно направлені до Комісії в справах неповнолітніх або до її місцевих органів.

Тримати неповнолітніх у камерах для затриманих дозволялось лише у випадках:

- коли неповнолітній, якого підозрюють у скоєнні злочину, брав участь у злочині разом з дорослими, і його необхідно допитати, щоб встановити ступінь участі дорослих у злочині, або з'ясувати обставини справи;

- коли затриманням неповнолітнього можна запобігти злочину, що готується, або виявити осіб, що приймають участь у ньому;

- у випадках, коли відправлення неповнолітнього до Комісії в справах неповнолітніх неможливо у зв'язку із затриманням його у неробочий час.

Загальний порядок тримання неповнолітніх у камерах при органах міліції регулювався статутом Внутрішньої служби Робітничо-селянської

міліції УСРР, але категорично заборонялося тримати неповнолітніх разом з дорослими. Термін затримання неповнолітнього не міг перевищувати 24 години. При відсутності можливості розмістити неповнолітнього в окремому приміщенні, його необхідно було тримати під наглядом у вартовому приміщенні. Подовження терміну затримання неповнолітнього дозволялося лише за санкцією слідчого та Комісії в справах неповнолітніх. Після звільнення неповнолітні передавалися до Комісії в справах неповнолітніх, якщо не було додаткових наказів прокуратури або слідчого.

Наступним кроком у профілактиці злочинності серед неповнолітніх було прийняття 25 березня 1931 року Постанови ВУЦВК та РНК УСРР «Про комісії у справах неповнолітніх». Цим документом було внесено зміни до Кодексу законів про народну освіту УСРР та надано право районним та міським комісіям в справах неповнолітніх застосовувати до неповнолітніх правопорушників наступні заходи:

1. навіювання;
2. передача під відповідальний нагляд батькам, родичам або іншим особам, закладам і організаціям;
3. передача під піклувальний нагляд обстежувачу;
4. відправка бездоглядного до місця проживання найближчих родичів;
5. влаштування на роботу;
6. примусове лікування;
7. влаштування до спеціальних виховних закладів (колектори, колонії, реформаторіуми).

На підставі викладеного можна стверджувати, що у 20-30-х роках минулого сторіччя в Україні було приділено багато уваги питанню боротьби з безпритульністю, бездоглядністю та злочинністю неповнолітніх. Важливе значення мало й підвищення ролі профілактичної роботи у боротьбі з правопорушеннями підлітків. Позитивний досвід комісій в справах неповнолітніх та міліції з цих питань може бути використаний для удосконалення чинного законодавства та застосування у практичній діяльності органів внутрішніх справ України.

Література: 1. Советская милиция: история и современность (1917-1987 гг.). – М. : Юрид. лит., 1987. – 335 с. 2. Михайленко П. П. Історія міліції України у документах і матеріалах [у 3 т.] / П. П. Михайленко, Я. Ю. Кондратьєв. – К. : Генеза, 1999. – Т. 2. : 1926-1937. – 412 с.

Галкіна Олена Миколаївна

Науковий співробітник НДП з проблем розкриття злочинів ННІ підготовки фахівців кримінальної міліції ХНУВС

ОСОБЛИВОСТІ УЧАСТІ ЗАХИСНИКА ПРИ ПРОВАДЖЕННІ СПРАВ ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Конвенція про права дитини та ряд інших міжнародно-правових документів наголошують на необхідності додаткових гарантій захисту

прав дітей та підлітків [1, с. 221-245]. У комплексі всіх заходів правоохоронної діяльності заходи кримінально-процесуального характеру займають, без сумніву, значне місце та їх правильне застосування має істотне значення. Процесуальна діяльність органів досудового слідства, прокуратури і суду при провадженні справ про злочини неповнолітніх є особливою формою провадження у кримінальному процесі.

Вікові особливості неповнолітніх вимагають і посилення їх правової захищеності перед загальним правосуддям, застосування на досудовому слідстві деяких особливих правил, які не змінюючи і не скасовуючи загальну процесуальну форму провадження у кримінальному судочинстві, створювали б додаткові процесуальні гарантії для неповнолітніх. Саме ці вимоги врегульовані у главі 36 КПК України [2].

Важливою особливістю провадження справ про злочини неповнолітніх є обов'язкова участь захисника. У випадках, коли відповідно до вимог статті 45 КПК участь захисника є обов'язковою, близькі родичі обвинуваченого, його опікуни або піклувальники в якості захисників можуть брати участь у справі лише одночасно з захисником адвокатом чи іншим фахівцем у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (ст. 44 КПК). Пленум Верховного Суду України у п. 2 постанови «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» від 16 квітня 2004 року № 5 вказав на те, що при розслідуванні і розгляді справ про злочини неповнолітніх останнім має бути реально забезпечено їхнє право на захист [3, с. 4-8].

Відповідно до п.п. 1, 6 ч. 1 ст. 45 КПК участь захисника при провадженні дізнання, досудового слідства обов'язкова:

1) у справах осіб, підозрюваних чи обвинувачених у скоєнні злочину у віці до 18 років, з моменту визнання особи підозрюваним чи пред'явлення йому обвинувачення;

2) при провадженні у справах про застосування примусових заходів виховного характеру – з моменту першого допиту неповнолітнього чи з моменту поміщення його у приймальник-розподільник. Але процесуального статусу підозрюваного особа набуває у двох випадках:

а) складений протокол затримання в порядку ст. 106, 115 КПК;

б) винесено постанову про обрання запобіжного заходу.

Окремі аспекти етичних правовідносин адвоката і законних представників клієнта вирішено у Правилах адвокатської етики (ПАЕ) [4, 141-176]. Відповідно до ст. 46 ПАЕ, якщо клієнт є неповнолітнім, і його інтереси представляє законний представник, який свідомо для адвоката діє на шкоду законним інтересам неповнолітнього, адвокат повинен:

1) відмовитись від прийняття (або, відповідно, продовження виконання) доручення, яке може завдати шкоди інтересам неповнолітнього;

2) вжити всіх доступних йому заходів до захисту законних інтересів клієнта;

3) повідомити органи опіки та піклування щодо зазначених дій законних представників (опікуна) неповнолітнього.

Для допомоги у встановленні контакту з неповнолітнім, використання для цього педагогічних знань доцільна участь педагога, який навчає і виховує неповнолітніх такого самого віку, що й обвинувачений. Але не рекомендується запрошувати того, хто безпосередньо у навчальному процесі контактує з неповнолітнім, оскільки його, можливо, буде доцільно допитати як свідка щодо умов виховання неповнолітнього.

До пред'явлення обвинувачення слідчий має ознайомити педагога і лікаря з обставинами справи, які мають значення для допиту, з їх правами і обов'язками, з'ясувати чи немає обставин, що перешкоджають їх участі у справі. Законні представники, лікар, педагог, які присутні при пред'явленні обвинувачення, мають право ставити обвинуваченому запитання, висловлювати свої зауваження щодо порядку пред'явлення обвинувачення і проведення допиту. Запитання і зауваження можуть бути відведені слідчим, але в такому разі вони заносяться до протоколу допиту обвинуваченого.

У тих випадках, коли в адвоката виникає сумнів щодо розумових здібностей неповнолітнього, він може порушити питання про призначення психологічної, а можливо й психіатричної експертизи. Таке клопотання адвокат зобов'язаний заявити негайно ж, як тільки виникне для цього підстава. Якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим або він не досяг 16 років, адвокат заявляє клопотання про те, щоб під час пред'явлення обвинувачення і допиту неповнолітнього як обвинуваченого були присутні, залежно від обставин справи, педагог або лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього (ч. ч. 2 і 3 ст. 438 КПК). Як показує аналіз кримінальних справ, у більшості випадків залучають педагога. Він сприяє обранню правильного підходу до підлітка під час його допиту як з боку слідчого, так і адвоката. Педагог допомагає обвинуваченому освоїтися з незнайомою обстановкою, а слідчому, адвокату, законному представникові правильно сформулювати запитання, допомогти неповнолітньому в подоланні замкнутості, нерішучості. Завдяки цьому обвинувачений зможе повно і правдиво розповісти про обставини справи.

Бесіда з даною категорією осіб має свою специфіку. Насамперед слід пам'ятати про те, що якими б психологічними чи індивідуальними особливостями не відзначався неповнолітній, захисник завжди повинен вести розмову спокійним, врівноваженим тоном, не поспішати, запитання ставити чітко і конкретно, щоб його думки були правильно зрозумілі й усвідомлені обвинуваченим. Розмова адвоката з підзахисним має відбуватися наодинці. Дуже важливо, щоб перша бесіда захисника з неповнолітнім була добре продумана і відбувалась у невимушеній обстановці. Від такту адвоката, його вміння привернути увагу неповнолітнього і викликати до себе довіря залежить подолання замкнутості підзахисного. Практика показує, що без цього важко, а інколи й зовсім неможливо з'ясувати справжні мотиви, причини й умови

вчинення злочину. Якщо адвокат всебічно з'ясував причини злочину і йому відомі дорослі особи, які підбурювали неповнолітнього до вчинення злочинних дій, він може порушити клопотання про закриття справи і передачу матеріалів комісії в справах неповнолітніх. Після цього захисник з'ясовує обставини справи. Робити це треба без поспіху, поступово, бажано за такою системою: встановити, якими були відносини між підзахисним, потерпілим і свідками. У процесі бесіди адвокат має допомогти підзахисному правильно зрозуміти пред'явлене обвинувачення і критично оцінити свої дії. Для цього адвокат детально роз'яснює підзахисному зміст статей, за якими кваліфіковано злочин.

Під час побачення адвокат повинен пам'ятати, що він не може нав'язувати підзахисному свою точку зору. Однак він зобов'язаний зробити все для того, щоб обвинувачений правильно обрав законні засоби захисту. Якщо підзахисний визнає себе винним, але за наявними в матеріалах справи даними таке визнання викликає у адвоката сумнів, треба з'ясувати, чи немає тут самообмови під впливом інших, можливо дорослих, учасників злочину. Неповнолітній підзахисний може обмовити себе й з інших причин, наприклад, внаслідок нахилу до фантазування, неправильного розуміння принципів товариськості, дружби. Винятково важливо, щоб адвокат роз'яснив неповнолітньому його процесуальні права, порядок розгляду справи в судовому засіданні. Бесіду слід проводити з таким розрахунком, щоб всебічно з'ясувати всі обставини справи, і особливо ті з них, які пом'якшують вину обвинуваченого. Адвокат зобов'язаний подавати підзахисному юридичну допомогу щодо формулювання заяв, скарг і клопотань, які той бажає подати або порушити перед слідчим, прокурором, судом. Окремо слід застерегти, що адвокат має зробити все від нього залежне, щоб зберегти досягнутий ним психологічний контакт з обвинуваченим, забезпечити його стабільність не лише на слідстві і в судовому засіданні, а й протягом подальшого руху справи. Практика свідчить, що в разі порушення такого контакту повторне його встановлення майже неможливе. Це пояснюється тим, що в таких випадках у підзахисного виникає антипатія і недовіра до адвоката. На практиці буває й так, що під час першої бесіди між обвинуваченим і адвокатом не буде досягнуто повного психологічного контакту. В такому разі потрібна повторна зустріч з підзахисним, а можливо й кілька.

Захисник в бесіді з неповнолітнім не може радити, визнавати себе винним чи ні. Він може йому роз'яснити, що щиросердє розкаяння і активне сприяння розкриттю злочину є обставинами, що пом'якшують відповідальність. Проте ці роз'яснення повинні бути зроблені у такій формі, щоб вони не перетворилися на психологічний вплив на підлітка. Недопустимі й поради захисника заперечувати звинувачення в злочині, який неповнолітній насправді вчинив. В особистій бесіді захисник повинен з'ясувати у неповнолітнього особливості характеру інших обвинувачених, потерпілих, свідків, їх взаємовідносини. Ці факти необхідні для встановлення осіб, зацікавлених у результаті справи.

Адвокат повинен вивчити життєвий шлях підлітка, спробувати виділити ті моменти, які на певному етапі зробили вплив на формування його особи. Увагу повинно бути звернено не тільки на успішність у школі, але й на характер стосунків обвинуваченого з однолітками, на найближче оточення обвинуваченого [5, с. 30-31].

Отже, як бачимо, участь адвоката на досудовому слідстві у справах про злочини неповнолітніх має важливе значення як для захисту неповнолітнього, так і для забезпечення успішного розслідування.

Хоча й провадження кримінальних справ щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, здійснюється у межах повноважень єдиної системи процесуальної діяльності органів досудового слідства, прокуратури і суду та спрямоване на досягнення спільних цілей кримінального процесу і ґрунтується на його загальних принципах, але все ж таки воно має свої особливості, які спрямовані на вирішення питань юридичної відповідальності й покарання неповнолітніх за вчинені злочини.

Література: 1. Конвенция о правах ребенка 1989 года : принята 44-й сессией Генеральной ассамблеи ООН // Международная защита прав человека. Документы и комментарии / [Сост. и автор комментариев М. В. Буроменский]. – Х. : ООО «Синтекс, ЛТД», 1998. – С. 221-245. 2. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 15.01.2009 р. / Відомості Верховної Ради. – 1961. – № 2. – Ст. 15. 3. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : постанова Пленуму Верховного Суду України від 16.04.2004 р. № 5 // Вісник Верховного Суду України. – 2004. – № 5. – С. 4-8. 4. Правила адвокатської етики. Схвалено Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 01.10.1999 р., протокол від 1-2 жовтня 1999 р. № 6/VI. 5. Варфоломієва Т. В. Науково-практичний коментар до Закону України «Про адвокатуру». Законодавство про адвокатуру та адвокатську діяльність / Т. В. Варфоломієва, С. В. Гончаренко. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – С. 141-176. 6. Калмыкова Н. В. Защита по делам несовершеннолетних / Н. В. Калмыкова. – Минск : Беларусь, 1981. – 110 с.

Горбачова Ольга Вікторівна

Науковий співробітник науковий співробітник НДЛ кадрового, соціологічного та психологічного забезпечення ОВС ННІ ПМСІТ ХНУВС

МОЛОДІЖНА ЗЛОЧИННІСТЬ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМ КСЕНОФОБІЇ

Ксенофобія провокує та посилює соціальну напругу, слугує потужним фактором росту деструктивної агресивності, насильства та злочинності. До 2005 року рівень ксенофобії в Україні залишався порівняно невисоким і не перевищував її рівень в інших посттоталітарних країнах. Він був меншим, ніж в інших країнах Центральної та Східної Європи – Болгарії, Румунії, Польщі, Угорщині, Чехії, Словаччині, балканських країнах, і значно меншим, ніж в Росії. Сьогодні звіти науковців, а також українських і міжнародних недержавних організацій свідчать, що за

останні декілька років в Україні спостерігаються негативні тенденції зростання ксенофобських настроїв та практик, дискримінації на цьому ґрунті та крайніх найнебезпечніших їх проявів – злочинів, вчинених на ґрунті ненависті [1, 2, 3]. У цій ситуації вельми насторожує переважна схильність до таких злочинів молоді, яка демонструє сьогодні вищий рівень інтолерантності, ніж літні люди, які традиційно були на передових позиціях. Отже, аналізуючи аспекти молодіжної злочинності в контексті проблем ксенофобії, ми не можемо уникнути звернення до теми скінхедів.

З'явившись наприкінці 60-х років XX століття у Великобританії, рух перших бритоголових спочатку мав суто класовий характер, об'єднуючи робітничу молоді, в тому числі й темношкіру, під гаслом «Fight for your class, not for your race!» (Борися за свій клас, а не за расу!). Згодом скінхеда перейняли нацистську символіку й ідеологію та поширили свій рух на Європу, Америку, Австралію. Отже, у прабатьків течії бритоголових немає нічого спільного з сучасними її нащадками.

На пострадянському просторі перші скінхеда часто розглядалися як щось дуже екзотичне, опозиційна молодіжна мода та субкультура, що швидко згасне. Сьогодні ж ситуація корінним чином змінилась, довготривале ігнорування владними органами проблеми ксенофобії та активізації праворадикальних молодіжних рухів потребує невідкладного реагування, особливо на сучасному етапі кризових перетворень, коли показники ксенофобії в усьому суспільстві значно зростають.

На українському просторі найбільш активними та агресивними вважаються ультраправі групи з числа так званого руху «Біла Влада-Скінхед Спектрум» (White Power – Skinhead Spektrum), українська філія світової екстремістської мережі «Кров і Честь» (Blood & Honour), воєнізована неонацистська секта «Світова Церква Творця Рутенія» (World Church of the Creator Ruthenia, WCOTC). Їх об'єднує загальна ідеологія расизму та крайнього націоналізму, яка діє на принципах установлення переваги над особами інших рас та національностей. Найбільш чисельні групи скінхедів були зафіксовані у містах Києві, Дніпропетровську, Запоріжжі, Львові, Севастополі, Чернігові та Автономній Республіці Крим. Якщо у Росії масштаб скінхедівського руху обчислюється десятками тисяч осіб, то в Україні, за попередніми даними МВС України, сьогодні їх налічується не менше 500 осіб віком від 14 до 27 років, об'єднаних у групи чисельністю від 20 до 50 осіб (що залежить від характеру акції) без чіткої структури та організаційної побудови [4]. Зрозуміло, що статистика, якою оперують ОВС, вельми умовна, адже точного числа їх сьогодні не знає ніхто. Але викликає чимале занепокоєння не лише поширені процеси інституціоналізації ксенофобських практик, а й їх закріплення на рівні легітимації. Легалізація відбувається шляхом реєстрації громадських об'єднань і партій. Таким чином, можна констатувати, що окрім регіоналізації діяльності скінів, на порядку денному новий етап – її політизація.

Провідним механізмом, що забезпечує втілення ксенофобських ідей у практику є бачення у Іншому відхилення від певної єдиної норми, еталоном якої є власне Я, норми і цінності власної групи, нездатність і небажання побачити в Іншому рівноправного партнера, одночасно визнаючи його право на відмінність. Персоніфікація небезпеки, відповідно, отримує виключно негативне забарвлення. Завдяки цьому конструюється специфічний образ «чужого» – «образ ворога», якому приписуються негативні риси, часто неіснуючі вади та антилюдські якості (агресивність, ворожість, тайні умисли тощо), і за яким можна вже не бачити конкретну людину. Відповідно, особистий досвід передбачає оцінку поведінки людини (знайома) у індивідуальних термінах безвідносно до колективної ідентичності (етнічна, релігійна, т.д.). За нестачі інформації він доповнюється «колективним знанням», що вже має зовсім інше сприйняття: безособистісна анонімна категорія людей, а отже, Чужа.

Висока частка підлітків у таких молодіжних рухах обумовлюється рядом причин. По-перше, впевненість у тому, що вони за законом не підлягають судовому переслідуванню, значною мірою нівелює самоконтроль та невинуватено підвищує самовпевненість, формує почуття безкарності та безвідповідальності. По-друге, для перехідного віку характерні гостре відчуття невпевненості та невизначеності, що робить їх легкою мішенню для фальсифікованої ідеології. По-третє, за відсутності повноцінної соціалізації самоствердження юнаків часто відбувається за рахунок прагнення належати до групи та відповідати «модному» образу, робити «загальну справу», відчувати підтримку спорідненість поглядів. По-четверте, молодь взагалі схильна до радикалізму, її манить героїка прямої дії, вона шукає можливість реалізувати свою готовність до подвигу (звісно, це не означає негативного нашарування, але на відміну від радянського періоду, коли держава брала на себе турботу про реалізацію енергії молоді у суспільно-корисні сфери, то у пострадянський період на тлі загального морально-ідеологічного вакууму молодь залишилась «без справ»). Також значну роль відіграють об'єктивні соціально-політичні, економічні, демографічні та інші фактори.

Як основні канали рекрутингу нових членів праворадикальної організації (у різних варіантах сполучення) використовують:

1. Зустрічі в навчальних закладах. Активісти з числа старих членів зобов'язані організовувати періодичні зустрічі зі студентською молоддю навчальних закладів. Вони приходять в аудиторії і починають розповідати про свою організацію, про те, що вони носять форму, їх навчають рукопашному бою, поводженню з холодною та вогнепальною зброєю, розповідають про свої «місії». Можливість провести зустрічі у навчальних закладах досягається шляхом домовленостей, або юридично оформлена, як наприклад у Харкові за допомогою «Просвіти», статус та репутація якої дозволяють проводити просвітницькі заходи в навчальних закладах.

2. Інтернет-сайт організації. Організації часто мають професійно зроблені Інтернет-сайти. На сайті викладаються всі дані про організацію, її цілі, акції, контактні телефони і адреси електронної пошти, бібліотеку, фото та відео матеріали, форум. На стрічці новин тенденційно висвітлюються події в Україні та світі (через призму погрози «нації» і «білій людині» з боку всіх інших).

3. Акції. Організації регулярно планують та проводять акції. Деякі з них носять скандальний і провокаційний характер – факельні ходи, пікети (причому саме вони викликають найбільший інтерес ЗМІ), а деякі соціальний – так, наприклад, активісти ПУ допомагають відстоювати права працівників підприємств, що ліквідуються, або проводять прибирання ділянки лісу від сміття, доглядають за могилами воїнів УПА. Можливість виявити себе залучає молодь.

4. Музичні збори або фестивалі. Використати музичні пристрасті молоді в якості каналу рекрутингу не нова, але усе ще працююча ідея. У таких містах як Київ, Харків, Одеса є клуби, які з радістю надають свої сцени для виступу радикальних музичних груп і навіть проводять фестивалі подібної музики. Спочатку подобається музика, потім одяг, потім спільні заходи, потім ідеї.

5. Футбольні матчі. Організації ведуть пропагандистську та рекрутингову роботу серед уболівальників футбольних клубів. Найчастіше це роздача листівок і бесіди на трибунах, у секторах ультрас.

6. Особисте спілкування. На ідеологічних вишколах, які проводяться раз у тиждень, всім активістам організації нагадується, що необхідно постійно в спілкуванні на роботі, навчанні і у побуті популяризувати ідеї націократії, розповідати про організації, залучати нових учасників [3, с. 22-24].

Тим часом, на вулицях крупних міст все частіше можна помітити молодих антифашистів, які по-своєму намагаються протидіяти скінам. Цікаво, що вони теж залучають до своїх лав футбольних фанатів, що не задоволені діями праворадикальних. У зв'язку з цим у бритаголових в останні роки з'явилась ще одна ціль: полювання на антифашистів, які вважаються «зрадниками раси».

Література: 1. Європейська комісія проти расизму та нетерпимості. Третя доповідь по Україні (Strasbourg, 12 лютого 2008). – CRI (2008) № 4. [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.coe.int/t/treaties/declaration/ukraine/declaration_ukraine.htm. 2. Ukraine: government must act to stop racial discrimination. Amnesty International July 2008 EUR 50/005/2008. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.xenodocuments.org.ua/files/library/amnesty/Ukraine>. 3. Кобзін Д. О. Нетолерантна діяльність та організації в Україні : результати соціологічного дослідження / Д. О. Кобзін, А. М. Черноусов. – Х. : ХІСД. – 2008. – 40 с. 4. Мартиненко О. Расизм та ксенофобія в Україні – нові виклики у сфері захисту прав людини. – [Електронний ресурс] / Олег Мартиненко – Режим доступу : <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/114079>.

Луганська Тетяна Олександрівна

Науковий співробітник НДІ з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

ПОГЛИБЛЕННЯ ВИВЧЕННЯ ПРАВОВОЇ ОСВІТИ ЯК ЗАСІБ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Новітня епоха – це і епоха права. Ним урегульовуються складні соціальні відносини, задаються мінімальні нормативи суспільного життя, забезпечується сталість суспільного розвитку, виховується нове покоління, твориться добро та справедливість. Для втілення цього в життя необхідно, аби не лише фахівці-юристи, але й кожна людина була освічена в праві, щоб кожний не лише знав, але й умів застосовувати правові знання.

Дитинство – це найважливіший самобутній і неповторний період у становленні особистості. Саме у цей період людина потребує найбільшої уваги і захисту. Від ставлення до дітей, розуміння їх проблем, інтересів та потреб, стану охорони дитинства залежить доля кожної людини і розвиток суспільства в цілому.

Конфронтація держави і громадян щодо вибору оптимальної моделі суспільного розвитку тривала віками. Держава не тільки експериментувала над населенням, впроваджуючи розроблені нею моделі соціально-політичного розвитку. Історія знає приклади збройної агресії з метою довести силою перевагу тієї чи іншої моделі розвитку. Наприкінці ХХ століття світ став на шлях боротьби з насиллям, тоталітаризмом, різними формами обмеження прав і свобод людини.

Системоутворюючим фактором правової демократичної держави завжди були, безумовно, правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян. Однак людству так і не вдалося дійти згоди з фундаментальних питань цього кардинального явища [1, с. 69].

Специфіка сучасного життя полягає в тому, що система суспільних, групових та індивідуальних прав та інтересів перебуває в динамічному, нерівноваженому стані, що потребує сучасної конструкції політичного управління, здатного в тактичному і стратегічному плані здійснювати послідовну та безперервну демократизацію всієї політичної системи, що підтримується соціалізацією ринкової економіки.

Актуалізація правового аспекту в нашому дослідженні обумовлена взаємозв'язком наявного рівня духовності соціуму і стану злочинності в ньому, проявами цього зв'язку в молодіжному середовищі в умовах складного етапу формування української правової держави. Саме правовий аспект з його науково-методичною основою особливо чітко репрезентує правову поведінку громадян та відіграє важливу роль у соціально-політичному розвитку.

Правова освіта стає пріоритетом національної стратегії освіти і виховання.

В СРСР викладання правознавства в школі було нероздільно пов'язане з історичною наукою. Педагогічні навчальні заклади випускали молодих фахівців, які одночасно викладали як історію, так і правознавство. Вочевидь, радянська шкільна парадигма викладання правознавства була недостатньо розробленою. Зокрема і викладання правознавства в той час не приділялося достатньої уваги, а вивчалися лише правові основи радянської держави.

Питання становлення та розвитку шкільної правової освіти в Україні не були об'єктом окремого наукового дослідження, хоча окремі аспекти цієї проблеми досліджувалися українськими науковцями, зокрема: питання стану правничої освіти в Україні – В. І. Андрейцевим, В. Суценьком, Г. О. Мурашиним; підготовка викладачів правознавства для освітньої галузі – Б. І. Андрусишиним; науково-теоретичного обґрунтування шкільної правової освіти розроблялися: В. Н. Денисовим, П. А. Рабиновичем, В. С. Семеновим, І. Б. Усенком, Л. Г. Заблоцькою, І. І. Котюком, О. І. Помегун; правосвідомості підлітків у закладах професійної освіти – Н. А. Ткачовою; соціально-педагогічна профілактика правопорушень важковиховуваних учнів – В. М. Оржеховською, В. П. Пастуховим, В. І. Терещенком; формуванням уявлень у підлітків про права та обов'язки – І. Т. Васильківською, В. В. Вітвицькою, С. Г. Керенком, методики викладання правознавства у школі – Б. І. Андрусишиним, А. М. Гузом.

Для нашої молоді держави актуальною проблемою є загрозливі тенденції тотальної криміналізації суспільства. Оздоровлення суспільних відносин пов'язане з науковим управлінням суспільством, системно-структурним аналізом проблем сьогодення. Майбутнє нації – діти, підлітки, молодь повинні стати об'єктом ціленаправленої і виваженої державної політики. Демократизація суспільства передбачає створення умов для здійснення ефективної його саморегуляції [3].

Правова свідомість і пов'язані з нею правова ідеологія, правовий світогляд - це одна з основних сфер духовного життя суспільства і особистості, яка визначає престиж права, його цінність та ефективність в даному суспільстві. В якості правової ідеології і правового світогляду правосвідомість є стрижнем правової культури суспільства. Рівень правосвідомості проявляється в інтерналізації права як вищої соціальної цінності.

Правосвідомість, правова культура виникають не самі по собі, не даються при народженні, а є результатом процесу соціалізації індивіда. Правова соціалізація неповнолітнього передбачає включення в його ціннісно-нормативну систему тих цінностей, що охороняються правом, оволодіння правомірними способами поведінки, формування почуття соціальної відповідальності і солідарності з правом. Отже, правова соціалізація підлітків пов'язана з присвоєнням соціальних цінностей, створенням спеціальної системи правових уявлень і навиків правовиконавчої поведінки, формуванням правосвідомості. Також правова соціалізація нерозривно пов'язана з моральним формуванням

особистості. Мораль і право виступають взаємопов'язаними формами регуляції поведінки людей в суспільстві. Мораль виражає базові потреби соціуму, право для соціалізованої особистості виступає моральною цінністю. Моральна поведінка – це вищий критерій людської поведінки та основна передумова правовиконавчої поведінки. Соціальна адаптація неповнолітнього, що не склалась, невідворотно обертається соціальною дезадаптацією – спочатку делінквентністю, а потім і злочинністю.

Хоча правосвідомість і правова культура формується на протязі всього життя індивіда, найбільш відповідальним та актуальним нам видається процес правової соціалізації неповнолітніх, їх цілеспрямоване правове виховання і самовиховання, послідовне набуття ними правових знань, входження в правове середовище, залучення до правових цінностей і культурних досягнень суспільства, втілення культурних надбань в правомірній поведінці, правова активність. Загальна соціальна адаптація є базою правої соціалізації особистості, оскільки правопорушення здійснюють переважно соціально-дезадаптовані індивіди. Витоки соціальної дезадаптації особи сягають ранньої юності та підліткового періоду життя індивіда [2].

Саме для цього відрізки життя характерні такі риси як асоціальність, негативізм, нігілізм, конформізм, невмотивована агресія, спотворені форми самоствердження, романтизація злочинного способу життя тощо. Хвиля насильства та злочинів неповнолітніх була характерною не тільки для України, а прокотилась по всьому світі.

Побудова правової держави, громадянського суспільства повинні стати стратегічною метою нашого соціуму. Практичні кроки для вирішення цього завдання загалом будуть сприяти викоріненню злочинності неповнолітніх зокрема.

Одним із основних місць в арсеналі засобів держави, спрямованих на підтримку молоді, посідає право, яке відіграє ключову роль у формуванні правосвідомості, високої правової культури, послідовних демократичних переконань нового покоління громадян України, які мають стати фундаментом для піднесення ролі й авторитету права у суспільному житті демократичної правової держави.

Безперечно, важливу роль у цьому процесі відіграє правова освіта, основною метою якої є становлення громадянина України, готового розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, не лише знати свої обов'язки та права, але й уміти цивілізовано відстоювати їх.

Усе це обумовлює необхідність створення сприятливих умов для розвитку правової освіти як пріоритетної сфери соціального життя країни, підвищення її статусу та потенціалу, досягнення якісно нових результатів у підвищенні правоосвітнього рівня громадян і насамперед молоді.

У цьому зв'язку зростає роль і значення юридичної освіти в шкільних і дошкільних навчальних закладах.

Література: 1. Бігун С. Правова освіта населення – не лише знати, але й вміти / С. Бігун // Юридична газета – 2005. – № 1 (37). – С. 31. 2. Козубовський В. В. До питання про правову соціалізацію неповнолітніх [Електронний ресурс] / В. В. Козубовський. – Режим доступу : – http://aviant.com.ua/vihovna_robota_pravova_socializacija.html. 3. Еникеев М. И. Общая, социальная и юридическая психология : краткий энциклопедический словарь / М. И. Еникеев, О. Л. Кочетков. – М., 1997. – С. 345.

Прокопенко Олексій Юрійович

Науковий співробітник НДП з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

**ДО ПИТАННЯ ЩОДО ОСОБЛИВОСТЕЙ
ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Багатий досвід людства у сфері протидії злочинності призводить до певних висновків, що легше запобігти злочину, ніж потім його розкрити та покарати винних у скоєнні цього злочину. Це й обумовило напрямок у діяльності правоохоронних органів. Запобігти злочину – це одне з основних завдань держави, а в її обличчі і органів виконавчої влади, які займаються цим питанням, тому це завдання завжди обумовлює безсумнівний інтерес як поміж фахівців та науковців.

Проблемою профілактики злочинності серед неповнолітніх в науці займалися й займаються такі науковці, як : Бандурка О. М., Поволоцька С. Г., Тапальськова І. О., Шость Н. В., Оржеховська В. М., Столяренко А. М., Корнієнко М. В., Мельник І. М., Істоміна Г. М., Яковенко С. І., Мороз Л. І. та ін.

Основним напрямом протидії злочинності є її профілактика. Питання профілактики злочинності традиційно досліджуються в кримінології у вигляді системного розроблення наукових засад діяльності щодо запобігання злочинам за різними напрямками і рівнями її здійснення різними державними інституціями, розробленню заходів і засобів планомірного впливу на причини й передумови, що сприяють виникненню злочинів, з метою їх поступового зменшення.

Що стосується юридичного терміну, то «профілактика» - це складна, об'єктивно обумовлена система керованої діяльності, що закономірно формувалася на конкретному історичному етапі суспільного життя і яка забезпечує науково-теоретичну та практичну реалізацію заходів, спрямованих на запобігання злочинам і злочинності.

У понятті «профілактика» відображається запобіжна сутність цієї діяльності. Аналіз змісту якої дає змогу розглядати категорію «профілактика» як компонент процесу запобігання злочинності.

Запобігання правопорушенням, зокрема й злочинам, є більш широкою діяльністю, ніж профілактична, оскільки також зусилля щодо їх відвертання та припинення.

У кримінологічній літературі «запобігання» визначається як складна, багаторівнева система державних органів та громадських організацій, які

здійснюють анти криміногенний вплив на соціальні об'єкти, з метою недопущення порушень кримінально-правових норм і усунення чинників, що її детермінують. Таким чином під «запобіганням» (профілактикою) злочинів варто розуміти особливий вид соціальної діяльності, що забезпечує таке перетворення суспільних відносин, у результаті якого усуваються, нейтралізуються чи блокуються детермінанти злочинної поведінки.

Об'єктом профілактичної діяльності насамперед є особистість як сукупність криміногенно-особистісних ознак, властивостей і якостей, що є наслідками її соціалізації. У нашому ж випадку, це неповнолітні правопорушники та злочинці, стосовно яких необхідно вживати різноманітні запобіжні заходи. Варто пам'ятати, що неповнолітніми вважаються особи, які не досягли 18 річного віку. Беручи до уваги такі вікові особливості неповнолітніх, законодавством встановлено їх особливий стан у деяких галузях права. Так, кримінальна відповідальність неповнолітніх, за загальним правилом, може наставати з 16 років. Але існують і такі тяжкі злочини, за які кримінальна відповідальність для неповнолітніх настає у 14-річному віці, а саме: вбивство, крадіжка, грабіж тощо.

У кримінологічній літературі розрізняють два рівні запобігання злочинності: загально-соціальний (загальний) та спеціально-кримінологічний (спеціальний). Також існує й індивідуальне запобігання, він здійснюється у межах загальних та спеціальних заходів.

Загальні запобігання здійснюються різними органами держави, суспільними формуваннями, для яких функція протидії злочинності не є головною або професійною.

Зовсім інше становить спеціальний рівень запобігання злочинності. Він являє собою цілеспрямований вплив спеціальних державних органів, спеціальних установ, громадських формувань, які спеціалізуються на боротьбі зі злочинністю.

Запобігання злочинності ж на індивідуальному рівні становить цілеспрямовану діяльність відносно конкретних осіб, поведінка яких не відповідає належним вимогам суспільства.

Метою індивідуальної профілактики правопорушень серед неповнолітніх є зміна поведінки особи неповнолітнього правопорушника. Вона являє собою виявлення інформації про минуле і теперішнє життя особи, її вчинки, зв'язки для прогнозування поведінки неповнолітнього.

Також до неповнолітнього правопорушника можуть застосовуватись виховні бесіди за для виховного впливу та мають на меті контроль за поведінкою особи, вони проводяться у неофіційній обстановці, частіше за місцем мешкання неповнолітнього.

Можуть застосовуватись також і заходи адміністративного примусу не тільки з огляду на вчинення ними правопорушень, але й за їх відсутності, коли необхідно запобігти чи забезпечити громадський порядок та громадську безпеку під час різних надзвичайних ситуацій.

Заходи адміністративного примусу, які застосовуються органами внутрішніх прав діляться на: адміністративно-запобіжні – це ті заходи, які спрямовані на запобігання правопорушенням; заходи адміністративного припинення – застосовуються для припинення протиправної поведінки; заходи адміністративної відповідальності – адміністративні стягнення.

Також проти неповнолітнього правопорушника може бути використане адміністративне затримання. Воно використовується тоді, коли необхідно скласти протокол про адміністративне правопорушення, коли неповнолітній продовжує чинити адміністративні правопорушення. Якщо необхідно встановити особу неповнолітнього правопорушника, коли необхідно забезпечити своєчасний розгляд справи і виконання постанови про стягнення за правопорушення. Таке адміністративне затримання неповнолітнього може тривати не більше трьох годин, за винятком коли встановлені інші строки адміністративного затримання.

Вище вказані заходи мають велику профілактичну роль, так як їх головною метою є відреагувати на протиправну поведінку неповнолітнього правопорушника та не допустити у подальшому рецидиву.

Романюк Віталій Володимирович

Викладач кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС

ЗАВДАННЯ СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПО ЗЛОЧИНАМ, ЯКІ ВЧИНЕНО НЕПОВНОЛІТНІМИ

Питання забезпечення прав та законних інтересів неповнолітніх, у тому числі і в сфері кримінального судочинства, завжди знаходилися в центрі уваги науковців та практиків. Але, не дивлячись на велику увагу до цієї тематики, низка моментів теоретичного та практичного характеру, що стосуються вказаних питань, залишається не до кінця вирішеною.

Так, на наш погляд, потребує свого вирішення питання щодо тих завдань, які мають місце під час кримінально-процесуальної діяльності відносно неповнолітніх. Звісно можна сказати, що ці завдання і так закріплено у ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України, але, враховуючи положення як чинного законодавства України, так і міжнародно-правових актів, ми вважаємо, що це питання потребує свого окремого розв'язання. Його вирішення сприятиме вдосконаленню самої кримінально-процесуальної діяльності, оскільки в такому разі ця діяльність отримуватиме більшої визначеності, а діяльність державних органів та їх посадових осіб стає орієнтованою на виконання конкретних завдань. В цілому, це не може позитивно не позначитися на ступені забезпеченості прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, що є одним з пріоритетів в діяльності нашої держави. Слушно зазначено, що: «Злочинність неповнолітніх завжди була і залишається гострою

актуальною правовою і суспільною проблемою, оскільки, з одного боку, вона відбиває загальні тенденції сучасної злочинності і показує тенденції її розвитку на майбутнє, а з другого – демонструє стан морального здоров'я суспільства» [1, с. 207]. Відповідно, цілком можна вести мову про те, що кримінальне судочинство повинно вирішувати не тільки завдання, які обумовлені його власним призначенням, а й забезпечувати вирішення низки інших завдань, у тому числі і специфічних, які мають місце під час провадження в кримінальних справах по злочинах, які вчинено неповнолітніми. Вирішення питання, яке винесено в назву статті, буде базуватися на врахуванні такої властивості взагалі права, у тому числі і кримінально-процесуального, як системність, що проявляється у взаємозв'язку відповідних правових явищ.

Так, розглядаючи кримінальний процес як певну системно узгоджену діяльність, можна відмітити, що в процесі її розгортання реалізується декілька відносно самостійних, але взаємно узгоджених завдань, які в сукупності забезпечують досягнення мети кримінального судочинства. Як відомо, ці завдання передбачено ст. 2 Кримінально-процесуального кодексу України. До їх числа віднесено: охорона прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб, які беруть в ньому участь, а також швидке і повне розкриття злочинів, викриття винних та забезпечення правильного застосування Закону з тим, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності і жоден невинний не був покараний. Їх закріплення в законі обумовлює те, що в межах кожної окремої стадії кримінального процесу, які утворюють його систему, вони повинні бути реалізовані у тому чи іншому ступені.

Якщо проаналізувати ці завдання, то їх узагальнення дає підстави для виокремлення двох самостійних напрямків їх реалізації:

- завдання, що пов'язані із забезпеченням прав, свобод та законних інтересів осіб, які приймають участь в кримінальному судочинстві;
- завдання, що пов'язані із досягненням мети кримінального процесу, як особливого виду провадимої діяльності держави та її органів.

Причому, таке виділення цілком співвідноситься із існуючим поділом кримінально-процесуальних гарантій на: гарантії прав особи та гарантії кримінального судочинства. На наш погляд, це говорить про те, що кримінально-процесуальна діяльність, маючи свої завдання, одночасно забезпечує як дотримання прав особи, так і досягнення власних її цілей.

На цій підставі ми можемо зробити висновок, що визначення завдань стадії порушення кримінальної справи взагалі, а також відносно злочинів, які вчинено неповнолітніми, повинно базуватися на врахуванні загальних завдань кримінального судочинства, а за своїм характером ці завдання повинні реалізовуватися через систему кримінально-процесуальних гарантій.

Але з іншого боку, що стосується характеристики стадії кримінального процесу, то в процесуальній літературі вона, як правило складається із низки взаємопов'язаних елементів (завдання, суб'єкти, строки, характер діяльності, підсумкові процесуальні рішення тощо). І щодо завдань

стадії, то, наприклад, в літературі вони розкриваються наступним чином: «кожній стадії процесу властиві: 1) безпосередні завдання, що випливають із призначення судочинства» [2, с. 23]. Безумовно, ці безпосередні завдання, по-перше, пов'язані із загальними завданнями кримінального судочинства, а, по-друге, мають власну специфіку, що обумовлена призначенням відповідної стадії в системі кримінального судочинства України, у нашому випадку стадії порушення кримінальної справи.

Відносно основного питання статті, яке стосується визначення завдань стадії порушення кримінальних справ по злочинам, які вчинено неповнолітніми, то його вирішення повинно базуватися на врахуванні двох основних моментів.

Перший, це ті істотні особливості, які притаманні взагалі правовому положенню неповнолітніх. На наш погляд, воно характеризується попри все тим специфічним відношенням, яке, як правило, існує в будь-якій державі щодо дитини, і яке не може не знайти свого належного відображення в праві, у тому числі і кримінально-процесуальному та відповідному законодавстві. І це особливо стосується сфери кримінального судочинства, тому, що характеризує доволі специфічний правовий режим, в якому здійснюється кримінально-процесуальна діяльність.

Другий момент безпосередньо стосується тієї специфіки, яка знаходить своє відображення у правовому регулюванні кримінально-процесуальної діяльності, учасником якої є неповнолітні. Узагальнення наукової літератури, аналіз чинного Кримінально-процесуального кодексу України вказує на те, що відповідні кримінально-процесуальні норми відображують особливості провадження в таких справах, що забезпечує певний додатковий захист прав та законних інтересів дитини, яка опинилася в сфері кримінального судочинства.

Тому є всі підстави вести мову про те, що врахування специфіки вказаних учасників кримінально-процесуальної діяльності має відповідне призначення. І це призначення полягає попри все в забезпеченні, гарантуванні їх прав, свобод та законних інтересів. Причому слід вести мову, що це забезпечення та гарантування повинно стосуватися не тільки прав та законних інтересів дитини в кримінальному судочинстві, а взагалі всього змісту її правового статусу як людини – найвищої соціальної цінності нашої держави.

Визначення особливостей участі неповнолітніх у кримінальному судочинстві, а також врахування попередніх висновків, дає можливість акцентувати увагу, що побудова кола завдань стадії порушення кримінальної справи по злочинам, які вчинено неповнолітніми, повинна мати вигляд певної системи завдань різного рівня.

Усі завдання цієї стадії щодо неповнолітніх повинні бути взаємопов'язані між собою, де вказаний зв'язок повинен відбуватися за схемою загального – особливого – одиничного. Так, завдання загального рівня відповідають завданням ст. 2 Кримінально-процесуального

кодексу України, завдання особливого рівня відповідають безпосереднім завданням стадії, в свою чергу, завдання особливого рівня виступають кінцевим рівнем, який і повинен відображувати ті конкретні завдання, що повинні бути вирішені на стадії порушення кримінальних справ по злочинам, які вчинено неповнолітніми.

Остаточне визначення кола цих завдань в межах вказаної стадії кримінального процесу дасть можливість опрацювати відповідні пропозиції та практичні рекомендації щодо подальшого вдосконалення провадження у справах про злочини та суспільно небезпечні діяння неповнолітніх. На наш погляд, це сприятиме вдосконаленню наступних аспектів:

- упорядкуванню нормативно-правового забезпечення провадження в справах про злочини та суспільно небезпечні діяння неповнолітніх, у тому числі завдяки виданню методичних рекомендацій з цього питання;
- розмежуванню компетенції органів досудового слідства (слідчих ОВС) й дізнання (КМСД) по порушенню кримінальних справ про злочини та суспільно небезпечні діяння, які вчинено неповнолітніми;
- визначенню кола документів, які можуть бути використані під час вирішення питання про порушення кримінальної справ про злочини або суспільно небезпечне діяння, які вчинено неповнолітніми;
- уточненню кола кримінально-процесуальних дій, як можна провести в межах ст. 97 Кримінально-процесуального кодексу України;
- вдосконаленню порядку дій під час вирішення питання про порушення кримінальної справ про злочини або суспільно небезпечне діяння неповнолітніх;
- визначенню особливостей участі додаткових суб'єктів (законного представника, психолога, педагога, захисника) під час вирішення питання про порушення кримінальної справи про злочини або суспільно небезпечні діяння вчинені неповнолітніми;
- визначенню можливостей участі в провадженні про злочини та суспільно небезпечне діяння неповнолітніх інших державних органів (служби у справах дітей, представників органів соціального забезпечення, шкіл тощо);
- можливості якомога скорішого вжиття заходів, спрямованих на забезпечення прав неповнолітнього, який опинився в складній життєвій ситуації.

Вважаємо, що такий підхід позитивно позначитися на ступені забезпеченості прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві, що є одним з пріоритетів у діяльності нашої держави.

Література: 1. Рекомендації науково-практичного семінару «Основні риси сучасної злочинності неповнолітніх: стан та шляхи її попередження» // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. праць / Академія правових наук України. – Х., 2004. – Вип. 8. – С. 207-210. 2. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник [отв. ред. П. А. Лупинская]. – М. : Юрист; 2003. – 797 с.

ТРИРІВНЕВА МОДЕЛЬ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Для українського суспільства проблема зростання рівня злочинності серед дітей є актуальною як ніколи. Частка правопорушень, вчинених підлітками, нині становить 10 % від загальної кількості злочинів. До того ж, серйозну занепокоєність викликають такі факти, як зниження віку неповнолітніх правопорушників, зростання кількості тяжких злочинів, груповий характер злочинності серед цієї вікової категорії тощо [2; 5].

Зважаючи на складну ситуацію з підлітковою злочинністю, для України нагальною є потреба в розробці та впровадженні дієвої системи профілактики правопорушень серед дітей. Така система, по-перше, повинна використовувати ефективні методи профілактики та, по-друге, передбачати чітке координування зусиль і ресурсів як правоохоронних органів держави, так і громадськості.

В науковій літературі термін «профілактика» найчастіше зустрічається стосовно правопорушень і злочинності. Так, в словнику законодавчих термінів йдеться мова про профілактику правопорушень серед неповнолітніх: «Під профілактикою правопорушень серед неповнолітніх слід розуміти діяльність органів і служб у справах неповнолітніх, спеціальних установ для неповнолітніх, спрямовану на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню правопорушень, а також позитивний вплив на поведінку окремих неповнолітніх». Зміст соціальної профілактики полягає у оптимізації системи соціально-економічних, суспільно-політичних, медичних, організаційних, правових та виховних заходів, які здійснюються суспільством з метою знешкодження причин та умов, які сприяють виникненню різного роду негативних явищ, девіацій, а також формування правомірної, високоморальної поведінки у громадян [1].

Зауважимо, що питання про рівні профілактики злочинів не дістало однозначного вирішення. Найбільш обґрунтованою є точка зору О. М. Яковлева, який виділяє три рівні попередження злочинів:

- загально соціальна профілактика, тобто попереджувальна діяльність, що здійснюється у суспільстві в цілому;
- профілактика у соціальних групах і колективах;
- індивідуальна профілактика (рання і безпосередня).

Виокремлюють також четвертий рівень – профілактику злочинів на регіональному або галузевому рівні [4].

Фахівцями Українського Центру Порозуміння в рамках проекту «Стратегії міліції щодо профілактики підліткової злочинності в Україні» було розроблено комплексну інноваційну модель профілактики підліткової злочинності. Дана модель є трирівневою (описує три рівні профілактики) і ґрунтується на принципах відновного підходу (відповідальність за свої вчинки, самоповага, повага до інших,

толерантність тощо). Важливою особливістю даної моделі є те, що вона передбачає впровадження системи профілактики на рівні конкретного регіону та координування роботи правоохоронних структур, місцевої влади, державних соціальних служб і громади.

Трирівнева модель профілактики підліткової злочинності забезпечує зниження рівня злочинності серед неповнолітніх і захист інтересів громади в такий спосіб:

- запобігає правопорушенням, усуваючи причини та обставини, що можуть спонукати підлітків чинити протиправні дії (проактивний підхід);
- передбачає активну участь громади в процесі реабілітації дітей та молоді, що перебувають у конфлікті з законом або виявляють девіантну поведінку, зокрема надання підтримки та допомоги в її ресоціалізації та реінтеграції (включення в громаду);
- створює умови для того, щоби правопорушники взяли на себе належну відповідальність за свої вчинки: усвідомили наслідки скоєного й спрямували свої дії на їх виправлення та відновлення стосунків і миру в громаді (відновний підхід).

Головною ж особливістю трирівневої моделі профілактики є те, що вона передбачає об'єднання ресурсів громади з метою зменшення рівня злочинності серед неповнолітніх. Передусім ідеться про залучення до профілактичної роботи представників правової системи, зокрема правоохоронних органів, а також органів місцевої влади, соціальних служб і неурядових організацій, які спільно створюють Координаційну раду з профілактики злочинності. Координаційна рада має повноваження ухвалювати рішення щодо адаптації і забезпечення функціонування моделі на рівні міста, району чи області. Координаційна рада також сприяє формуванню мультидисциплінарної команди, до складу якої входять представники відповідних служб громади. Члени мультидисциплінарної команди - це фахівці, які об'єдналися для надання безпосередньої допомоги в кожному конкретному випадку, в цьому полягає комплексний підхід до роботи з дітьми та молоддю, що виявляють девіантну чи делінквенту поведінку [3].

Регіональна модель трирівневої профілактики залежно від того, на якому етапі розвитку проблеми та її впливу на ту чи іншу соціальну групу вирішує такі завдання:

Первинна профілактика - переважно носить інформаційний характер, оскільки спрямована на формування в особистості неприйняття та категоричну відмову від певних стандартів поведінки та негативних звичок. Її змістом є: надання інформації про наслідки асоціальних дій, ризикованої поведінки; роз'яснення правових норм стосовно різних аспектів асоціальної поведінки; популяризація переваг здорового способу життя; формування навичок культурного проведення дозвілля; створення умов для самореалізації особистості у різних видах творчої, інтелектуальної та громадської діяльності.

Вторинна профілактика має на меті обмеження поширення певних негативних явищ, що мають місце у суспільстві чи окремій соціальній групі (в регіональній моделі – це школи). Тому соціально-педагогічна діяльність у межах вторинної профілактики зосереджується у різноманітних осередках допомоги особистості: кризових центрах, центрах відновного правосуддя в громаді, шкільних службах порозуміння тощо.

Третинна профілактика – це робота, що здійснюється з постраждалими та спрямована на попередження її рецидивів. Іноді не обходиться без кваліфікованої допомоги лікарів (при вчиненні злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків) [4].

Схожа модель профілактики може здійснюватися на рівні всього суспільства, окремого регіону, макросередовища (макрорівень), окремої соціальної групи, закладу, організації, мікросередовища (мікрорівень), окремого індивіда (індивідуальний рівень).

Профілактична робота на макрорівні здійснюється у вигляді комплексних профілактичних програм, кампаній у засобах масової інформації, масових заходів, скоординованої діяльності у межах закладів та організацій.

На мікрорівні профілактика здійснюється у вигляді спеціальних програм, заходів та окремих дій у межах закладів та організацій та за місцем проживання.

Індивідуальний рівень профілактики – це робота, що здійснюється спеціалістами й волонтерами (у шкільних службах порозуміння – старшокласниками) з окремими особами.

Суб'єктами профілактичної роботи виступають як спеціально створені організації, спеціалісти, так і будь-який заклад, окремі особи, що зацікавлені у попередженні та подоланні проблеми, і які наділені необхідними для цього ресурсами.

Профілактика буде ефективною у тому випадку, якщо об'єкт профілактичного впливу сам виступить суб'єктом профілактики. Адже необхідною умовою регіональної моделі профілактики є комплексність та координація дій усіх суб'єктів профілактики на всіх рівнях, а також привернення до попередження проблем представників цільових груп. Отже, профілактика будь-якої соціальної проблеми повинна бути спрямована як на соціальне середовище, в якому вона виникає, так і на особистість, котра від цієї проблеми страждає.

Три рівні профілактики підліткової злочинності різняться цільовими групами, методами роботи та інструментами.

Первинна профілактика спрямована на налагодження конструктивної соціальної взаємодії підлітків (соціально прийнятної, законотривної поведінки). Основними суб'єктами профілактичної діяльності на цьому рівні є система освіти та шкільні служби порозуміння (ШСП), які під час тренінгів та «кіл» проводять ціннісно-орієнтоване навчання підлітків навичкам конструктивної взаємодії. Передбачається також включення навчальних компонентів з відновного та проактивного підходів в

інформаційну стратегію міліції для інформування громадськості та дітей, учнів навчальних закладів.

Вторинна профілактика потрібна тоді, коли інспектор кримінальної міліції у справах дітей або дільничний інспектор міліції реєструють адміністративне правопорушення або інший прояв девіантної/делінквентної поведінки, що не підпадає під дію статей Кримінального кодексу України. У такому разі координатор центру відновного правосуддя (ЦВП) у громаді може застосувати такий самий механізм реагування і подальшої реабілітації та реінтеграції, що й на третинному рівні профілактики. Однак, якщо випадок менш серйозний, профілактичну діяльність здійснює шкільна служба порозуміння, діяльність якої координує практичний психолог або соціальний педагог із числа членів мультидисциплінарної команди. Діяльність ШСП здебільшого пов'язана саме із вторинною профілактикою злочинності - розв'язанням конфліктів та реагуванням на прояви девіантної поведінки учнів школи. Робота шкільної служби, як і вся модель профілактики злочинності, побудована на принципах відновного підходу. Важливим її елементом є підхід «рівний – рівному», тобто профілактичну діяльність виконують переважно старшокласники, які пройшли спеціальне навчання. Старшокласники є нейтральними посередниками в розв'язанні конфліктів, що виникають між учнями школи, проводять «кола» в класах та профілактичні заняття. Варто зауважити, що більшість конфліктів у школах, де є така шкільна служба, вдається розв'язати без втручання дорослих або застосування дисциплінарних заходів реагування. Але найбільша перевага цього способу реагування полягає в тому, що завдяки участі в процедурах розв'язання конфліктів учні приймають для себе інший спосіб побудови стосунків з однолітками.

Третинна профілактика стосується підлітків, які скоїли правопорушення або злочини. Тож мета профілактики цього рівня - реабілітація правопорушника та реінтеграція його в громаду. Для цього залучають належні ресурси громади та створюють середовище підтримки, що допомагає усунути причини кримінальної поведінки. Основним інструментом моделі на цьому рівні є програма відновного правосуддя. Її суть полягає в тому, що всі особи, причетні до злочину, мають змогу зустрітись і спільно обговорити його причини й наслідки та визначити дії, які допоможуть усунути (виправити) завдану злочином шкоду. Завдяки такій зустрічі підліток має усвідомити вплив своєї протиправної поведінки та взяти відповідальність за її наслідки, виявивши це через виправлення заподіяної шкоди [3].

На сьогодні в Україні існує потреба у впровадженні нових підходів та методів до профілактики підліткової злочинності, у тому числі задля попередження вчинення повторних правопорушень. Пропонована програма дозволить запровадити в певному регіоні України інноваційні соціальні послуги та об'єднати зусилля тих фахівців району, які працюють задля вирішення проблеми дитячих правопорушень.

Головною метою реалізації програми є зниження рівня правопорушень та конфліктів, скоюваних дітьми та молоддю, шляхом надання різноманітних соціальних та освітньо-профілактичних послуг.

Література: 1. Литвинов А. Н. Профілактика злочинів від теорії до практики : наук.-практ. посіб / А. Н. Литвинов. - М. - 2003. 2. Поволоцька С. Г. Деякі аспекти профілактики злочинів та інших правопорушень серед неповнолітніх / С. Г. Поволоцька // Вісник ХНУВС. - 2003. - № 22. 3. Регіональна модель профілактики підліткової злочинності: досвід упровадження // Український центр порозуміння. - К. - 2008. 4. Рудой К. М. Щодо актуальності профілактики злочинів, скоєних неповнолітніми / К. М. Рудой // Закон і підліток. - 2001. 5. Яготинський В. Профілактика злочинності серед неповнолітніх: деякі особливості вікового періоду / В. Яготинський // Радянське право. - 1991. - № 6.

Уманець Юрій Миколайович

Старший викладач кафедри кримінального права і кримінології ННІ ПФПСД ХНУВС

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ОСНОВИ РЕЖИМУ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ СТОСОВНО ЗАСУДЖЕНИХ НЕПОВНОЛІТНІХ І ЙОГО ВПЛИВ НА ПРОФІЛАКТИКУ ПРАВОПОРУШЕНЬ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Одним з головних напрямків у боротьбі зі злочинністю, як зазначено у Комплексній програмі профілактики правопорушень на 2007-2009 роки, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України 20 грудня 2006 року № 1767, повинні бути профілактика і попередження правопорушень та злочинів з метою забезпечення належного правопорядку у державі.

Зміцнення правопорядку в місцях позбавлення волі неможливо здійснити без впровадження системи профілактики суспільно-небезпечних дій, усунення шкідливих наслідків в результаті правопорушень [1, с. 80-90].

В юридичній літературі питанню профілактики злочинів, їх попередження та запобіганню приділяється багато уваги, висловлюються різні точки зору на ці поняття. Ряд авторів, підкреслюючи єдність цілей такої діяльності, вказують на деяку різницю цих термінів по змісту, характеру засобів, що містяться в їх основі, співвідношенню між ними. Маючи на увазі, що їх детальний аналіз вже здійснювався раніше в юридичній літературі неодноразово [2, с. 102-114; с. 3, 9-15; 4, с. 9], а також враховуючи точку зору, що терміни «запобігання», «попередження» та «профілактика» можуть застосовуватись як тотожні [5, с. 42], найбільш доцільним та виразним нам уявляється термін «профілактика», що не виключає застосування термінів «запобігання» та «попередження».

Профілактика злочинів та інших правопорушень в найзагальнішому виді, може розглядатись як сукупність державних та суспільних засобів,

що мають цілпо усування і нейтралізацію причин та умов злочинів, інших правопорушень, а також запобігання та попередження конкретних злочинів [6, с. 140]. Звичайно ж краще попередити злочин, а ніж потім його розслідувати. Стосовно діяльності кримінально-виконавчих установ, поруч з попередженням злочинів, великого значення набуває профілактика інших правопорушень, особливо таких як виготовлення коліче-ріжучих предметів; вживання спиртних напоїв, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин; дрібне хуліганство; азартні ігри; незаконні розрахунки між засудженими та інші. Засуджені, що скоюють такого роду дії, як правило, злісно порушують режим в місцях позбавлення волі, негативно впливають на інших засуджених. Нерідко, несвоєчасне прийняття відповідних заходів приводить до того, що такі дії переростають в злочини. Тому профілактичні міри будуть мати найбільший успіх тоді, коли вони розпочинаються на ранніх стадіях скоєння правопорушень [7, с. 67].

Діяльність по профілактиці правопорушень буде позитивною, коли вона являтиме собою єдиний процес, що усуває одночасно дію причин та умов, які сприяють скоєнню як злочинів, так і різних порушень режиму. Це також впливає і з задачі комплексного розуміння профілактики правопорушень, що забезпечується об'єднаними зусиллями всіх відділів, частин і служб кримінально-виконавчих установ в тісному контакті з правоохоронними й іншими державними органами, суспільними організаціями.

Профілактику правопорушень в місцях позбавлення для неповнолітніх засуджених не можна розглядати у відриві від загальних задач кримінального покарання і діяльності кримінально-виконавчих установ, які повинні в процесі виконання покарання виправляти засуджених, щоб забезпечити, перш за все, їхню некримінальну поведінку в майбутньому. Тому, виходячи з приписів закону, попередження правопорушень з боку неповнолітніх є однією з цілей покарання і, в той же час, є основною задачею кримінально-виконавчих установ (ст. 1 Кримінально-виконавчого кодексу України – далі КВК). Кримінальне покарання впливає як попереджувальний засіб на всіх громадян, але при цьому здійснюється в більшій мірі попереджувальний вплив на особу, що скоїла злочин [8, с. 27]. Однак, такий вплив не завжди досягає цілі, в залежності від особистості засудженого. Деякі з неповнолітніх правопорушників і в час відбування покарання порушують вимоги режиму, скоюють кримінальні злочини.

Слід зазначити як позитивне, що за останні роки чисельність неповнолітніх осіб у виховних колоніях постійно зменшується. Згідно зі ст. 148 КВК, з метою закріплення результатів виправлення, завершення загальноосвітнього або професійно-технічного навчання, у виховних колоніях дозволяється тримати та не переводити до дорослих колоній молодих людей віком до 22 років, тоді як раніше ця межа становила 21 рік.

Згідно з даними інтернет-сайту Державного департаменту України з питань виконання покарань – (далі департамент) станом на 1 березня

2009 року (<http://www.kvs.gov.ua/>) для виконання покарання у виді позбавлення волі стосовно засуджених неповнолітніх в Україні функціонує 10 спеціальних виховних установ (далі – виховна колонія), з яких одна для утримання засуджених дівчат. В цих установах відбувають покарання 1,5 тис. засуджених, у тому числі 101 жінка, проти близько 3 тис. засуджених, які утримувались в 11 виховних колоніях станом на кінець 2004 року.

Соціально-педагогічна та правова характеристика засуджених неповнолітніх: 24 % - до засудження ніде не працювали і не вчилися; 55 % - не мали повноцінної опіки і виховання, оскільки проживали в неповних сім'ях, як правило низького матеріального статку (кожний третій – сирота); 13 % - до засудження виховувалися в спеціальних виховних закладах системи освіти; 63 % - притягувалися до кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі; 2 % - були повторно засуджені до позбавлення волі в неповнолітньому віці; 34 % засуджені за крадіжку, 38 % засуджені за розбій або пограбування, 7 % засуджені за навмисне вбивство або нанесення тяжких тілесних ушкоджень.

Згідно вікової характеристики: 5 % - мають вік 14-16 років, 21 % - 16-17 років, 39 % - 17-18 років і 35 % - старші 18-ти років.

За термінами покарання 72 % засуджених неповнолітніх відбувають покарання строком до 5 років позбавлення волі і 28 % - терміном понад 5 років.

На профілактичних обліках психологів перебувало 375 засуджених «групи ризику», з яких 148 (39,4 %) як соціально занедбані, 112 (29,8 %) – з психічними відхиленнями, 73 (19,4 %) – схильні до членушкоджень, 21 (5,6 %) – до створення конфліктних ситуацій та 16 (4,2 %) – до самогубств. Протягом півріччя із зазначеною категорією осіб проведено 3814 психологічних консультацій.

На початок 2009 року кількість учнів у середніх загальноосвітніх школах виховних колоній складала 1311 осіб. Навчально-виховний процес забезпечувало 140 педагогічних працівників. Серед учнів загальноосвітніх шкіл 56 дітей – педагогічно занедбані, 28 – з вадами фізичного та розумового розвитку. У загальноосвітніх школах організовано роботу 97 предметних гуртків, які відвідували 1155 засуджених.

За результатами державної підсумкової атестації знань учнів у минулому навчальному році документи про освіту отримали 615 засуджених з них: свідоцтва про базову середню освіту – 222 засуджених, атестати про повну загальну середню освіту – 393 засуджених.

На кінець 2008 року у професійно-технічних училищах при виховних колоніях набули професію та отримали свідоцтва про присвоєння робітничої кваліфікації 1322 засуджених та 379 засуджених продовжують навчання. Навчання здійснюється за 18 ліцензованими професіями.

У виховних колоніях функціонує 200 гуртків соціально-корисної спрямованості, з яких: 95 (47,5 %) – шкільні предметні, які відвідують

1,8 тис. засуджених, 79 (39,5 %) – позашкільні (1,4 тис. засуджених), 26 (13 %) – гуртки та факультативи професійної спрямованості (майже 320 засуджених). В організації гурткової роботи у виховних колоніях задіяні 157 чол.

Кількість книг бібліотечного фонду загальноосвітніх навчальних закладів складає 106 тис. примірників навчальної та художньої літератури.

Протягом 2008 року до роботи із засудженими неповнолітніми з питань ресоціалізації засуджених залучено 171 державну, громадську та релігійну організацію, з яких 121 (70 %) – на постійній основі. Спільно із залученими організаціями у виховних колоніях проведено 96 заходів виховного та соціально-психологічного характеру, 16 культурно-масового та 21 спортивно-оздоровчого.

Ці дані свідчать про те, що, не дивлячись на складну соціально-педагогічну та правову характеристику неповнолітніх засуджених, складну матеріально-фінансову ситуацію, у виховних колоніях здійснюється цілий ряд режимних заходів для профілактики та попередження правопорушень і злочинів завдяки яким оперативна обстановка в цих установах залишається стабільно керованою. Але на режим виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі звичайно ж впливають ті негативні чинники, які впливають на загальну стійку тенденцію щодо зростання кількості злочинів, у тому числі, скоєних неповнолітніми.

Згідно з проектом Концепції «Створення та розвиток системи ювенальної юстиції», що запропонована робочою групою у складі представників Верховного Суду України, міністерства Юстиції України, Генеральної Прокуратури України, Всеукраїнського комітету захисту дітей, Українського центру «Порозуміння», головним обов'язком діяльності держави є забезпечення прав і свобод людини, у тому числі неповнолітніх, серед яких є право на безпечне дитинство при достатньому життєвому рівні, право на опіку та піклування, виховання з боку батьків, або осіб, що їх замінюють, охорону здоров'я та лікування, відпочинок, доступ до безоплатної повної загальної та професійної освіти, право на справедливий судовий розгляд із забезпеченням права на захист на всіх стадіях кримінального процесу та цивільних прав, зокрема права на житло.

Ситуація із станом злочинності серед неповнолітніх, що склалася на сьогодні в Україні, кризові явища у соціальній та економічній сферах зумовлюють необхідність посилення соціального захисту дітей, визначення пріоритетних напрямів у цій важливій роботі, одним з яких є увага до дітей у конфлікті з законом. З метою забезпечення цих основних прав неповнолітніх і пропонується Концепція. В аналізі причин підвищення дитячої злочинності й шляхів виходу України з цієї кризи чи не найважливішим є питання про характер і роль держави в регулюванні процесів здійснення правосуддя щодо дитини.

Чинниками, що визначили саме цей напрям захисту прав дітей у конфлікті з законом, стали: різкий спад виробництва, розбалансування економічних відносин, зростання безробіття, зниження сукупного доходу сім'ї, руйнування інституту дитячих дошкільних закладів, зменшення доступності медичних послуг, погіршення екологічних умов тощо. Ці обставини призвели до спаду демографічних показників, підвищення дитячої безпритульності, зростання дитячої злочинності.

Згідно з державною статистичною звітністю злочини неповнолітніх стали більш жорстокими, причому злочинність молодшає, і спостерігається стійка тенденція до зростання кількості злочинів та кількості неповнолітніх, які засуджуються до різних строків та видів кримінального покарання. Так, у 2004 році було засуджено 21806 неповнолітніх. Для порівняння, слід зазначити, що у 1992 році таких неповнолітніх було 11629.

Несвоєчасне і неповне фінансування призводить існуючі установи, призначені для роботи із цією категорією дітей, до неспроможності якісно виконувати свої завдання, зумовлює необхідність вироблення більш прогресивної системи соціальної реабілітації дітей у конфлікті з законом, яка б відповідала сучасним вимогам.

Література: 1. Южанин В. Е. Специально-предупредительные меры в системе средств достижения целей наказания в виде лишения свободы: Актуальные проблемы исправительно-трудового права(теория и практика) : сб. науч. трудов / В. Е. Южанин. – Рязань : РВШ МВД СРСР, 1989. – С. 80-90. 2. Аванесов Г. А. Криминология. Прогностика. Управление / Г. А. Аванесов. – Горький : Горьк. Высш. Школа МВД СРСР, 1975. – 423 с. 3. Гуськов В. И. Социально-правовые вопросы профилактики рецидивной преступности / В. И. Гуськов. – Рязань, 1975. – С. 9-15. 4. Игошев К. Е. Введение в курс профилактики правонарушений / К. Е. Игошев, В. С. Устинов. – Горький : Горьковская ВШ МВД СССР, 1977. – 93 с. 5. Кудрявцев В. Н. Понятие предупреждения преступления / В. Н. Кудрявцев, Г. М. Миньковский, А. Б. Сахаров. – М., 1997. – С. 42. 6. Зелинский А. Ф. Криминология : курс лекцій / А. Ф. Зелинский. – Х. : Прапор, 1996. – 259 с. 7. Каретников И. В. Криминологические проблемы исполнения и отбывания уголовного наказания в виде лишения свободы / И. В. Каретников // Советское государство и право. - 1989.- № 10. - С. 67. 8. Хохряков Г. Ф. Социальная среда, личность и правосознание осужденных : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / Г. Ф. Хохряков. – М., 1987. – 29 с.

Христенко Тетяна Геннадіївна

Викладач кафедри кримінального процесу ННІ ПФПСД ХНУВС

ЩОДО ДОЦІЛЬНОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ПІДПИСКИ ПРО НЕВИІЗД ДО НЕПОВНОЛІТНІХ

Сучасний етап створення правової держави та гуманізації суспільства в Україні потребують по новому звернути увагу на діяльність органів досудового слідства, пов'язаних з виконанням покладених на них

обов'язків. Зокрема, важливе значення має діяльність слідчих при провадженні кримінальних справ про злочини, вчинені неповнолітніми. Як показує практика, ця категорія справ викликає певні труднощі, пов'язані з трактуванням вимог, передбачених главою 36 кримінально-процесуального кодексу України «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх», що нерідко призводить до допущення суттєвих процесуальних помилок при розслідуванні та вирішенні кримінальних справ про злочини вчинені неповнолітніми в наслідок чого, такі справи повертаються прокурорами та судами на додаткове розслідування.

Але, слід звернути увагу на те, що деякі вимоги при розслідуванні кримінальних справ відносно до неповнолітніх, регламентовано загальними положеннями Закону і відокремити їх неможливо.

До таких вимог відноситься застосування запобіжного заходу. З метою недопущення ухилення підозрюваного, обвинуваченого, підсудного та засудженого від дізнання, слідства або суду, може завадити встановленню істини по кримінальній справі або продовжувати злочинну діяльність, а також для забезпечення виконання процесуальних рішень, при розслідуванні кримінальної справи до них може бути застосований один із запобіжних заходів регламентованих ст.149 КПК (підписка про невиїзд, особисте поручительство, поручительство громадської організації а до трудового колективу, залог, тримання під вартою, нагляд командування військової частини та тимчасовий запобіжний захід – затримання підозрюваного). Окремо законодавець виділяє запобіжний захід ,який застосовується тільки до неповнолітніх, (ст. 436 КПК) віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи в якій виховується неповнолітній.

Взагалі, як вже неодноразово зауважувалося науковцями, це не один єдиний, а два окремих запобіжних заходи. Кожен з них застосовується окремо. Одночасно обрати два запобіжних заходи неможливо.

Вважаємо за потрібне розглянути саме ті запобіжні заходи, які при розслідуванні кримінальних справ відносно неповнолітніх, є найбільше актуальними в теоретичному та практичному значенні.

Пленум Верховного Суду України звернув увагу на те, що виходячи з конкретних обставин справи і тяжкості злочину та з урахуванням особи неповнолітнього, умов його життя і виховання, стосунків із батьками, а також даних про здатність батьків (або одного з них), опікунів, піклувальників забезпечити належний контроль за поведінкою неповнолітнього, суд на підставі ст. 436 КПК України може передати неповнолітнього під їх нагляд, а осіб, які виховуються у дитячих установах, під нагляд адміністрації цих установ (п.3 Постанови від 16.04.2004 р. № 5 «Про практику застосування сулами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх»).

Як показує роз'яснення Пленуму при застосуванні цих запобіжних заходів необхідно переконатися що батьки, або особи, які їх замінюють,

адміністрація дитячої установи зможуть забезпечити належну поведінку і явку неповнолітнього до слідчого, прокурора і в суд.

Передавати неповнолітнього під нагляд можливо за клопотанням тих осіб, під чий нагляд він передається. Також, ініціатива може виходити від особи, яка проводить розслідування по кримінальній справі. В такому разі обов'язково необхідно враховувати згоду батьків, або осіб, які їх замінюють на застосування до неповнолітнього саме такого запобіжного заходу. Така згода кримінально-процесуальним законодавством визначається як письмове зобов'язання (ст. 436 КПК). Даючи згоду на обрання спеціального запобіжного заходу, батьки, або особи які їх замінюють, беруть на себе обов'язок забезпечити нагляд за поведінкою неповнолітнього і його явку до слідчого чи прокурора. При цьому вказані особи попереджаються про характер обвинувачення пред'явленого неповнолітньому і про їх відповідальність (грошове стягнення) в разі неналежного нагляду і не забезпечення своєчасної явки до слідчого, прокурора або до суду. В разі порушення неповнолітнім застосованого до нього запобіжного заходу, і ухилення від явки до органів досудового слідства, особа, яка проводить розслідування по кримінальній справі складає про це протокол та долучає його до матеріалів справи. Питання про грошове стягнення вирішується судом. Законодавець не передбачає відповідальність за неналежне здійснення нагляду, а тільки за неявку до слідчого. При складанні протоколу про факт ухилення від явки до органів розслідування, зазначаються такі данні: прізвище та ім'я по батькові батька чи особи, яка його замінює, а також данні, які свідчать про ухилення від явки до слідчого. Окрім того з'ясовуються причини неявки та допитуються особи про підстави невиконання свого зобов'язання.

Можливі факти, коли батьки і особи, які їх замінюють, відмовляються від взяття під нагляд неповнолітнього, коли ініціатива виходить від слідчого. Така відмова повинна бути письмовою з викладенням мотивів відмови.

Що стосується другого запобіжного заходу передбаченого ст. 436 КПК - передача неповнолітнього під нагляд адміністрації дитячого закладу, в якому він виховується. До таких закладів відносяться: школи-інтернати; приймальник розподільник для неповнолітніх; школа або професійне училище соціальної реабілітації неповнолітніх і виховно-трудова колонія.

Письмове зобов'язання про прийняття під нагляд неповнолітнього обвинуваченого, який виховується у такому закладі, дає керівник цього закладу або інша, уповноважена ним, посадова особа з адміністрації закладу.

Як слушно вважає Омельченко Г. Є., хоча до осіб цієї категорії, які не виконали взяття на себе зобов'язання, не можна примінити грошове стягнення до них можуть бути застосовані заходи дисциплінарного впливу за поданням органу досудового розслідування.

Ефективність запобіжних заходів, регламентованих ст. 436 КПК, ні є теоретичної не з практичної точок зору не викликають сумнівів.

Вивчення матеріалів стажування в посаді слідчого, наданих на кафедру кримінального процесу курсантами четвертого курсу навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання, дозволило дійти висновку, що при розслідуванні кримінальних справ про злочини вчинені неповнолітніми, розглянуті запобіжні заходи не застосовуються.

Найбільше розповсюдження отримав такий запобіжний захід як підписка про невиїзд. На думку багатьох слідчих цей запобіжний захід є самим простішим у застосуванні. По перше – рішення про обрання підписки про невиїзд обирається слідчим самостійно без узгодження з прокурором. По друге – в такому разі немає необхідності перед обранням запобіжного заходу спілкування з батьками (підкувальниками, опікунами) неповнолітнього, отримання інформації про взаємовідносини у сім'ї, належну поведінку батьків, їх стан здоров'я, моральне обличчя.

Необхідно зауважити, що при застосуванні запобіжного заходу підписка про невиїзд слідчими не завжди вказуються підстави для його обрання. Віддається перевага обставинам регламентованим ст. 150 КПК, які враховуються при обранні запобіжного заходу, а саме: сімейне та матеріальне становище, стан здоров'я, місце проживання та інші характеризуючи обставини. В такому разі доцільно було б взагалі не застосовувати до неповнолітнього обвинуваченого запобіжного заходу. Кримінально-процесуальним законом за відсутності підстав для застосування запобіжного заходу передбачено відібрання від особи письмового зобов'язання про явку його за викликом особи, яка проводить дізнання, до слідчого, прокурора і в суд, а також про те, що він повідомить про зміну місця свого перебування (ч. 3 ст. 148 КПК).

Зовсім неприйнятним є той факт, що запобіжний захід підписка про невиїзд застосовується до неповнолітнього не для забезпечення його належної поведінки, а покладається в основу визнання особи підозрюваним.

Рішення про застосування запобіжного заходу відносно неповнолітнього може бути прийнято лише при достовірному припущенні про його неправомірну поведінку або можливості такої поведінки. Це припущення повинно базуватися на достатній сукупності доказів, які встановлюються у кримінальній справі.

При застосуванні неповнолітньому (14-16 років) підозрюваному запобіжного заходу підписка про невиїзд, останній в силу своїх вікових та психологічних особливостей розвитку не в змозі повністю усвідомити, що до нього застосований саме запобіжний захід, веде звичний спосіб життя, а при відсутності контролю зі сторони дорослих членів сім'ї нерідко знову вчиняє злочин.

Розглянувши питання про доцільність обрання до неповнолітнього запобіжного заходу приходимо до висновку, що у кожному випадку при

розслідуванні кримінальної справи, особі, яка проводить розслідування, необхідно враховувати, що самим прийнятним запобіжним заходом, який застосовується до неповнолітнього буде спеціальний запобіжний захід – передача під нагляд батьків, опікунів, піклувальників, або адміністрації дитячих закладів.

Коваль Алла Анатоліївна

Старший викладач кафедри кримінального процесу Херсонського юридичного інституту ХНУВС

ПРЕДМЕТ І МЕЖІ ДОКАЗУВАННЯ У СПРАВАХ ПРО ЗЛОЧИНИ У СФЕРІ НЕЗАКОННОГО ОБІГУ НАРКОТИЧНИХ ЗАСОБІВ, ВЧИНЕНИХ ОРГАНІЗОВАНИМИ ГРУПАМИ

Злочини, вчинені у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, становлять велику суспільну небезпеку для суспільства через значну шкоду, яку вони спричиняють здоров'ю населення. Особливо небезпечними є злочини вказаного виду, вчинені організованими групами. Адже у випадку їх вчинення злочинці мають більше можливостей протистояти виявленню та розслідуванню вчинених ними злочинів і можуть вести злочинну діяльність більш ефективно. Тим більше, що злочини, пов'язані із незаконним обігом наркотичних засобів, вчиняються організованими групами здебільшого у ході так званої базової злочинної діяльності, тобто такої, яка приносить основний прибуток. І тому доходи від цієї злочинної діяльності використовуються членами організованих груп для задоволення своїх потреб, придбання сучасних зразків зброї, транспорту та зв'язку, підкупу посадових осіб та журналістів, розширення злочинної діяльності та легального бізнесу.

Розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних засобів, раніше були предметом дослідження таких вчених, як В. А. Бублейник, І. В. Баклан, І. О. Добrorез, К. Ю. Писаренко, А. А. Музика, Д. О. Штанько, О. П. Горох, Р. М. Павленко. Незважаючи на значний внесок наукових праць вказаних авторів, деякі питання були лише позначені, деякі залишаються дискусійними. Зокрема, потребує подальшого дослідження питання щодо предмету і меж доказування у справах про злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчинених організованими групами.

Особливості розслідування злочинів вказаного виду, як і усіх інших злочинів, значною мірою визначається предметом доказування, що складається з обставин, котрі витікають зі складу того чи іншого виду злочинів. Загальний перелік цих обставин визначено у ст. 64 КК України. Крім того, до предмета доказування можуть бути віднесені й обставини, визначені у ст. 23 КПК України, яка зобов'язує органи дізнання, досудового слідства і суди виявляти причини й умови, які сприяли вчиненню злочину. Це пов'язано з тим, що зазначені обставини необхідно досліджувати і виявляти впродовж усього досудового слідства і судового розгляду справи в суді. Але у кримінальних справах про

злочини вказаного виду, вчинені організованими групами, предмет доказування значно ширший через необхідність доказування ознак організованості групи. В кримінально-процесуальній літературі ця обставина тлумачиться неоднозначно, що й обумовлює необхідність окремого дослідження цього питання.

Стаття 64 КПК України містить перелік обставин, що підлягають доказуванню у кримінальній справі:

1) подія злочину (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення злочину);

2) винність обвинуваченого у вчиненні злочину і мотиви злочину;

3) обставини, що впливають на ступінь тяжкості злочину, а також обставини, що характеризують особу обвинуваченого, пом'якшують або обтяжують покарання;

4) характер і розмір шкоди, заподіяної злочином, а також розмір витрат установи охорони здоров'я на стаціонарне лікування потерпілого від злочинного діяння.

Як справедливо зазначають В. М. Тертишник, С. В. Слинько, серед обставин, які підлягають доказуванню, необхідно вказати й об'єкт злочину. [9, с. 53]. Тобто під час розслідування у кримінальній справі необхідно встановити, що злочинна діяльність спрямована суспільні відносини, що охороняються державою – здоров'я населення, встановлений законом порядок обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

А. Мінюков також пропонує доповнити обставини, що підлягають доказуванню, таким елементом, як «предмет і межі вивчення особи обвинуваченого (підсудного)» [6, с. 58]. Наприклад, у кримінальних справах про незаконний обіг наркотичних засобів для розмежування суміжних складів злочинів необхідно встановити вік та службовий стан особи. Особливе значення має встановлення та доказування мети – незаконне заволодіння, збут, продовження незаконного обігу наркотичних речовин.

Крім визначених у ст. 64 КПК обставин, до предмета доказування потрібно віднести й обставини, визначені в ст. 23 КПК України, яка передбачає необхідність встановлювати під час провадження дізнання, досудового слідства і судового розгляду кримінальної справи причини й умови, які сприяли вчиненню злочину.

Обставини, що входять до предмета доказування, необхідно відмежовувати від решти фактів у кримінальній справі. Стосовно цього вчені виділяють більш широку категорію, яка за обсягом включає елементи предмета доказування і називається «обставини, що мають значення для справи». До них зокрема віднесені:

- обставини, що входять до предмета доказування (зокрема факти, які, складаючи предмет доказування, використовуються для доказування інших обставин, що входять в нього);

- обставини, що не входять до предмета доказування, якщо їх дослідження складає проміжний етап доказування;

- обставини, які необхідно встановити для виявлення доказів;
- обставини, знання яких необхідне для перевірки й оцінки доказів;
- обставини, які спростовують інші версії, окрім даної [8, с.193].

На наш погляд, орієнтиром для визначення змісту предмету доказування повинна бути обрана структура складу злочину. Тісний зв'язок між поняттями «склад злочину» і «предмет доказування» відзначається багатьма вченими [4, с. 174]. У цьому сенсі В.М. Тертишник і С.В. Слинько, досліджуючи предмет доказування, цілком правильно підкреслюють, що норми кримінального права визначають уявну модель діяння, за здійснення якого передбачена конкретна кримінальна відповідальність. Елементи цієї моделі (предмета доказування) вказують на обставини, наявність або відсутність яких необхідно доводити для того, щоб мати можливість вирішити справу по суті відповідно до закону [9, с. 48].

У той же час зміст предмета доказування залежить також від особливостей окремих категорій кримінальних справ [7, с. 117]. Зокрема Г. М. Мінковський зазначав, що за умови вчинення одного або кількох злочинів у співучасті декількох осіб предмет доказування, так би мовити, «подвоюється» чи «потроюється» стосовно кожної особи. Це призводить до формування завдання дослідити за кожним пунктом наявність і характер взаємозв'язку та взаємообумовленості різних епізодів та дій співучасників. Мають бути встановлені всі елементи складу злочину (об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона), і недоказаність будь-якого з них виключає злочинність діяння [5, с. 43].

Досліджуючи матеріали кримінальних справ зазначеної категорії, слід відзначити, що при розслідуванні аналізованої категорії злочинів особливої складності набуває встановлення спеціальної мети даного злочину – збут наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. Це пояснюється особливою складністю доказування зазначеної мети, оскільки вона повинна знаходити об'єктивне відображення в діях особи. Вони пропонують особливу увагу при розслідуванні даної категорії злочинів звертати на кількість наркотичної речовини, вилученої у особи; чи вживає наркотики особа, яка порушує порядок їх обігу; попередні факти незаконного збуту наркотиків, а також те, чи вживає наркотики особа, у якій їх вилучено [2].

В. М. Биков звертає увагу, що на відміну від обставин, які підлягають доказуванню під час розслідування злочинів, вчинених однією особою, обставини, які підлягають встановленню при розслідуванні групових злочинів, значно відрізняються від перших, і справа полягає не тільки в кількісному збільшенні цих обставин. Названий автор виділяє такі специфічні елементи предмета доказування у кримінальних справах про групові злочини:

- кількість осіб, які брали участь і причетні до вчинення групових злочинів, та вся злочинна діяльність групи;

- характер, склад, тип і структура злочинної групи, особливості взаємовідносин її членів, наявність у групі конфліктних стосунків, зовнішні зв'язки групи;
- організатор групового злочину;
- диференціація ролі та індивідуалізація вини співучасників групового злочину;
- причини та умови, які сприяли формуванню злочинної групи та вчиненню групового злочину;
- дійсна шкода від групового злочину та диференціювання її стосовно кожного учасника [3, с. 14].

Таким чином, предмет доказування у справах про злочини, вчинені групою осіб, а тим більше організованої групою, має додаткове і досить специфічне наповнення.

Слід підкреслити, що ознаки організованої групи, вказані у ч. 3 ст. 28 КК України, є обов'язковими елементами предмету доказування у кримінальних справах даної категорії. Недоведеність будь-якої з цих ознак розцінюється судами як підстава для виключення даної кваліфікуючої обставини з обвинувачення осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності за вчинення групового злочину.

З предметом доказування тісно пов'язане поняття меж доказування, під якими розуміється такий обсяг доказового матеріалу (доказів і їх джерел), який є достатнім для встановлення всіх обставин, які входять до предмету доказування, та правильного вирішення справи.

Підсумовуючи викладене потрібно зазначити, що обставини, які підлягають доказуванню та перелічені у ст. 64 і ст. 23 КПК України, обумовлюють необхідність вирішення при розслідуванні злочинів певної низки завдань, що впливає на методику розслідування. Слушним є зауваження, що перелічити в законі всі обставини, які підлягають доказуванню, неможливо. Вони будуть залежати від конкретних обставин кримінальної справи та особистісних якостей підозрюваного (обвинуваченого). У кримінально-процесуальній науці визначився напрямок досліджень предмета доказування стосовно окремих категорій кримінальних справ, що розширює і уточнює перелік елементів, які входять до їх змісту [1]. З іншого боку, надмірне розширення кола обставин, які підлягають доказуванню, може негативно позначитися на процедурі розслідування, оскільки веде до непродуктивних витрат часу правоохоронних органів, державних коштів і наповнення кримінальної справи зайвими матеріалами [7, с. 132].

Література: 1. Алешкин А. И. Предмет доказывания и особенности оценки доказательств при расследовании преступлений, связанных с легализацией (отмыванием) денежных средств или иного имущества, приобретенного незаконным путем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. И. Алешкин. – М., 2002. – 239 с. 2. Бублейник В. А. Боротьба з незаконним збутом наркотичних засобів: кримінально-правовий та кримінологічний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 / В. А. Бублейник. –

К., 2007. – 20 с. – (Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка). 3. Быков В. М. Проблемы расследования групповых преступлений : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / В. М. Быков. – М., 1992. – 29 с. – (Акад. МВД РФ). 4. Галкин Б. А. Совесть и уголовно-процессуальный закон / Б. А. Галкин. – М. : Госюриздат, 1962. – 233 с. 5. Миньковский Г. М. Предмет доказывания по уголовным делам / Г. М. Миньковский // Вопросы борьбы с преступностью. – Вып. 27. – М., 1977. – С. 42-47. 6. Мінюков А. Забезпечення повноти, всебічності та об'єктивності розслідування, що провадиться слідчими МВС / А. Мінюков // Право України. – 1999. – № 12. – С. 56-58. 7. Муравин А. Б. Уголовный процесс : учеб. пособ. / А. Б. Муравин. – Х. : ООО «Одиссей», 2000. – 400 с. 8. Теория доказательств в советском уголовном процессе. – М. : Юрид. лит., 1966. – 580 с. 9. Тертышник В. М. Теория доказательств : учебное издание / В. М. Тертышник, С. В. Слинько. – Х. : Арсис, 1998. – 256 с.

Барна Євген Йосипович

Викладач Херсонського юридичного інституту ХНУВС

ОПЕРАТИВНА ЗАКУПКА ЯК ПІДСТАВА ДО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

Наркоманія є однією з найгостріших проблем сьогодення в Україні. Тенденція зростання рівня наркотизації, а відповідно – і наркозалежності, населення в нашій державі зберігається із року в рік, що свідчить про зростання наркозлочинності. Боротьба з наркоманією зачіпає різні сфери життєдіяльності людини і суспільства, зокрема соціальну, правову, кримінологічну, економічну, біологічну тощо.

Чинним Кримінальним кодексом України визначено, що до даної категорії відносяться злочини зазначені в розділі 13, зокрема передбачені ст. 305-320 КК України.

Чинним кримінально-процесуальним законодавством визначено шляхи (способи) перевірки заяв або повідомлень про злочини, в тому числі і злочинів пов'язаних з незаконним обігом наркотиків, які можуть застосовуватись до порушення кримінальної справи. Такими способами КПК України визначає:

- 1) відібрання пояснень від громадян чи посадових осіб, з подальшою фіксацією в однойменних процесуальних документах (ч. 4 ст. 97 КПК України);
- 2) витребування необхідних документів та матеріалів, що належать до даного провадження (ч. 4 ст. 97 КПК України);
- 3) проведення оперативно-розшукової діяльності (ч. 5 ст. 97 КПК України).

Оскільки, злочини у сфері обігу наркотиків є неочевидними, то більша їх кількість виявляється завдяки проведенню оперативно-розшукової діяльності.

Найбільш поширенішими з оперативно-розшукових заходів, щодо перевірки інформації про незаконний обіг наркотиків, а саме їх збут, є

проведення такого оперативно-розшукового заходу як оперативна закупка.

У ст. 5 Закону України «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживання ними», визначено, що для одержання доказів злочинної діяльності, пов'язаної з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, працівникам органів (підрозділів), яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність, за постановою начальника відповідного органу, погодженою з прокурором, дозволяється проведення операції щодо придбання наркотичних засобів, психотропних речовин або прекурсорів – оперативної закупки. Відповідне право на проведення оперативної закупки вказане і в п. 2 ч. 1 ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність».

Порядок проведення оперативної закупки та контрольованої поставки визначається «Інструкцією про порядок проведення оперативної закупівлі та контрольованого постачання предметів, товарів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності». Оскільки оперативна закупка частіше використовується в практичній діяльності підрозділів кримінальної міліції у боротьбі з незаконним обігом наркотиків, варто звернути увагу на окремі проблемні, з точки зору кримінального процесу, питання щодо проведення даного оперативно-розшукового заходу.

Пунктом 1.5 Інструкції визначається, що оперативна закупка проводиться гласними і негласними працівниками оперативних підрозділів, а також особами, з якими є конфіденційне співробітництво на добровільних засадах.

Перед оперативною закупкою покупець підлягає особистому огляду, про що складається акт, який підписується двома оперативними працівниками. В акті перераховуються всі речі та предмети, що є в покупця, а також зазначаються серії і номери виданих грошових купюр та їх номінали (п. 2.5 Інструкції). Тобто, перед оперативною закупкою необхідно провести детальний огляд всіх речей покупця з метою виключення можливості придбання наркотиків за власні гроші, а не за ті, які були видані спеціально для цієї мети. За результатами такого огляду складається документ, який називається акт огляду покупця, де фіксуються сума, номінал та кількість виданих працівниками міліції грошових купюр, а також їх серії та номери. Доцільним є під час проведення огляду покупця використати фотографування, в результаті проведення якого обов'язково зафіксувати всі купюри з їх номіналом, серією та номером. Фото таблиця складена за результатами використання фотозйомки буде виступати додатком до акту огляду покупця. Детальний опис є необхідним для подальшого виявлення грошей у продавця наркотиків, а за серією, номером та номіналом купюр є можливість ідентифікувати, що саме за ці гроші покупцем було придбано, а продавцем – реалізовано наркотики.

Під час проведення даної процедури (огляду покупця), часто на практиці використовують двох незацікавлених осіб (понятих), які жодного відношення до відповідної процедури не мають. Тоді як Інструкція взагалі вимагає при проведенні огляду покупця участі двох оперативних працівників, що викликано негласністю проведення відповідних заходів.

Більше того, зазначені поняті, тобто, ті ж самі, що і при огляді покупця, у більшості таких випадків в подальшому залучаються як поняті і при огляді та вилученні у покупця придбаних ним у продавця наркотиків та підписують складений оперативними працівниками протокол. Тобто, не виконання вимог нормативних актів, а також залучення для проведення кількох процесуальних дій одних і тих осіб, які повинні бути не зацікавленими ставить під сумнів об'єктивність, достовірність та допустимість доказів здобутих таким шляхом.

Після проведення відповідного огляду покупця, останній з отриманими грошима, які перелічені і описані в акті направляється до продавця, відносно якого вже зібрана інформація, щодо здійснення ним незаконної реалізації наркотиків. Під час проведення відповідних оперативно-розшукових заходів, доречним є використання аудіо- та відеозапису, що в свою чергу може виступати доказом у справі, а також виключити можливість створення неправдивого алібі та уникнення особи від кримінальної відповідальності.

За результатами проведення даного оперативно-розшукового заходу складають протокол оперативної закупки та протокол огляду. У протоколі оперативної закупки фіксують вилучення у особи покупця наркотиків, які були придбані в рамках проведення оперативно-розшукового заходу. Протокол огляду складають за результатами вилучення у особи продавця купюр, з відповідними серіями та номерами, які були надані покупцю для здійснення оперативної закупки. Саме фіксація даного факту, тобто реалізації наркотичних засобів, може виступати як підстава для порушення кримінальної справи, у разі достатності даних, які вказують на наявність ознак злочину. Такі дані будуть достатніми тільки після проведення дослідження вилучених речовин і складання висновку спеціаліста про те, що придбана речовина відноситься до наркотичних і її кількість є достатньою для настання кримінальної відповідальності.

Проведення відповідного оперативно-розшукового заходу не передбачає обов'язкового затримання особи продавця після проведення закупки. Такі заходи можуть здійснюватись неодноразово, з метою документування відповідної систематичної злочинної діяльності. Після неодноразового проведення і документування оперативної закупки, коли вже зібрано достатньо даних, які вказують на наявність ознак злочину (ч. 2 ст. 94 КПК України), як правило під час здійснення останньої закупки, проводять затримання продавця, у якого в ході огляду виявляють та вилучають описані купюри.

Отже, за результатами проведення оперативно-розшукового заходу – оперативна закупка, для порушення кримінальної справи повинні бути представлені відповідним чином оформлені наступні документи:

- рапорт працівника оперативного підрозділу з інформуванням про виявлений злочин;
- постанова про проведення оперативної закупки наркотичних засобів, винесена та затверджена компетентними особами, а також погоджена з відповідним прокурором;
- акт огляду покупця із обов'язковим зазначенням кількості, номіналу та номерів (інший спосіб помічення) купюр, які надаються для закупки наркотиків;
- протокол огляду місця події із зазначенням речей вилучених у продавця, зокрема купюр, які відмічені в акті огляду покупця;
- протокол оперативної закупки, де повинно бути відображено кількість та інші характеристики придбаних покупцем наркотиків та їх вилучення;
- довідка доекспертного дослідження (висновок спеціаліста) про віднесення вилучених речовин до наркотичних або наявність нарковмісних у їх хімічному складі.

При цьому, рапорт оперативного працівника відповідно до ч.1 ст.94 КПК України буде виступати як привід до порушення кримінальної справи, а дані, які містяться в постанові про проведення оперативної закупки наркотичних засобів, акті огляду покупця, протоколі огляду місця події, протоколі оперативної закупки та довідці доекспертного дослідження (висновку спеціаліста) – як підстава до її порушення.

Таким чином, проведення оперативної закупки є найпоширенішим способом боротьби зі злочинністю у сфері незаконного обігу наркотиків, зокрема їх збуту. Матеріали проведення відповідних оперативно-розшукових заходів, за умови їх правильного проведення та відповідного оформлення їх результатів, відповідно до п. 1 ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», використовуються як приводи та підстави до порушення кримінальної справи.

Література: 1. Про оперативно-розшукову діяльність : закон України : за станом на 01.05.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 308. 2. Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними : закон України : за станом на 01.05.20008 р. 3. Кримінально-процесуальний кодекс України : за станом на 15.01.2009 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1961. – № 2. – Ст. 15. 4. Кримінальний кодекс України : за станом на 01.05. 20008 р. 5. Про затвердження Інструкції про порядок проведення оперативної закупівлі та контрольованого постачання предметів, товарів і речовин, у тому числі заборонених до обігу, у фізичних та юридичних осіб незалежно від форм власності : Наказ Міністерства внутрішніх справ України, Податкової міліції, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури. 6. Про затвердження Настанови про діяльність експертно-криміналістичної служби МВС України : Наказ МВС України від 30.08.1999 р. – № 682.

Шорохова Ганна Михайлівна

Науковий співробітник НДП з проблем профілактики та розслідування злочинів ННІ ПФПСД ХНУВС

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПРОФІЛАКТИКИ ЗЛОЧИННОСТІ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

Світова фінансова економічна криза та соціальна криза у суспільстві, недосконалість законодавства, недоліки в роботі державних і, зокрема, правоохоронних органів сприяють суттєвим порушенням прав дитини, невпинному зростанню безпритульності та бездоглядності. За статистичними даними, сьогодні в Україні від 10 до 30 тисяч дітей більшу частину свого часу проводять на вулиці. Визначити їх точну чисельність неможливо, оскільки вони постійно мігрують, втікають із притулків, яких у нашій державі лише 79, повертаються додому та знову втікають. Зростає і злочинність неповнолітніх.

Боротьба зі злочинністю неповнолітніх має плануватися і здійснюватися на різних рівнях і напрямках, враховуючи різні контингенти осіб. Вона повинна включати в себе широкий діапазон загальновиховних, профілактичних та каральних заходів. Зрозуміло, що боротьба зі злочинами неповнолітніх не може бути ефективною при використанні лише системи покарань, а вимагає комплексу правових, організаційних та соціальних заходів профілактики. Саме тому питання профілактики злочинності неповнолітніх є дуже актуальним. Багатолітній досвід людства у сфері протидії злочинності призводить до логічного висновку, що легше запобігти злочину, ніж його розкрити та покарати винного. Профілактика злочинності – одне з першочергових завдань будь-якого суспільства. Попередження злочинів неповнолітніх має здійснюватися за участю всіх правоохоронних органів, їх спеціалізованих служб, а також закладів освіти і представників громадськості [1, с. 272].

Відповідно до Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед неповнолітніх покладається на:

- Державний комітет України у справах сім'ї та молоді, Республіканський комітет у справах сім'ї та молоді Автономної Республіки Крим, служби у справах неповнолітніх обласних, Київської та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій, виконавчих органів міських і районних у містах рад;
- школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації органів освіти;
- центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх закладів охорони здоров'я;
- спеціалізовані притулки та приймальники-розподільники;
- суди;
- кримінальну міліцію у справах дітей органів внутрішніх справ;

- виховно-трудові колонії Державного департаменту України з питань виконання покарань.

У здійсненні профілактики правопорушень серед неповнолітніх також беруть участь у межах своєї компетенції інші органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації незалежно від форм власності, окремі громадяни [2].

Фінансування заходів щодо соціального становлення та розвитку молоді здійснюється за рахунок коштів державного і місцевих бюджетів, Фонду соціальної адаптації молоді, державних і благодійних фондів. Створені соціальні служби для молоді, що надають молодим людям інформаційну, правову, психолого-педагогічну, медичну й інші форми соціальної допомоги, реалізують необхідні заходи з метою запобігання негативним явищам у молодіжному середовищі (правопорушенням, алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, проституції тощо).

В індивідуальній профілактичній роботі використовуються методи переконання, примусу, надання допомоги у вирішенні складних життєвих проблем. Вона спрямована на усуненні факторів, що вже обумовили злочини неповнолітніх, з тим щоб виключити можливість їх вчинення у майбутньому як цими ж, так і іншими підлітками, які перебувають під впливом цих криміногенних чинників. Сюди входять: а) своєчасне припинення злочинної діяльності та створення неможливості її продовження; б) порушення кримінальної справи, вибір запобіжних заходів; в) забезпечення виховно-профілактичного впливу кримінально-процесуальними методами; г) застосування правових заходів до осіб, які залучили неповнолітніх до злочинної діяльності чи не виконують своїх обов'язків з виховання дітей; д) оздоровлення мікро середовища неповнолітніх злочинців.

Індивідуальна профілактика спрямована на боротьбу з рецидивною злочинністю. Включає такі заходи: а) перевиховання і виправлення неповнолітніх злочинців; б) надання допомоги у працевлаштуванні осіб, звільнених з місць відбування покарання; в) усунення джерел криміногенного впливу на них у побутовому оточенні.

Відносно терміну з якого застосовуються профілактичні заходи деякими вченими відокремлюється рання профілактика, оскільки вона спрямована на усунення незначних антисуспільних змін особи підлітків, які ще не стали на шлях злочинів. Ранню профілактику розуміють як сукупність заходів, що вживаються державними органами і громадськими організаціями для: оздоровлення умов життя і виховання неповнолітніх у випадках, коли обставини загрожують їх нормальному розвитку; знешкодження джерел антисоціального впливу на них; корекції особи неповнолітніх, які мають некримінальні відхилення у поведінці, з тим щоб не дати можливості їм перейти до вчинення злочинів.

Профілактика правопорушень неповнолітніх – це сукупність заходів, які повинні мати на меті: 1) оздоровлення умов життя і виховання неповнолітніх, коли ситуація перешкоджає їх нормальному розвитку;

2) припинення та усунення дії антигромадського впливу на неповнолітніх; 3) вплив на неповнолітніх, котрі дозволяють відхилення у поведінці з метою перешкоджання закріпленню у них антигромадських поглядів та звичок.

Боротьба з правопорушеннями неповнолітніх – одна з найбільш важливих сторін усього процесу викорінювання злочинності в нашій країні. Значне місце в цьому процесі займає кримінально-правова діяльність. Головний її зміст полягає у виховній роботі, попередженні правопорушень з боку підлітків, усуненні причин і умов, що сприяють злочинності неповнолітніх. Усі ці задачі можуть бути успішно вирішені лише за умови найсуворішого дотримання процесуального законодавства, що регламентує порядок попереднього розслідування по справах неповнолітніх.

Відповідно до закону вік кримінальної відповідальності – 16 років. Лише за обмежене коло навмисних злочинів, окремо зазначених у Кримінальному кодексі України, до кримінальної відповідальності можуть залучатися особи з 14 років [3, ст. 22]. Розслідування злочинів, скоєних підлітками, має значні особливості. Вони обумовлюються психологією неповнолітніх, ступенем їхнього розвитку, здатністю реально оцінювати події, що відбуваються, і т.п. У силу недостатнього життєвого досвіду підліток не здатний повною мірою використовувати свої права на попередньому слідстві, зокрема, право на захист. Ця специфіка і знаходить своє законодавче відображення в особливих процесуальних нормах.

Нерідко підлітки роблять ті чи інші протиправні діяння (дрібні крадіжки, хуліганство) на ґрунті бешкетництва, не усвідомлюючи до кінця значення наслідків своїх дій. Тому до затримки, арешту неповнолітнього, залученню його до кримінальної відповідальності треба підходити обережно, ретельно з'ясовувати мотиви зробленого їм правопорушення, відрізнити бешкетництво і витівку від навмисного злочину. Невиправданий арешт підлітка може згубно вплинути на подальше його виховання. Необхідно виключити факти залучення до кримінальної відповідальності неповнолітніх, котрі зробили дії, що лише формально підпадають під ознаки злочину, але в силу малозначності не представляють суспільної небезпеки. Головна задача слідства полягає в тому, щоб на основі глибокого з'ясування особистості підлітка, його оточення, обставин правопорушення визначити шляхи його виправлення, як правило, без застосування мір кримінального покарання. Слід зазначити, що покарання завжди залишиться крайньою мірою [4, с. 29].

Ефективність запобігання негативним проявам поведінки неповнолітніх залежить від своєчасного усунення причин, що їх зумовлюють. Насамперед, виявлення неповнолітніх, які складають так звані «групи ризику» і організації серед них профілактичної роботи. Однією з таких груп є особи, які ніде не навчаються і не працюють. Для запобігання проявів асоціальної поведінки неповнолітніми вивчається

питання їх зайнятості органами державної влади та місцевого самоврядування, зокрема прокуратурою, судом, центрами зайнятості населення, службами у справах неповнолітніх і освіти. Така ділянка роботи обумовлена необхідністю виконання Закону України «Про освіту»: зважаючи на те, що незайнятість молодих людей призводить до скоєння протиправних дій, соціальної дезадаптації, кожного року доцільно вивчати стан залучення їх до навчання та праці, вживати заходи щодо покращення стану їх соціальної адаптації і розвитку [5, с. 32].

Поза сферою впливу колективного виховання виявляються ті важковиховувані підлітки, які залишили навчальні заклади за небажанням вчитися. Внаслідок бездіяльності батьків, органів у справах неповнолітніх, освіти вони виявляються незайнятими ні навчанням, ні трудовою діяльністю. Одним із наслідків цього і стає те, що багато неповнолітніх на момент вчинення правопорушень та злочинів ніде не навчалися і не працювали.

Профілактична робота з ними має декілька напрямків:

- по-перше, мають місце індивідуальні форми роботи стосовно неповнолітнього з метою формування правильних моральних і правових норм свідомості й поведінки;
- по-друге, здійснюється проведення роз'яснювальної роботи серед його батьків, родичів, надається організаційна, педагогічна, психологічна допомога;
- по-третє, перед ним ставиться вимога вирішити питання працевлаштування чи навчання згідно вимог іспитового терміну, тобто мають місце методи примусу [6, с. 66].

Активний виховний вплив на дитину робить родина. Разом з тим є родини, у яких розвиток підлітків може йти по неправильному шляху. Це часто відбувається через відсутність у батьків загальної і педагогічної культури, навичок виховання, а також у результаті сформованих у родині нездорових життєвих позицій. У підлітка виховується зневажливе відношення до праці, правам і інтересам інших, споживчі настрої, відсутня повага до закону. Деякі батьки не можуть у повному обсязі здійснювати належне виховання дітей по об'єктивних причинах (у зв'язку з хворобою, зайнятістю роботою в нічну зміну і т. д.). Частина батьків ухиляється від виховання дітей. Особливо це характерно для неповних родин, у яких один з батьків відмовляється від виховання дитини. Варто враховувати, що третина існуючих на обліку в міліції неповнолітніх не має одного з батьків. Нерідкі випадки, коли батьки (чи один з них) негативно впливають на поведінку підлітка тим, що ведуть аморальний спосіб життя: пиячать самі, втягують у це заняття своїх дітей, улаштовують скандали в родині, жорстко звертаються з дітьми, виганяють їх з будинку.

Правоохоронні й інші державні органи допускають недогляд у роботі з родинами, у яких батьки пиячать і негативно впливають на поведінку дітей. Через повільність у виконанні рішень про позбавлення батьківських прав деякі підлітки продовжують знаходитися тривалий

час під впливом алкоголіків. Практично не використовується можливість впливу трудових колективів на осіб що зловживають спиртними напоями, що мають дітей, обмеження їхньої дієздатності. Немає відповідної активності в роботі служби у справах дітей [7, с. 45-47].

Розглянувши цю дуже складну проблему правопорушення серед неповнолітніх, вважаю що попередження та профілактика злочинності неповнолітніх повинна розпочинатися з найпростішого, а саме: робота серед підлітків щодо їх правової освіти повинна проводитися в усіх навчальних закладах на всіх рівнях із залученням провідних спеціалістів. На цих заняттях треба доводити до відома неповнолітніх значення кримінального покарання, наслідки, його види та невідворотності при вчиненні злочину, що таке протиправна поведінка та інші поняття та терміни, які допоможуть відвернути бажання вчинити злочин та розуміти що вважається злочином і яке кримінальне покарання настає. Педагоги повинні формувати правосвідомість кожного підлітка яка є надійним регулятором правослухняної поведінки, правової інтуїції та свідомого ставлення до законів. Тільки при становленні правосвідомості як психологічного механізму особистості, у дитини формується повага до законів, почуття непримиренності до зла і насильства. Такий підхід дасть можливість розширити кругозір підлітків та сформувати його світогляд, виховати дисциплінованість до виконання законів, а також дотримуватися правил та обов'язків, які передбачені чинним законодавством України. Проведення педагогічної та правової роботи серед неповнолітніх буде першим й найголовнішим етапом у профілактичній діяльності попередження вчинення злочинів неповнолітніми.

Література: 1. Кримінологія : підручник для студентів вищих навч. закладів / О. М. Джужа. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 416 с. 2. Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх : закон України від 03.04.2003 р. № 673-IV // Відомості Верховної Ради, 2003 – № 28. – Ст. 211. 3. Кримінальний Кодекс України // <http://zakon.rada.gov.ua>. 4. Омеляненко Г. Злочин вчинив неповнолітній / Г. Омеляненко // Прав. всеобуч. – 1990. – № 8. 5. Фокин В. М. Предупреждение правонарушений несовершеннолетних, не занятых учебой, рабо той / В. М. Фокин. – М., 1981. – 56 с. 6. Соціальна підтримка незайнятої молоді : зб. інформаційно-довідкових та метод. матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. – К. : Видавництво «Етносфера», 1995. – 112 с. 7. Левицька Л. Удосконалення кримінального законодавства щодо запобігання жорсткому поводженню з дітьми / Л. Левицька // Науковий вісник економічного інституту. - Ірпінь, 1999. – № 3. 8. Фіцула М. М. Педагогічна проблеми профілактики правопорушень / М. М. Фіцула // Право України – 1995. – № 8. – С. 44-46.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Статтею 111 Кримінально-процесуального кодексу України передбачено, що у всіх випадках, якщо злочин вчинено неповнолітнім, є обов'язковим досудове слідство, що провадиться слідчими органів внутрішніх справ [1]. Але це не позбавляє органи дізнання права порушити кримінальну справу. Повноваження органів дізнання щодо злочинів неповнолітніх обмежуються тільки невідкладними слідчими діями, і якщо органом дізнання буде встановлено, що злочин вчинено неповнолітнім, він повинен передати справу слідчому.

Досудове слідство у справах про злочини неповнолітніх провадиться з деякими обмеженнями:

1. Згідно зі ст. 439 КПК, якщо неповнолітній брав участь у вчиненні злочину разом з дорослими, в кожному випадку повинно бути з'ясовано можливість виділення справи про неповнолітнього в окреме провадження в стадії досудового слідства з додержанням вимог ст. 26 КПК про об'єднання і виділення справ.

2. Неповнолітнього підозрюваного можна затримати лише в разі вчинення ним злочину середньої тяжкості й особливо тяжкого злочину [2].

3. При провадженні справ про злочини неповнолітніх присутність захисника (при допиті) неповнолітнього підозрюваного або обвинуваченого у вчиненні злочину у віці до 18 років є обов'язковою.

Захисник бере участь у справі з моменту пред'явлення обвинувачення, а якщо неповнолітнього затримано до пред'явлення обвинувачення – з моменту оголошення протоколу про затримання або постанови про застосування запобіжного заходу, але не пізніше двадцяти чотирьох годин з моменту затримання. Порушення вимог ст. 45 КПК про допуск у справу захисника є істотним порушенням кримінально-процесуального закону, а тому при таких порушеннях кримінальну справу може бути повернуто на додаткове розслідування.

4. Пред'явлення неповнолітньому обвинувачення і його допит передбачено гл. 12 і ст. 438 КПК. Їх проводить слідчий, у провадженні якого перебуває кримінальна справа. Орган дізнання щодо неповнолітнього не має права виносити постанову про притягнення як обвинуваченого.

Неповнолітній обвинувачений викликається до слідчого, прокурора чи до суду, як правило, через його батьків або інших законних представників. Інший порядок виклику допускається лише у разі, якщо це обумовлюється обставинами справи. Якщо неповнолітній перебуває під вартою, він викликається через адміністрацію місця попереднього ув'язнення [3].

Для забезпечення права неповнолітнього на захист ч. 2 ст. 438 КПК передбачено, що коли неповнолітній не досяг 16 років або якщо його визнано розумово відсталим, при пред'явленні йому обвинувачення та його допиті, за розсудом слідчого, прокурора, за клопотанням захисника можуть бути присутні педагог або лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього, якщо один із батьків визнаний законним представником.

Слід мати на увазі, що їх присутність при пред'явленні обвинувачення не є обов'язковою. Питання про цих осіб вирішує слідчий або прокурор з урахуванням того, чи сприятиме ця участь одержанню від обвинуваченого повних і правдивих показань.

5. За наявності підстав до неповнолітнього обвинуваченого можуть застосовуватися запобіжні заходи, передбачені ст. 149 КПК.

Наявність достатніх підстав для застосування запобіжного заходу повинна вирішуватися у кожному конкретному випадку слідчим, прокурором чи суддею. При цьому беруться до уваги й обставини, передбачені ст. 150 КПКУ: наявність чи відсутність постійного місця проживання, дані про можливість неповнолітнього схилити свідків чи потерпілих до дачі неправдивих показань, підтримувати зв'язок з антигромадськими, злочинними елементами, а також вчинити новий злочин.

До неповнолітнього обвинуваченого можуть бути застосовані й інші запобіжні заходи. Наприклад, віддання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи. При застосуванні цих заходів слідчий повинен переконатися, що батьки або особи, які їх замінюють, один із них, адміністрація дитячої установи зможуть забезпечити належну поведінку та явку неповнолітнього до слідчого, прокурора і в суд [4, с. 179].

При цьому передати неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють (опікуну, піклувальнику) можливо за їх клопотанням або з ініціативи слідчого чи прокурора, обов'язково за їх згодою, якщо є достатня інформація про належну поведінку цих осіб, їх стан здоров'я, моральний стан і можливість забезпечити належну поведінку.

При порушенні цього зобов'язання до батьків, опікунів і піклувальників може бути застосовано грошове стягнення в розмірі до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян у порядку, передбаченому ст. 153 і 436 КПКУ.

6. Пред'явлення матеріалів справи для ознайомлення неповнолітньому обвинуваченому по закінченні досудового слідства проводиться за правилами, передбаченими статтями 218-222 КПК, з обов'язковою участю захисника.

При оголошенні неповнолітньому обвинуваченому про закінчення слідства і пред'явленні йому матеріалів справи з дозволу слідчого може бути присутній його законний представник [5, с. 192].

Тобто ми бачимо, що багато прав неповнолітніх може обмежити слідчий на свій розсуд, з посиланням на КПК або Кримінальний кодекс

України. Звичайно видається вірним те, що відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства кожна особа, яка вчинила злочин, повинна нести кримінальну відповідальність.

Однак законодавець залежно від віку поділяє осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, на кілька категорій і встановлює для них певні процесуальні гарантії з метою захисту їх конституційних прав.

Однією з таких категорій осіб є неповнолітні, які підлягають підвищеному захисту з боку державних органів та посадових осіб. Саме тому справи, в яких беруть участь неповнолітні, виділяють в окреме провадження, в якому встановлено додаткові процесуальні гарантії захисту їх особистих прав.

Стаття 1 Конвенції про права дитини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. та ратифікованої постановою Верховної Ради України 27 лютого 1991 р., проголошує, що дитиною є кожна людська істота до досягнення вісімнадцятирічного віку.

У ст. 3 Конвенції про права дитини підкреслюється, що «в усіх діях стосовно дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини».

Стан злочинності серед неповнолітніх викликає глибоку занепокоєність та необхідність пошуку нових ефективних засобів попередження злочинності, вжиття додаткових заходів з боку державних, зокрема правоохоронних, органів та громадськості, що сприяли б поступовому скороченню злочинних проявів серед неповнолітніх. Серед загальних заходів профілактики важливе місце належить процесуальній діяльності органів розслідування, прокуратури і суду, що здійснюють провадження у кримінальних справах про злочини неповнолітніх. Важливе значення має підвищення якості досудового і судового слідства у кримінальних справах.

Злочинність неповнолітніх в усі часи була і залишається гострою правовою та соціальною проблемою, оскільки вона не тільки віддзеркалює загальні тенденції сучасної злочинності та ще й показує тенденції її подальшого розвитку, а також демонструє стан морального здоров'я суспільства.

Контроль над злочинністю серед неповнолітніх слід розглядати перше: як попередження скоєння злочинів серед неповнолітніх, по-друге: застосування певних заходів до тих неповнолітніх осіб, які вже вчинили злочин чи суспільно небезпечне діяння.

Беручи до уваги те, що в теперішній час до свого логічного завершення наближається створення проекту нового КПК України, слід виділити те, що правам дитини у новому КПК України приділяється більше уваги в зв'язку з запровадженням міжнародних прав дитини у вітчизняне кримінально-процесуальне законодавство.

Необхідним видається факт відмови від застосування карального типу побудови кримінального процесу на користь кримінального процесу, орієнтованого на людину, захист її прав та свобод, як найвищої соціальної цінності в державі з більш чітким визначенням прав та свобод неповнолітніх з урахуванням специфіки їх психофізіологічного розвитку, із забезпеченням максимального захисту прав та законних інтересів неповнолітніх на усіх стадіях кримінального процесу, незалежно від того у якому вони статусі знаходяться.

На мою думку, неповнолітні правопорушники мають право лише на гарантування їм прав та законних інтересів згідно з нормами діючого законодавства України та нормами міжнародного права, що не виключає застосування до них всього спектру системи заходів кримінально-правового впливу.

Реформування судової системи України припускає одночасно і реформування кримінального правосуддя стосовно неповнолітніх, особливо стосовно тих, кому призначено покарання у вигляді позбавлення волі, що передбачає комплекс процедур для розгляду справ зі звинувачення дітей і підлітків у скоєнні злочину. На погляд Грошевого Ю.М., цей процес реформування має рухатися такими трьома основними напрямками: законодавче оформлення прав дітей (неповнолітніх і молодих людей), впровадження у практику відновного правосуддя і прояв політичної волі в цьому напрямі всіх рівнів влади.

На мій погляд ввижається необхідним введення ювенальної юстиції, яка в свою чергу не повинна асоціюватись з поблажливим підходом до неповнолітніх злочинців, але в її межах забезпечується найбільш повне врахування сучасних методів та форм реагування на злочинність неповнолітніх з як можна більшим гарантуванням їх прав та законних інтересів.

Література: 1. Про практику призначення судами кримінального покарання : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.10.2003 р. – № 7 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://nau.com.ua>. 2. Про застосування судами законодавства про втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність : постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.02.2004 р. № 2 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://nau.com.ua>. 3. Про додаткові заходи щодо поліпшення діяльності органів внутрішніх справ та громадських формувань з охорони громадського порядку : Указ Президента України від 16.06.1999 р. № 650/99 [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://nau.com.ua>. 4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / [за ред. М. Й. Коржанського]. – К. : Атіка, 2001. – 656 с. 5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / [за ред. О. М. Потєбенька]. – К. : Форум, 2001. – 1104 с.

Рачок Ганна Олександрівна

Ад'юнкт Кримського юридичного інституту Одеського державного університету внутрішніх справ

**ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОВС ПІД ЧАС ДОКАЗУВАННЯ
В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В СПРАВАХ
ПРО ЗЛОЧИНИ НЕПОВНОЛІТНІХ**

Реалізація адміністративно-юрисдикційних повноважень ОВС України, які передбачено в законі, призводить до отримання ними певних фактичних даних, що обумовлено виникненням процесуальних зв'язків, пов'язаних із необхідністю збирання доказів. І ці фактичні дані, за певних умов, також можуть бути використані при доказуванні у кримінальному судочинстві, в тому числі і в справах про злочини неповнолітніх. Зокрема, звернемо увагу на те, що використання матеріалів адміністративної діяльності в кримінальному судочинстві допускається на підставі ст. 253 «Передача матеріалів прокурору, органу досудового слідства або дізнання» КУпАП. В цьому контексті актуальним є вирішення низки питань щодо видів матеріалів, які передаються прокурору, органу досудового слідства або дізнання, їх змісту та доказового значення.

Вирішення цих питань безпосередньо стосується положень загальних нормативних вимог як КУпАП, так і КПК України, що регламентують порядок збирання та фіксації доказів, і які виступають надійною гарантією їх істинності, достовірності. А тому, за умови їх додержання, зокрема при доказуванні, яке відбувається під час провадження в справах про адміністративні правопорушення, з'являється можливість використання отриманих фактичних даних і при провадженні у кримінальній справі про злочини неповнолітніх.

Як правило, одним з найбільш розповсюджених форм фіксації інформації є відповідні документи. Так, лише в кримінальному судочинстві існує понад 20-ти різних видів процесуальних документів: це постанови, протоколи, ухвали, подання, обвинувальні висновки, вироки, скарги, протести, вказівки, повістки, зобов'язання, повідомлення, доручення, заперечення, клопотання, заяви, пояснення, описи тощо. Подібні документи складаються також і під час адміністративно-юрисдикційної діяльності ОВС України.

Аналізуючи призначення, випадки складання, нормативну основу, інформаційний зміст, структуру та вимоги до документів, що складаються як в адміністративному, так і кримінально-процесуальному провадженні, зокрема у справах про правопорушення неповнолітніх, можна відмітити, що за своєю сутністю більшість з них можна характеризувати як процесуальні. З цим пов'язується те, що до них ставляться як загальні вимоги процесуальної форми (адміністративно-процесуальної та кримінально-процесуальної). Так, кожен вид процесуального документа має свій зміст, структуру, реквізити, власне

значення та підставу виникнення. І це можна вважати загальними вимогами до складання юридичних документів процесуального характеру. Тому, наприклад, щодо матеріалів, які передаються прокурору, органу досудового слідства або дізнання, як суб'єктам кримінально-процесуальної діяльності, від ОВС України, як суб'єктів адміністративно-юрисдикційної діяльності, повинні ставитися загальні вимоги як до процесуальних документів, де доказове значення мають також і різні додатки до них.

Тому, оскільки ми ведемо мову про те, що відповідні матеріали повинні бути процесуально оформлені, то з цього витікає висновок про те, що слід уніфікувати вимоги до фіксації та оформлення відповідних документів, які складаються уповноваженими особами в межах адміністративно-юрисдикційної та кримінально-процесуальної діяльності. Зокрема, це стосується положень ст. 256 КпАП України та ст. 85 КПК України. І саме уніфікація нормативних вимог, як засіб забезпечення однаковості фіксації, оформлення та передачі відповідних відомостей про факти, сприятиме безперешкодному використанню матеріалів адміністративної діяльності в кримінальному процесі України під час провадження по кримінальних справах як засобів доказування, у тому числі щодо злочинів вчинених неповнолітніми.

Хоча, слід відмітити, що до змісту матеріалів, які передаються прокурору, органу досудового слідства або дізнання, відносяться не тільки безпосередньо письмові документи, а й інші матеріали (наприклад, речові докази тощо), до оформлення яких також слід ставити відповідні вимоги. Такий висновок обумовлено аналізом відповідних нормативно-правових актів, якими регламентована діяльність ОВС України. Наприклад, значна кількість повноважень ОВС України, основною структурною складовою якою є міліція, передбачено в ст. 11 Закону України «Про міліцію». Причому, перелік цих повноважень характеризує результат їх реалізації як такий, що може бути спрямований на отримання певних відомостей про факти, які згодом можуть стати доказами у кримінальній справі. Частина цих повноважень, як засоби забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, також передбачена в гл. 19-20 КУпАП.

Тому наведений вище висновок про те, що слід уніфікувати вимоги до фіксації даних та оформлення відповідних документів, що складаються уповноваженими особами як в межах адміністративно-юрисдикційної та кримінально-процесуальної діяльності, слід поширити не тільки на складання документів, а й вчинення будь-яких дій, що своїм результатом мають отримання відповідних відомостей, що можуть бути доказами у юридичній справі, у тому числі і кримінальній. Це, на наш погляд, повинно відноситися до: ведення обліку осіб, які підлягають профілактичному впливу; протоколів затримання, протоколів огляду та вилучення документів та предметів, що можуть бути речовими доказами; проведення фотографування, звукозапису, кіно- і відеозйомки; використання

передбачених нормативними актами технічних засобів для виявлення та фіксації порушень правил дорожнього руху тощо.

І, як ми вважаємо, наведений висновок стосується не тільки діяльності ОВС України, а й інших державних органів, що здійснюють адміністративно-процесуальну діяльність. Як показує аналіз нормативно-правових актів, що регулюють діяльність органів адміністративної юрисдикції, різні джерела доказової інформації по порушуваним згодом кримінальному справам можуть бути виявлені при митному огляді, прикордонному контролі, огляді осіб, запідозрених у порушенні правил полювання і рибальства, а також при провадженні відомчих ревізій, аудиторських перевірок, а також перевірочних дій, здійснюваних податковою інспекцією і банком, технічних розслідувань нещасних випадків або аварій і інших дій, передбачених адміністративним законодавством.

Це зайвий раз підкреслює актуальність не тільки дотримання вимог закону щодо проведення відповідних дій, результатом яких може бути отримання доказів, а й на те, що нормативно-правове врегулювання такої діяльності потребує вдосконалення. Де одним з напрямків виступатиме певна уніфікація нормативних вимог, які регламентують порядок збирання фактичних даних, що використовуються під час юридичного доказування, утому числі у справах про злочини, вчинені неповнолітніми.

Отже на підставі наведеного можна зробити наступні висновки:

- в кримінальному процесі використовуються численні матеріали адміністративної діяльності, які виступають в якості доказової інформації по кримінальним справам і істотних законодавчих та практичних перепон для їх використання чинне законодавство не містить;

- забезпеченню передачі та прийняття відповідних матеріалів (документів, додатків до них, речових доказів тощо) прокурору, органу досудового слідства або дізнання від ОВС України, сприятиме законодавча уніфікація вимог, що ставляться до фіксації та оформлення відомостей про факти, які можуть в майбутньому бути доказами по кримінальній справі;

- фактором, який буде сприяти дотриманню вимог закону щодо процесуальної форми доказів у адміністративно-юрисдикційному провадженні є відомчий та внутрішній контроль, вказівка на наявність якого повинна міститися у відповідних нормативно-правових актах, що регулюють відповідну діяльність. Зокрема, ст. 250 «Прокурорський нагляд за виконанням законів при провадженні в справах про адміністративні правопорушення» КУпАП може бути викладена в іншій редакції та подана із назвою «Прокурорський нагляд та відомчий контроль за виконанням законів при провадженні в справах про адміністративні правопорушення»;

- пропонуємо, з метою забезпечення належного входження матеріалів адміністративної діяльності як доказів в кримінальне судочинство,

внести доповнення до ст. 65 КПК України з наступним формулюванням: Доказами є також фактичні дані (відомості про факти), отримані державними органами та їх посадовими особами відповідно до вимог законів України, якщо вони перевірені особою, яка здійснює дізнання, слідчим, прокурором чи судом у порядку, передбаченому цим Кодексом.

Шевченко Єгор Олексійович
Здобувач ХНУВС

ДЕЯКІ АСПЕКТИ КЛАСИФІКАЦІЇ ПИТАНЬ, ЩО ВИРІШУЮТЬСЯ СУДОМ В СТАДІЇ ВИКОНАННЯ ВИРОКУ, УХВАЛИ І ПОСТАНОВИ СУДУ

Діяльність суду в стадії виконання вироку, ухвали і постанови суду стосується вирішення значного кола питань в межах відносин, які виникли з приводу прийняття судом остаточного рішення в кримінальній справі. Вказаний аспект діяльності цього державного органу виступає складовою поняття «кримінально-процесуальна компетенція суду». На думку Л. М. Лобойка, кримінально-процесуальна компетенція може бути визначена як покладений кримінально-процесуальним законом на суд обсяг публічних справ у сфері вирішення кримінально-правових конфліктів, що виникають у суспільстві, де до її елементів належить, зокрема, предмет відання та об'єкти впливу. Від належного встановлення обсягу цього поняття, такого, що відповідає дійсній ролі та характеру діяльності суду в досліджуваній стадії та її призначенню в системі стадій кримінального процесу, прямо залежить можливість забезпечення судом прав, свобод та законних інтересів особи.

Проблема предмету відання суду в стадії виконання вироку завжди становила об'єкт пильної уваги з боку науковців, які досліджували цю стадію. Аналіз наукових праць з цього питання дає підстави для висновку, що, як правило, саме коло питань, які входять до компетенції суду, та їх класифікація становили значний науковий інтерес. Але, одночасно, констатуємо, що єдності точок зору з їх приводу в науці кримінального процесу не існує. Зокрема, підтвердженням цього є не тільки розбіжності між позиціями авторів, але і законодавче вирішення цього питання, наприклад, в чинному КПК України, проекті нового КПК та КПК РФ.

Попри все звернемо увагу на чинний КПК України, який зараз його регламентує. Як відомо, повноваження суду з вирішення питань у кримінальній справі не припиняються з набранням вироком законної сили, а відповідно до глави 33 КПК України та розділів IX, XII КК України, суд після цього моменту може вирішувати низку питань.

Причому, перелік таких питань не є вичерпним. Так, суд може вирішувати питання про виконання вироку суду іноземної держави (ст. 9, 10 КК України, ст. 683 проекту КПК). Ряд питань закріплено у КВК України, наприклад, про вирішення питання про звільнення особи, яка

після постановлення вироку визнана інвалідом першої або другої групи або досягла пенсійного віку, а також жінки, яка стала вагітною, від подальшого відбування покарання у виді громадських та виправних робіт, а також обмеження волі (ч. 3 ст. 37, ч. 6 ст. 42, ч. 8 ст. 59 КВК України).

Для правильного встановлення порядку вирішення вказаних вище питань, які мають значення для забезпечення прав, свобод та законних інтересів особи, доцільно їх класифікувати. Результат класифікації може бути використано для подальшого вдосконалення діяльності суду в цій стадії.

Верховний Суд України виділяє лише дві групи питань, що виникають в стадії виконання вироку, ухвали і постанови суду: 1) внаслідок недоліків вироку; 2) у разі зміни обставин при виконанні вироку (п. 4, 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами України процесуального законодавства при вирішенні питань, пов'язаних з виконанням вироків» від 21 грудня 1990 року № 11). Але така класифікація є недосконалою, оскільки не враховує всіх істотних особливостей діяльності суду по вирішенню різних за своїм характером та змістом питань, які виникають в цій стадії кримінального судочинства.

У теорії кримінального процесу висловлено різні підходи до класифікації питань, що розглядаються в стадії виконання вироку. Так, Е.В. Рябцева пропонує усі питання розподілити на дві групи: 1) питання, що розглядаються та вирішуються судом у процесі здійснення правосуддя; 2) питання, що розглядаються та вирішуються судом у процесі здійснення судового санкціонування, але без уваги залишилися питання, які, за твердженням Є.В. Рябцевої, суд розглядає в порядку судового контролю та організаційно-правові питання.

О. В. Грищенко виділяє наступні групи питань, які пов'язані із: 1) забезпеченням відновлення прав та законних інтересів реабілітованих або зацікавлених осіб; 2) встановленням або скасуванням пільг при виконанні вироку та інші організаційні питання, що забезпечують виконання вироку; 3) зміною виду покарання і установи виконання покарання; 4) звільненням від відбування покарання; 5) здійсненням міжнародного співробітництва у кримінальних справах; 6) анулюванням факту або фактів застосування заходів кримінальної відповідальності. На наш погляд, ця класифікація побудована за декількома критеріями (за впливом на статус особи, за характером забезпечення виконання вироку та за аспектом взаємодії), а тому має змішаний характер. Це не тільки суперечить правилам проведення класифікацій, а також не дає можливості системно, у певному взаємозв'язку, розглянути виокремлені групи питань.

Є. О. Матвієнко та В. М. Бібіло пропонують такі шість основних груп питань, які викликані: 1) відстроченням виконання покарань; 2) зміною покарання та умов його відбування; 3) звільненням від відбування

покарання за підставами, що виникли в процесі виконання вироку; 4) наявністю інших невиконаних вироків; 5) наявністю всілякого роду сумнівів та незрозумілостей, які виникають при виконанні вироку; 6) відбуття покарання. Дещо подібну класифікацію наведено і В. В. Ніколюком, вона також знайшла своє відображення і в російських підручниках з кримінального процесу.

Отже, ми бачимо, що основним критерієм у більшості з наведених класифікацій виступає сам зміст того питання, що вирішується судом в межах цієї стадії кримінального судочинства, а також його вплив на подальшу долю особи та характер того рішення, яке стосовно неї було прийнято. Тобто, вони фактично відображають сутність певних груп питань, що розглядається судом, але залишають поза увагою аспект його діяльності щодо їх вирішення. Вважаємо, що з точки зору забезпечення судом прав, свобод та законних інтересів особи, саме діяльність цього органу, порядок та умови її здійснення відіграють більш істотну роль. У цьому контексті звернемо увагу, що саме через поняття «діяльність» розкривається сутність кримінального процесу. Отже, є підстави вести мову про необхідність проведення класифікації і за іншими критеріями.

Автори підручника «Кримінальний процес України» питання, що виникають у стадії виконання вироку, поділяють на такі групи: 1) що виникають у процесі звернення вироку до виконання; 2) що вирішуються судом у процесі фактичного виконання вироку; 3) що вирішуються після фактичного відбуття засудженим покарання. Цій класифікації певним чином відповідає передбачений проектом КПК України розподіл усіх питань, що вирішуються у стадії виконання вироку, на три групи: 1) питання, що вирішуються судом, який звертає вирок до виконання (ст. 598); 2) питання, що вирішуються судом за місцем відбуття покарання (ст. 599); 3) питання, що вирішуються судом за місцем проживання особи (ст. 600). У такій класифікації знаходить своє втілення реалізація компетенції суду в залежності від етапу стадії виконання вироку.

Відмітимо, що наведені кваліфікації, безперечно, мають право на існування та збагачують теорію кримінального процесу. Але з практичного боку, для реалізації завдання забезпечити права та свободи особи в стадії виконання вироку, як ми вважаємо, класифікацію необхідно провадити не за змістом питань, що розглядаються, а за сутністю процедур їх вирішення. Так, розв'язання одних питань тягне за собою необхідність дослідження певних доказів, вивчення документів, розгляд же інших питань не потребує такої діяльності. В одних випадках суд зобов'язаний виконати певні дії, в інших він робить це після звернення зацікавлених осіб.

Звернемо увагу на те, що з позиції процедури (провадження) вирішення питань, що виникають у цій стадії, слід вести мову про низку складових аспектів понять «процедури» та «провадження». А тому доцільно класифікацію провести за декількома критеріями. До числа

таких критеріїв віднесемо: необхідність дослідження доказів (процесуальне доказування); за характером виникнення правовідносин (зокрема, суб'єктом ініціювання); імперативність або диспозитивність прийняття рішення у справі (нормативна основа). Вважаємо, що саме співставлення цих класифікацій, які характеризують вказані питання за окремим критерієм, надасть підставу комплексно охарактеризувати кожне питання окремо. А вже на цій підставі з'явиться можливість опрацювати пропозиції щодо вдосконалення процедури вирішення питань, що виникають в цій стадії, в контексті забезпечення судом прав, свобод та законних інтересів особи.

Гіндулліна Юлія Олегівна
Курсант ЗЮІ ДДУВС

ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НЕПОВНОЛІТНЬОГО ОБВИНУВАЧЕНОГО НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Останнім часом у суспільстві відбулися і тривають глибокі зміни, які тим чи іншим чином впливають на криміногенну обстановку. Стан злочинності серед неповнолітніх викликає занепокоєння. Відтак постає гостра необхідність у пошуку нових ефективних засобів попередження їх злочинності, вжиття додаткових заходів з боку державних, зокрема правоохоронних органів та громадськості, котрі б привели до поступового скорочення злочинних проявів серед неповнолітніх.

Над цією проблематикою працювало і працюють багато науковців, зокрема Ю. М. Грошевий, В. Д. Адаменко, Ю. П. Янович, Г. О. Омельченко. Останніми роками зазначеним питанням були присвячені роботи А. Б. Романюка, М. О. Карпенка, А. Є. Горбунова [1].

Дані статистики свідчать про те, що на сьогодні в Україні зростає злочинність серед неповнолітніх. Неповнолітніми вчиняються злочини, які раніше вчинялися тільки дорослими. Так, кожен 8-9 злочин в Україні вчиняється неповнолітніми. Близько 11 % серед осіб, які беруть участь у скоєнні злочинів, - неповнолітні. Поширення злочинності серед них випереджає загальне її зростання, а кількість підлітків, що вчинили злочин повторно, за останні роки збільшилась більш ніж на 19 %. Майже кожен другий злочин скоюється підлітками у групі: частіше з особливою жорстокістю і цинізмом. За останні 5 років установлено причетність та притягнуто до відповідальності за ст. 304 Кримінального кодексу України за втягнення неповнолітніх до злочинної діяльності більше ніж 19,8 тис. дорослих, а також за ст. 315 КК України за схиляння неповнолітніх до вживання наркотичних речовин або їх аналогів. Дивлячись на цю жакливу статистику, боротьба зі злочинністю неповнолітніх є необхідною ланкою у низці заходів з викорінення злочинності в цілому. Тому запобігання таким злочинам повинно посідати одне з головних місць у подоланні цього негативного явища [2].

Особливість боротьби зі злочинністю неповнолітніх проявляються, насамперед через особистість неповнолітніх злочинців. Вивчення

особистості неповнолітнього, який вчинив злочин, – теоретична база його перевиховання; а з боку правоохоронної діяльності під вивченням особи неповнолітнього обвинуваченого – процес пізнання ознак, якостей стану неповнолітньої особи, шляхом збирання та вивчення доказової інформації про неї в порядку та на підставі встановленого законом. Найповніше і всебічніше воно здійснюється під час досудового слідства. Юридична значимість цього напрямку діяльності правоохоронних органів і слідчого зокрема у загальному вигляді визначена завданням кримінально-процесуального закону: ст. 2 КПК України визначає завдання кримінального судочинства, серед яких одним з основних є викриття винних.

Досягненню зазначеного завдання суттєво сприяє вивчення та використання органами досудового слідства, прокуратурою та судом обставин, що характеризують особу обвинуваченого.

Вивчення особи на досудовому слідстві повинно сприяти вирішенню питань, які виникають у процесі розслідування конкретного злочину, тобто особа обвинуваченого має бути вивчена з метою розкриття злочину, обрання запобіжного заходу, вибору тактики проведення слідчих дій, правильній оцінці доказів, здійснення виховного впливу, обрання міри покарання, визначення причин злочину та винесенню пропозицій щодо їх попередження.

Процес вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого ускладнюється тим, що у неповнолітніх спостерігається процес становлення та інтенсивного формування особистості. У зв'язку з цим кримінально-процесуальне законодавство передбачає додатковий перелік обставин, що підлягають виявленню у ході розслідування справ про злочини неповнолітніх, а саме:

1. Загальні дані про особу неповнолітнього обвинуваченого. Особливу увагу слід звернути на точну дату народження неповнолітнього та документи, якими вона підтверджується.

2. Дані про види діяльності неповнолітнього: навчання, працю та дозвілля обвинуваченого (учбовий заклад, спортивна секція, гурток). Необхідно звернути увагу на успішність неповнолітнього, його розумові та фізичні можливості, стосунки у колективі, з педагогами, тренерами.

3. Стан здоров'я (наявність чи відсутність хронічних захворювань, чи перебуває на обліку психіатричних, неврологічних диспансерах, лікарнях).

4. Індивідуальні якості неповнолітнього, які основним чином характеризуються психологічними особливостями. Необхідно звернути увагу на вольові риси характеру, правдивість, дисциплінованість, рішучість, наполегливість, жорстокість, скупість, скромність. Важливу роль відіграватиме знання слідчого про темперамент неповнолітнього. Це дасть змогу слідчому обрати правильну стратегічну позицію щодо підбору заходів профілактичного впливу на неповнолітнього, які б дали змогу ефективніше усувати детермінанти протиправної поведінки та обставини, що сприяли вчиненню злочину неповнолітнім.

5. Вивчення світогляду неповнолітнього. Це дасть змогу визначити його переконання, установки, орієнтацію.

6. Умови проживання та виховання неповнолітнього (інформація про батьків, опікунів, піклувальників).

7. З'ясування обставин, які пом'якшують чи обтяжують відповідальність неповнолітнього обвинуваченого [3].

Особливої уваги потребує встановлення загального розвитку неповнолітнього, рівня його розумової відсталості і з'ясування питання: чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій – повинна бути проведена експертиза спеціалістами у галузі дитячої та юнацької психології або зазначені питання можуть бути поставлені на вирішення експерта-криміналіста.

Також ефективність вивчення особистості неповнолітнього злочинця залежить від характеру і ступеня суспільної небезпечності неповнолітнього. Цей ступінь встановлюється на підставі і з урахуванням всіх ознак скоєного злочину. Але він залежить не тільки від тяжкості вчиненого, але і від ймовірності скоєння ним нового злочинного діяння. Тому необхідно не тільки доводити факт злочину, а й з'ясувати весь механізм злочинної поведінки, а також ступінь готовності неповнолітнього до вчинення нових злочинів.

Вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого, як і будь якого іншого обвинуваченого, служить досягненню цілей кримінального судочинства. Аналіз ст. 2 КПК України дає підстави виділити п'ять головних завдань вивчення особистості обвинуваченого: 1) вирішення слідчо-тактичних завдань у ході розслідування (криміналістичне спрямування); 2) правильне застосування кримінально-правових норм; 3) забезпечення процесуального режиму досудового слідства (кримінально-процесуальне спрямування); 4) запобігання злочинності (кримінологічне спрямування); 5) ефективне здійснення виправно-виховних функцій (пенітенціарне спрямування) [4].

Також певні вимоги висуваються і до слідчого, який розслідує кримінальну справу щодо неповнолітнього. Він повинен оволодіти основами педагогічних і психологічних знань, мати загальний світогляд, що дозволяє йому краще розуміти вікову психологію підлітків, вміння правильно впливати на підлітка, спонукати його до усвідомленого перегляду своєї антисуспільної позиції.

Належне вивчення особистості неповнолітнього є істотним аспектом у підвищенні ефективності розслідування злочинів. Причому глибоке всебічне вивчення необхідно як для прогнозування і планування процесу розслідування загалом, так і для виконання його окремих завдань.

Література: 1. Холод Р. С. Правовий статус неповнолітнього обвинуваченого на досудовому розслідуванні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юридич. наук. 2. Юхно О. О. Актуальні проблеми досудового слідства щодо неповнолітніх / О. О. Юхно // Південноукраїнський правничий часопис. – 2006. – № 3. – С. 147-151.

3. Благута Р. І. Особливості вивчення слідчим особи неповнолітнього / Р. І. Благута // Науковий вісник Львівського юридичного інституту. – 2004. - № 1. - С. 180. 4. Заросинський О. Вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого на досудовому слідстві / О. Заросинський // Право України. – 2005. - № 8. - С. 67.

Солов'євич Інесса Владиславівна

Начальник кафедри ЗЮІ ДДУВС, кандидат юридичних наук, доцент

Ключко Наталія Павлівна

Курсант ЗЮІ ДДУВС

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ТА КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Наша країна нині переживає важливий перехідний етап своєї історії. На порозі третього тисячоліття Україна набула незалежності, свободи, право розпоряджатися своїм майбутнім. Це створило передумови для розбудови держави, динамічного та неухильного зростання, визначення своїх пріоритетів та партнерів, а також входження до загальноосвітнього товариства. Водночас постали проблеми, які потрібно розв'язувати. Насамперед - це проблема злочинності загалом, і злочинності неповнолітніх зокрема.

Розглядаючи проблему злочинності серед неповнолітніх сьогодні, на нашу думку, необхідно виділити сукупність обставин та факторів, що сприяють її збільшенню. Їх дуже багато. Але одним з основних цих факторів неодмінно є сім'ї, в якій виховуються майбутні правопорушники і злочинці. Існують такі сім'ї, де дітям ще з дитячого садка приділяють недостатньо уваги, закривають очі на їх погану поведінку, безвідповідальне ставлення до оточуючого світу та людей, заохочують їх розбещеність та примхи, сприяють набуттю ними поганих звичок. Сукупність всіх цих якостей надалі може стати образом життя, що неухильно приведе таку людину на злочинний шлях. Іншим фактором є безцензурний показ кіно та відеофільмів, які своїм змістом провокують молодь до імітації поведінки «героїв» кримінальних та насильницьких стрічок, порнофільмів тощо. Втілення такої поведінки у власне життя підлітка із недостатньо стійкою психікою чи відсутністю моральних цінностей також допомагає йому знайти своє «місце» у світі. Прагнення до задоволення життєвих потреб за прототипом західного образу життя тягне за собою розповсюдження у підлітків бажання наслідувати будь-яким, у тому числі й кримінальним способом.

Серед факторів правового характеру насамперед є непослідовність правової реформи, крайнощів у судовій практиці. Зміни кримінально-процесуального законодавства і судова реформа при сьогоднішній правозастосовчій практиці тягнуть за собою значне збільшення кола осіб, що залишились непокараними та являють собою у зв'язку з цим джерела масштабного кримінального зараження суспільства. Проблема

злочинності неповнолітніх за всіх часів і зараз є високо актуальною для будь-якого суспільства. Не є тут винятком і сучасне українське суспільство. Адже мова йде про ту його частину, яку воно має підтримувати та всіляко забезпечувати її фізичне психічне та моральне здоров'я, виховання, підготовку та виконання своєї суспільної ролі за природним законом зміни поколінь.

Сучасна ситуація в молодіжному середовищі та у виховній сфері погіршується відсутністю єдності в країні, тим, що багато негараздів у житті країни викликано морально-духовною кризою, яка пронизує все наше суспільство, включаючи найвищі інститути влади, навчальні заклади, сім'ю (про що йшлося вище), та освіту в цілому [1, с. 8].

Сьогодні, коли відбуваються масштабні й швидкі процеси соціально-економічних і політичних змін у суспільстві, особливо важко доводиться молоді з її ще несталим світоглядом, рухомою системою цінностей.

Увага до підлітків, молоді, в даний час має бути значно підвищена, особливо, щодо запобігання правопорушень і злочинів, оскільки негативні процеси, що відбуваються в соціально-економічних, та морально-психологічних сферах, є несприятливими для особи, насамперед неповнолітнього, молодіжного віку.

Активне, організоване протистояння злочинності неповнолітніх є однією з найактуальніших проблем усіх країн світу. А для молодих, демократичних країн, якою є незалежна Україна – це без перебільшення, першочергове питання., і тому актуальність даного питання, полягає в тому, що злочинність серед неповнолітніх сьогодні являється домінуючою серед вчинених злочинів взагалі. Злочинність – соціальне зло. Злочинність неповнолітніх – багаторазово збільшене зло. Тому боротьба зі злочинністю серед неповнолітніх є, на нашу думку, пріоритетним завданням слідчих органів та прокуратури.

Державне протистояння зростаючій злочинності серед неповнолітніх має не лише практичне, але й важливе політичне значення. Проблема відповідальності неповнолітніх є особливо актуальною, оскільки пов'язана із завданнями виховання підростаючого покоління.

Встановлення певного мінімального віку, з якого може настати кримінальна відповідальність, пов'язане з фізіологічним процесом поступового формування здатності особи з моменту досягнення відповідного віку усвідомлювати свої дії, керувати ними та розуміти небезпечність учинених дій.

Злочинність неповнолітніх – сукупність злочинів і осіб, які їх скоюють у віці від 14 до 18 років. Але встановлені таким чином вікові межі мають досить умовний характер, оскільки багато чинників, які впливають на злочинність, неповнолітні мають місце серед підлітків молодшого віку (10-13 років) та молодіжного віку (18-21 рік).

Провадження у кримінальних справах щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, здійснюються у межах єдиної системи процесуальної діяльності органів досудового слідства, прокуратури й суду, спрямовані

на досягнення єдиних цілей кримінального процесу і ґрунтується на його змагальних принципах.

Ювенальна юстиція, являється системою правосуддя стосовно неповнолітніх громадян до 18 років, центральним елементом якого є суд у справах неповнолітніх.

Неповнолітні, як вікова група в цілому вважається такими, що знаходяться в періоді психофізіологічного і соціального росту. Цей період для неповнолітніх характеризується її не адаптованістю, яка пов'язується з психофізіологічною нестійкістю їх особистості, відсутністю у них, у зв'язку з віком особи, професії, трудової кваліфікації, які дозволяють зайняти бажане місце у суспільстві. Відсутність життєвого досвіду перешкоджає правильній оцінці ситуації, в якій підліток опинився [2, с. 13].

Проблема, яка стала ключовою на сьогоднішній день і розвиток всієї цієї області (тобто неефективність і соціальна неприйнятність карних засобів у відношенні неповнолітніх правопорушників) визначилась у XIX ст. у США і там же сформувалася перша спроба її втілення.

З часом ювенальна юстиція стала оформлятися як окрема форма діяльності і знання. Основним принципом цього правосуддя є доктрина згідно з якою держава відповідає за неповнолітніх, захищаючи їх від шкідливого оточення й застерігаючи від небезпечної поведінки [3, с. 23].

Що стосується кримінологічного аспекту, то у літературних джерелах зазначається що особистісна характеристика підлітків-злочинців має суттєві особливості у порівнянні з цими властивостями злочинців, з іншими соціально-віковими групами. Ці особливості пов'язані з тим, що на загальні закономірності формування та поведінкової реалізації криміногенних ознак особи, що взаємодіють із певними зовнішніми факторами, суттєво впливають як «накладення» вікової психології, так і специфіка соціального статусу, сфери спілкування і життєдіяльності підлітків, взаємодії з середовищем, функціонування.

З огляду на особливості рис неповнолітніх злочинців, які вчинили насильницькі злочини проти життя та здоров'я осіб, перед дослідниками стояли завдання:

1) описати найбільш типові для даного контингенту злочинців соціально-демографічні ознаки, культурно-освітній статус, коло і зміст потреб та інтересів, ставлення до соціальної діяльності, тощо.

2) визначити ключові, інтегративні особливості, спрямованості, позиції осіб, які безпосередньо у взаємодії з навколишнім середовищем та ситуації спонукали до вибору злочинної поведінки.

3) виділити основні типи неповнолітніх злочинців, які вчинили насильницькі злочини [3, с. 6].

Проведене дослідження свідчить, що переважну більшість насильницьких злочинів проти життя та здоров'я осіб вчинили юнаки - 92,9 %. За віковим діапазоном найбільш висока кримінальна активність спостерігається серед засуджених за тяжкі і особливо тяжкі злочини у

такій віковій групі як 16-17 років. Це пояснюється тим, що у цьому віці вбивства і тяжкі тілесні ушкодження найчастіше вчиняються з чітко визначених хуліганських або корисливих мотивів, помсти, ревнощів (більше 45 %).

Внесок дівчат у насильницьку злочинність проти життя та здоров'я осіб залишається відносно стабільним - 7 %. Проявом часу стає суперництво між хлопцями і дівчатами щодо демонстрації виняткового цинізму, надмірної жорстокості при вчиненні насильницьких злочинів. Слід відзначити, що дівчата за цими показниками не поступаються юнакам, а в окремих випадках упевнено утримують лідерство. На думку кримінологів, майже 40 % насильницьких злочинів учинених неповнолітніми - притаманний мотив самоствердження через абсолютну владу над жертвою.

До соціально-демографічної характеристики осіб-підлітків, що вчинили насильницькі злочини проти життя та здоров'я, щільно прилягає освітньо-культурний рівень, оскільки освітній рівень «демонструє очевидне відставання освіченості від вікових характеристик». Так, абсолютна більшість засуджених мають неповну середню освіту - 67,6 %, базову середню освіту на момент вчинення злочину досягли 16,7 %, середню спеціальну освіту - 12,8 %.

Ще за радянських часів кримінологічне дослідження злочинності неповнолітніх свідчили про фактичне відставання більшості неповнолітніх злочинців за рівнем знання. Низька освіта і рівень культури особистості по-перше, є слідством морально-правової її деформації, а потім уже справляє зворотній вплив на свідомість і поведінку.

Якщо зіставити ці дані з відомостями про працевлаштування і обстановкою в сім'ї підлітка, то отримати набір негативних явищ високо-криміногенного ступеня:

- 1) відомості про питому вагу 17-річних у структурі злочинців-неповнолітніх - 57,1 %
- середню освіту - 26,6 %
- не працюють, не навчаються - 44,0 %
- 2) обстановка в сім'ї неповнолітнього:
- ненормальні стосунки - 28,8 %
- не підтримують стосунків - 2,4 %
- не має родини - 1,6 %

Пояснення отриманих результатів слід шукати у площині традиційного неблагополуччя підліткового середовища, вихідцями з якого є досліджувані підлітки, та глибинної кризи такої ланки спеціалізації, як школа. За сучасних умов якості та доступності базової середньої освіти прямо залежить як від розумово-інтелектуальних здібностей учнів, так і від ресурсних можливостей батьків [4, с. 14-21].

За національною належністю, основний масив насильницьких злочинів неповнолітніх складають українці (88,6 %), що відповідають демографічному складу населення України, росіяни займають 7,6 %.

Незначну частку становлять підлітки іншої національності (білоруси, татари, грузини, вірмени).

Кримінально-правова характеристика особи злочинця-неповнолітнього – це дані не лише про вид і ступінь тяжкості вчинення злочину, а й про інші показники, зокрема, одноособовий чи груповий характер злочинної поведінки, форми співучасті, інтенсивність прояву анти суспільної спрямованості особи, наявність судимостей [5, с. 23-28].

Отже узагальнена кримінально-правова характеристика злочинців-неповнолітніх, що вчинила насильницькі злочини, дає певне уявлення, по-перше: про генезис злочинної поведінки, тобто чи є насильницький злочин ізольованим, випадковим актом у біографії підлітка, чи це ланка ланцюга поступово наростаючої інтенсивності суспільно-небезпечної поведінки; по-друге: про мотиваційні зміни у кримінальній поведінці підлітка; по-третє: про особу потерпілого, а головне – про стереотипи взаємин злочинців і потерпілих, що спричинили вчинення саме насильницьких злочинів.

Література: 1. Брайко. А. В. Основні теорії, що пояснюють злочинність неповнолітніх / А. В. Брайко. // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених : зб. наук. праць. - Х. : Вид-во Харківського нац. у-ту внутр. справ, 2006. - 244 с. 2. Марчак В. Я. Особливості розгляду кримінальних справ, щодо неповнолітніх і застосування до них примусових заходів виховного характеру : навч.-метод. посіб. / В. Я. Марчак, В. І. Руляков. - Ч. : Рута, 2008 - 135 с. 3. Вітвіцька О. П. Неповнолітній потерпілий: кримінально-правовий аспект / О. П. Вітвіцька // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності : зб. наук. праць. – 2008. 4. Стеблинська О. С. Сучасний стан і тенденції злочинів, що вчиняються неповнолітніми у стані сп'яніння / О. С. Стеблинська // Вісник Харк. нац. ун-ту внутр. справ.

Лопух Антон Павлович
Курсант ЗЮІ ДДУВС

СИСТЕМА ЗАХИСТУ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Згідно з Конституцією України – «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю», а тому створення механізму забезпечення захисту людини в кримінальному судочинстві є особливо актуальним завданням зі сторони правоохоронних органів. В першу чергу це завдання стосується забезпечення права на захист неповнолітніх.

Якщо говорити про право неповнолітнього на захист у кримінальному процесі, то необхідно з'ясувати, що сам термін «захист» треба розуміти у набагато ширшому сенсі, ніж це заведено. Якщо розуміти його тільки як право на адвоката (захисника) на досудовому слідстві, то й говорити потрібно як про право на захисника, а захист здійснюється не тільки з допомогою адвоката, але й шляхом надання неповнолітньому певних прав і встановленням деяких обов'язків правоохоронних органів.

Як відомо, той чи інший принцип кримінального процесу покликаний безпосередньо захищати права і законні інтереси людини. Пункт 4 ст. 14 Міжнародного Пакту про громадянські й політичні права в деякій мірі конкретизує загально визнані положення і доводить, що у відношенні неповнолітніх процес повинен бути такий, щоб враховувались їх вік і бажання сприяти перевихованню. Дійсно, попередження злочинності серед неповнолітніх і перевиховання осіб, які скоїли злочин, можна визнати одним з важливих завдань держави у справі боротьби зі злочинністю.

Однією з головних гарантій захисту інтересів неповнолітнього в кримінальному процесі є обов'язкове проведення досудового слідства, а також регламентація кола питань, які необхідно з'ясувати:

- 1) вік неповнолітнього (число, місяць, рік народження);
- 2) стан здоров'я та загального розвитку неповнолітнього. При наявності даних про розумову відсталість неповнолітнього, не пов'язану з душевним захворюванням, повинно бути також з'ясовано, чи міг він повністю усвідомлювати значення своїх дій і в якій мірі міг керувати ними;
- 3) характеристику особи неповнолітнього;
- 4) умови життя та виховання неповнолітнього;
- 5) обставини, що негативно впливали на виховання неповнолітнього;
- 6) наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність.

Кримінальний кодекс України виділяє три основні вікові категорії молодих громадян, які підпадають під його дію:

1. Молоді громадяни віком від 11-14 років.
2. Молоді громадяни віком від 14 до 16 років.
3. Молоді громадяни віком від 16 років.

Молоді громадяни по досягненню 16 років несуть повну відповідальність за всі скоєні злочини, передбачені чинним законодавством, хоча за деякі правопорушення кримінальна відповідальність може фактично наставати пізніше, наприклад ст. 139 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за ненадання хворому допомоги медичним працівником. Із змісту статті зрозуміло, що злочинцем може бути лише особа, яка має медичну освіту, яку неможливо отримати у 16 років, але ці ситуації є скоріше винятком, ніж правилом.

Особи, що вчинили злочини у віці від чотирнадцяти до шістнадцяти років, підлягають кримінальній відповідальності за злочини, передбачені ч. 2 ст. 22 ККУ. Цей перелік є вичерпним, але це не означає що особа яка вчинила злочин може уникнути будь якої відповідальності, адже неповнолітні, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність вчинили злочин, можуть бути піддані заходам виховного характеру.

У разі, коли неповнолітній не досяг шістнадцяти років або якщо його визнано розумово відсталим, при пред'явленні йому обвинувачення та його допиті за розсудом слідчого чи прокурора або за клопотанням

захисника можуть бути присутні педагог або лікар, батьки чи інші законні представники неповнолітнього.

У ч. 3 ст. 438 КПК України говориться про право брати участь педагога, лікаря, батьків або інших законних представників у пред'явленні обвинувачення та допиті неповнолітнього, з дозволу слідчого ставити запитання обвинуваченому і викладати свої зауваження. Після закінчення допиту ознайомитись з протоколом і зробити письмові помітки щодо правильності і повноти записів, які мають місце у протоколі.

Закон, у справах про злочини неповнолітніх, передбачає участь захисника на досудовому слідстві і судовому розгляді. Захисник допускається до неповнолітнього з моменту пред'явлення обвинувачення. У справах про злочини неповнолітніх участь захисника є обов'язковою і відмова від захисника не може бути прийнята.

Заочно провадження у справах про злочини неповнолітніх, на думку професора Р. Хісматуліна, недопустиме «перш за все тому, що при цьому порушується кримінально-процесуальний принцип безпосередності судового розгляду. Відсутність неповнолітнього підсудного в судовому засіданні перешкоджає всебічному, повному й об'єктивному розгляду кримінальної справи. Крім того, повністю втрачається виховно-профілактичне значення суду».

Щодо виховно-профілактичного значення суду, то я вважаю за необхідне зазначити й про закриті судові засідання, яке, у відповідності до ст. 20 КПК, допускається на основі мотивованої ухвали суду чи постанови судді у справах про злочини осіб, які не досягли шістнадцятилітнього віку. Закриті судові засідання для вказаних осіб передбачене законом з метою підвищення виховно-профілактичного впливу судового процесу й захисту психіки підлітка, яка формується, від негативного впливу громадськості. Однак є необхідним надати судді право вирішувати питання про конфіденційність процесу до осіб, які не досягли вісімнадцяти років.

Призначаючи неповнолітньому покарання, суд виходить не тільки з санкції, яку передбачено кримінальним законом. Неповнолітній вік є пом'якшуючою обставиною і, виходячи з цього, неповнолітньому може бути призначено покарання менш суворе, ніж дорослому за аналогічний злочин. При цьому суд враховує його характер і ступінь небезпеки, особу винного, його психофізичний розвиток, обставини справи, які пом'якшують чи обтяжують відповідальність, а також конкретні причини вчинення злочину та обставини, що йому сприяли. Отже, покарання неповнолітньому повинно бути призначено таке, щоб відповідало меті його виправлення і перевиховання та запобіганню вчиненню ним нових злочинів.

Важливим профілактичним фактором, який слугує зниженню рівня злочинності, є усунення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів неповнолітніми за справами, які були розглянуті судами. Відповідно до вимог ст. 232 КПК України суди зобов'язані в кожній справі ретельно

виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів неповнолітніми, й факти порушення вимог закону, гостріше реагувати на них шляхом винесення окремих ухвал (постанов), домогатися усунення виявлених недоліків.

Для досягнення попереджувальних заходів судового процесу також необхідно звернути увагу суддів на суворе виконання ними вимог ст. 442 КПК України щодо участі в судовому розгляді справ представників служб та міліції у справах неповнолітніх, районної (міської) комісії у справах неповнолітніх, навчального закладу або трудового колективу, в яких навчався або працював підсудний. Судам необхідно з'ясувати, чи повідомляють суди вказані органи про час і місце розгляду справи неповнолітнього, чи викликаються представники цих служб у судові засідання.

Справи даної категорії доручено розглядати найбільш кваліфікованим і досвідченим суддям. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 16 квітня 2004 р. № 5 «Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх» судам дано роз'яснення щодо особливостей притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та призначення їм покарання.

Підводячи підсумок сказаному, хочу сказати, що в зарубіжних країнах існує певна система судових органів щодо захисту прав неповнолітніх. Це судді, які спеціалізуються на розгляді кримінальних справ щодо неповнолітніх, спеціальні суди для неповнолітніх тощо.

Таким чином, кожна стадія кримінального процесу покликана захищати дитину від необґрунтованих дій державних органів, з одного боку, і з іншого - від повторного скоєння злочину.

Нікітін Артем Олегович

Курсант ЗЮІ ДДУВС

ДОТРИМАННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНЬОЇ ОСОБИ ЯК СКЛADOVA ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ЗАКОННОСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ ОВС

Стан злочинності серед неповнолітніх викликає глибоку занепокоєність та необхідність пошуку нових ефективних засобів попередження злочинності. З боку правоохоронних органів та громадськості вживаються додаткові заходи, котрі сприяли б поступовому скороченню злочинних проявів серед неповнолітніх. Серед загальних заходів профілактики важливе місце належить процесуальній діяльності органів розслідування, прокуратури і суду, що здійснюють провадження у кримінальних справах про злочини неповнолітніх. Важливе значення має підвищення якості досудового і судового слідства у кримінальних справах.

Один із документів Організації Безпеки Ради Європи наголошує: «Принцип верховенства права не є формальною законністю, котра забезпечує регулярність і послідовність в справі досягнення і реалізації демократичного ладу. У цьому понятті є наявним елемент правосуддя,

який ґрунтується на визнанні і повному прийнятті верховної цінності людської особи, гарантованої інститутами, котрі створюють базу для її повного самовираження» [Conference on Security and Cooperation in Europe, Document of the Copenhagen Meeting of the Conference on the Human Dimension, June 29, 1990, Ст. 5.3. – Copenhagen, 1990].

Відповідно до чинного кримінально-процесуального законодавства кожна особа, яка вчинила злочин, повинна нести кримінальну відповідальність.

Однак законодавець залежно від віку поділяє осіб, які вчинили суспільно небезпечне діяння, на кілька категорій і встановлює для них певні процесуальні гарантії з метою захисту їх конституційних прав.

Однією з таких категорій осіб є неповнолітні, які підлягають підвищеному захисту з боку державних органів та посадових осіб. Саме тому справи, в яких беруть участь неповнолітні, виділяють в окреме провадження, в якому встановлено додаткові процесуальні гарантії захисту їх особистих прав.

Провадження кримінальних справ щодо неповнолітніх, що вчинили злочини, здійснюється у межах повноважень єдиної системи процесуальної діяльності органів розслідування, прокуратури і суду, спрямоване на досягнення спільних цілей кримінального процесу і ґрунтується на його загальних принципах. Проте воно має й свої особливості, які спрямовані на вирішення питань відповідальності й покарання неповнолітніх за вчинені злочини. Ці особливості пов'язані з предметом доказування у справах, колом і статусом осіб, які беруть участь у судочинстві з метою підвищення правової захищеності неповнолітніх, здійсненням окремих слідчих дій, гласністю судочинства тощо.

За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину минуло 16 років, і лише за вчинення деяких найбільш тяжких злочинів: умисне вбивство, посягання на життя державного чи громадського діяча, умисне тяжке тілесне ушкодження, умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження, диверсію, бандитизм, терористичний акт, захоплення заручників, звалтування, насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом, крадіжку, грабіж, розбій, умисне знищення або пошкодження майна, пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна, незаконне заволодіння транспортним засобом, хуліганство – з чотирнадцяти років [ККУ, ст. 22].

Примусові заходи виховного характеру суди можуть застосовувати також до неповнолітніх, які у віці до 18 років вчинили злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо їх виправлення можливе без застосування покарання.

Порядок провадження у справах про злочини неповнолітніх, як передбачено ст. 432 Кримінально-процесуального кодексу України (далі – КПК), визначається загальними правилами КПК для провадження кримінальних справ і, крім того, додатковими нормами, викладеними у

гл. 36 КПК «Особливості провадження в справах про злочини неповнолітніх». У зазначеній главі містяться норми, якими передбачено підвищення захищеності прав неповнолітніх у кримінальному судочинстві.

Правосуддя щодо неповнолітніх має бути складовою процесу національного розвитку країни. Відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

У важливому міжнародному документі – Конвенції про права дитини, прийнятій 44-ою сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1989 р. і ратифікованій Верховною Радою України 27 лютого 1991 р. (далі – Конвенція), міститься гуманне положення щодо застосування до неповнолітнього міри запобіжного заходу. Відповідно до ст. 37 Конвенції «арешт, затримання чи ув'язнення дитини здійснюється згідно з законом та використовується лише як крайній захід і протягом якомога більш короткого відповідного періоду часу».

Виконання основних положень Національної програми у 1996-2000 рр. активізувало процеси практичного розв'язання проблем поліпшення становища дітей і виконання положень Конвенції, а також сприяло деякому поліпшенню стану профілактики підліткової злочинності.

З метою вирішення нагальних питань щодо покращення становища дітей і захисту їхніх прав Указом Президента України від 24 січня 2001 р. № 42/2001 «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 р.» передбачені відповідні заходи. Соціальна політика стосовно дітей спрямована насамперед на зменшення впливу на них негативних явищ, які виникають під час реформування суспільства. Незважаючи на певні позитивні зрушення - зменшення кількості зареєстрованих злочинів, вчинених неповнолітніми, - рівень злочинності серед підлітків залишається високим.

Ситуація зі злочинністю у дитячому середовищі вимагає удосконалення профілактичної роботи, пошуку ефективних форм взаємодії всіх зацікавлених організацій, діяльність яких спрямована на запобігання втягненню підлітків у протиправну діяльність.

Законом України від 24 січня 1995 р. «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх» (зі змінами, внесеними згідно із законами від 11 грудня 1998 р., 8 липня 1999 р. і 3 квітня 2003 р.), виходячи з положень Конституції України та Конвенції визначено правові основи діяльності органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх, на які покладається здійснення соціального захисту і профілактики правопорушень серед осіб, що не досягли 18-річного віку.

З часу прийняття зазначених постанов відбулися значні зміни в правовій сфері. 28 червня 1996 р. прийнято Конституцію України, в якій людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека

визнаються найвищою соціальною цінністю (ст. 3). Держава гарантує утвердження й забезпечення прав і свобод людини.

Під час досудового слідства однією з особливостей провадження у кримінальних справах неповнолітніх є розширення меж предмета доказування. Тому крім обставин, встановлення яких є обов'язковим під час провадження кожної кримінальної справи, у справах про злочини неповнолітніх згідно зі ст. 433 КПК слідчий має з'ясувати: вік неповнолітнього; стан його здоров'я та загального розвитку; характеристику особи, умови життя і виховання неповнолітнього; обставини, що негативно впливали на його виховання; наявність дорослих підмовників та інших осіб, які втягнули неповнолітнього в злочинну діяльність. Невстановлення зазначених обставин свідчить про істотну неповноту провадження у справі.

Велике значення для індивідуалізації особи обвинуваченого (підсудного) при вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням до нього кримінального та кримінально-процесуального закону, має з'ясування даних про його вік.

Під час розгляду кожної справи також необхідно з'ясовувати умови життя і виховання неповнолітнього, тобто встановити факти щодо сімейно-побутових умов, його контактів з оточуючими. Це допомагає виявити безпосередні причини, які спонукали неповнолітнього до вчинення злочину, і зробити висновки, чи злочин є випадковим, чи він зумовлений причинами, які необхідно усунути. Таку функцію має виконувати дільничний інспектор.

Органи досудового слідства і суди відповідно до вимог ст. 59 Конституції в усіх випадках повинні забезпечити право неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на одержання кваліфікованої юридичної допомоги. Враховуючи вікові особливості неповнолітніх, закон надає таким особам можливість користуватися правовою допомогою фахівця. Участь захисника при провадженні досудового слідства і в розгляді кримінальної справи в суді про злочини неповнолітніх є обов'язковою (п. 1 ч. 1 ст. 45 КПК України). Зазначена вимога закону є однією з найважливіших особливостей провадження справ про злочини неповнолітніх.

З метою посилення гарантій права неповнолітнього на захист доцільно передбачити в новому КПК України обов'язкову участь захисника з моменту визнання неповнолітнього підозрюваним - незалежно від того, було його затримано як підозрюваного чи ні, а також виду запобіжного заходу, який до нього застосовано, оскільки незалежно від характеру застосованих заходів процесуального примусу неповнолітній підозрюваний потребує правової допомоги фахівця. Однак на практиці нерідко зазначені вимоги закону з різних причин не виконуються.

Невиконання батьками або особами, які їх замінюють, обов'язків щодо виховання дітей є однією з причин, що призводить до вчинення неповнолітніми правопорушень.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

На сучасному етапі становлення та розвитку нашої держави відбуваються кардинальні зміни у всіх сферах суспільних відносин. Їх розвиток проходить в умовах, які характеризуються високим рівнем злочинності. З великим жалем та занепокоєнням слід констатувати, що значні зміни відбуваються і в злочинному середовищі серед неповнолітніх. Сьогоднішній стан підліткової злочинності зумовлює необхідність пошуку нових засобів запобігання їй з боку державних органів і громадськості, які б сприяли поступовому скороченню злочинних проявів у середовищі неповнолітніх.

Судова статистика, яка є головним показником того чи іншого явища, показує, що кожний 12 злочин в Україні скоюється неповнолітнім. Кожен п'ятий засуджений в Україні вчинив злочин у неповнолітньому віці. Характерною особливістю останніх років є зміна структури злочинності неповнолітніх у бік корисливих та насильницьких діянь. Найбільш розповсюдженими злочинами, скоєними неповнолітніми є крадіжки та грабежі. Понад 40 % неповнолітніх засуджених на момент вчинення злочину були безконтрольними з боку суспільства, тобто ніде не навчались і не працювали. Однією з основних причин вчинення злочину неповнолітніми є п'янство. Кожен шостий засуджений підліток вчинив злочин у стані алкогольного сп'яніння.

На мою думку, злочинну поведінку підлітків-злочинців можна пояснити тим, що вони ще не повною мірою можуть оцінювати ступінь суспільної небезпеки своїх вчинків. На це впливають такі фактори як:

- 1) недостатній життєвий досвід;
- 2) схильність до наслідування;
- 3) вплив на них середовища, особливо дорослих осіб;
- 4) бажання показати себе самостійним та намагатися звільнитися з-під контролю батьків;
- 5) неправильна оцінка конкретних життєвих ситуацій;
- 6) недостатня загальна розвиненість.

Отже, вищезазначені особливості повинні враховуватися при провадженні справ про злочини неповнолітніх.

Порядок провадження у справах про злочини неповнолітніх визначається загальними правилами чинного Кримінально-процесуального кодексу України. Однак, слід зазначити, що певні особливості при провадженні цих справ все ж існують. Вони пов'язані з предметом доказування у справах, колом і статусом осіб, які беруть участь у судочинстві, з метою підвищення правової захищеності неповнолітніх, здійсненням окремих слідчих дій, гласністю судочинства.

Норми, які містяться у Кримінально-процесуальному кодексі України, якими врегульовуються особливості судочинства у справах неповнолітніх,

узгоджуються з вимогами Мінімальних стандартних правил ООН, які стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила, 1984 р.). Невтішним є те, що чинний КПК України не повною мірою враховує вимоги Мінімальних правил, але судово-правова реформа, яка відбувається нині в Україні повинна сприяти узгодженню цих правових норм.

Також однією з особливостей провадження у справах про злочини неповнолітніх є розширення меж предмета доказування. Це означає те, що окрім обов'язкових обставин, які з'ясовуються у справі, у справах про злочини неповнолітніх необхідно з'ясувати:

- 1) точний вік неповнолітнього;
- 2) стан його здоров'я та загального розвитку;
- 3) умови життя та виховання неповнолітнього;
- 4) умови, які негативно впливали на його виховання;
- 5) наявність дорослих підбурювачів, які втягнули його у злочинну діяльність.

Невстановлення цих обставин свідчить про неповне дослідження всіх обставин у справі.

Провадження щодо цієї категорії громадян повинно бути специфічним порівняно з провадженням у справах «дорослих» правопорушників, виходячи з вікових психологічних особливостей неповнолітніх, мотивації вчинених ними злочинів (суспільно-небезпечних діянь), більшої піддатливості виховному впливу.

Зростання злочинності серед неповнолітніх у всьому світі, і відповідно збільшення кількості неповнолітніх, які потрапили у сферу правосуддя, позначили необхідність більш повного їх захисту прав в рамках судів у справах неповнолітніх та загальних судів у країнах, де немає спеціалізованої ювенальної юстиції. Це зумовило прийняття на міжнародному рівні ряду документів, якими встановлюються гарантії прав неповнолітніх, а також визначаються міжнародні стандарти, що стосуються провадження у справах неповнолітніх правопорушників. Цими документами встановлено керівні ідеї, принципи і цілі здійснення правосуддя у справах неповнолітніх, гарантії прав та інтересів неповнолітніх під час провадження у справах цієї категорії. Головними цілями правосуддя у відношенні неповнолітніх визначено:

- забезпечення добробуту неповнолітнього;
- забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх повинні були співрозмірні як з особливостями особи правопорушника, так і з обставинами правопорушення.

У зв'язку з цим актуальним на сьогодні є питання в Україні судів у справах неповнолітніх, по розгляду сімейних справ як автономних спеціалізованих судів в системі судів загальної юрисдикції, які б всебічно забезпечували охорону прав та законних інтересів неповнолітніх.

Створення в Україні ювенальної юстиції не було б пов'язано з кардинальною перебудовою існуючої системи правосуддя в у зв'язку з тим, що:

- незважаючи на відсутність в Україні автономних судів у справах неповнолітніх, в законодавстві нашої держави все ж закріплений досить вагомий об'єм кримінально-процесуальних норм, що стосуються особливостей провадження справ у справах неповнолітніх;

- відповідно до ч. 2 ст. 6 Закону України «Про органи і служби у справах неповнолітніх та спеціальні установи для неповнолітніх», всі органи і служби у справах неповнолітніх, які вчинили злочини, та інші справи, які стосуються інтересів неповнолітніх, в тому числі і сфери цивільного судочинства, і містяться в переліку, що є в даній статті, розглядаються спеціально уповноваженими на те суддями(складом суддів).

Також було б доцільно створити при спеціалізованих судах у справах неповнолітніх штат експертів, спеціалістів, які б здійснювали соціальне дослідження, тобто дослідження умов життя, виховання неповнолітніх. Важливим кроком в напрямку спеціалізації посадових осіб у сфері судочинства щодо неповнолітніх в Україні було створення інституту судових вихователів - посадових осіб, на які покладається здійснення комплексу заходів головним чином виховних, по виконанню судових рішень щодо неповнолітніх.

Беспала Марина Геннадіївна

Курсант 2-го курсу ННІ підготовки фахівців міліції громадської безпеки ХНУВС

ОКРЕМІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОФІЛАКТИКИ ПРАВОПОРУШЕНЬ СЕРЕД НЕПОВНОЛІТНІХ

*Недаром и сами юные люди
инстинктивно тянутся к образам великих людей.
Они смутно или ясно видят в них образцы,
имеющие непосредственное отношение к их личным
чаяниям.*

И не всегда это образцы позитивных людей...

М. М. Рубинштейн

Не дарма до моєї роботи було обрано саме такий епіграф, адже мова йтиме про ще не сформовану особистість підлітка на якого суспільство і закон, зокрема, намагаються покласти серйозну відповідальність – кримінальну. В цей період свого життя «маленькі люди» тягнуться до невідомого та не знаного, вони шукають свій шлях та своє «місце» у суспільстві і на допомогу в цьому їй приходять кумири, ті на кого хочеться бути схожим. І не завжди дуже вдало обираються об'єкти наслідування. Саме з цих причин і впливають подальші невідповідності поведінки окремої особи чітко встановленим нормам права та закону.

З'ясування соціально-психологічних особливостей особи завжди передбачає дослідження закономірностей формування певної внутрішньої структури особи, а також виконання нею функції регулятора поведінки. Формування цієї структури особи відбувається

поступово - з моменту народження - під впливом різноманітних факторів.

Залежність здатності керувати своєю поведінкою від вікового розвитку констатується суспільною думкою. Це, в свою чергу, є основою для особливого ставлення суб'єктів формального та неформального соціального контролю до діянь дітей і підлітків, які вчиняються ними з порушенням норм моралі чи права.

Щоб бути суб'єктом будь-яких суспільних відносин, людина повинна досягти певного рівня психофізичного та соціального розвитку, який дасть їй можливість усвідомлювати свою поведінку та керувати нею, а отже, і нести відповідальність за неї. Справедливо тому визнається, що людина не народжується одразу особою. Для цього потрібен тривалий процес фізичного, розумового та морального становлення. До досягнення певного віку людина не тільки в правові, а й у соціологічній літературі не визнається повноцінним суб'єктом суспільних відносин.

Така поступовість розвитку людини обумовлює спроби законодавця встановити як одну з гарантій принципу винної відповідальності її вікової межі. Тим самим законодавець намагається виключити зі сфери застосування кримінально-правових заходів дітей та підлітків, типовий рівень розвитку яких породжує неспростовні сумніви в тому, що вони при вчиненні діянь, заборонених кримінальним законом, усвідомлювали характер своїх дій або керували ними в ситуації вибору.

Підлітком особа вважається з 13 до 17 років. Психологи стверджують, що в цей період відбувається найглибший розвиток особистості, тобто це той період коли психіка ще не сформована та є сприятливою до оточуючого її світу. На даній віковій межі діапазон коливань переживання дуже нестійкий, тобто підлітки є досить раними та нестійкими до суспільного життя. В цей період відбувається формування відношення особи до самої себе та до оточуючого її світу, суспільні процеси мають неабиякий вплив на особистість у період 13-17 років. І саме більшість психічних розладів випливають з способів виховання та розвитку підлітків у цей момент їхнього життя.

У КК України передбачено, що кримінальній відповідальності підлягає особа, яка на момент вчинення нею діяння могла усвідомлювати свої дії, керувати ними, не мала психічних розладів та ін. То як ми можемо говорити, що особа може бути судимою з 14 років якщо її психіка не є ще сформованою. У особи ще немає чітко сформованої різниці, що погано, а що добре (лише на примітивному рівні). До того ж розглянемо цю проблему з іншого боку: з чотирнадцяти років відповідальність настає лише за умисне вбивство. З якою метою саме так було передбачено законодавцем? Чому не настає кримінальна відповідальність за такі злочини як крадіжка, хуліганство з даного віку. Невже підліток усвідомлює лише окремі категорії суспільного життя. Чому саме так розподілено обов'язок кримінальної відповідальності. Особи до 14 років не підлягають кримінальній відповідальності, але вони

точно так же ще не сформовані і можуть вчиняти так або інакше, що засуджуватиметься суспільством як неправильно, а законом - як неправомірно.

Особисто я вважаю, що необхідно до Кримінального Кодексу України додати статтю яка б передбачала лише один вид відповідальності неповнолітніх, а саме - застосування примусових заходів медичного характеру. Пояснити це можна основуючись знову ж таки на свідченнях психологів. В цей період свого життя у особи формується відношення до самого себе та до оточуючого світу. За скоєне діяння, підліток позбавляється волі і таким чином ми своїми ж руками формуємо в його підсвідомості антигромадську спрямованість. Він перестає довіряти світу, в нього зароджується думка, що всі проти нього, а основна причина в тому, що він або потрапив не до тієї компанії, або просто поруч не було того хто міг би йому усе це пояснити. І ми бачимо, що вини самого підлітка у формуванні такого світогляду немає і завдання вилікувати його покладається на суспільство.

До того ж необхідно створити допоміжний консультативний орган який би навчав батьків гарному батьківству. Така практика широко застосовується сьогодні в США - існують заклади, де батьки дітей різного віку можуть проконсультуватися з фахівцями та можливо навіть привести на прийом дітей з метою сформування у особи правового Я. Таким чином ми можемо вплинути на формування у дитини здорової психіки.

ЗМІСТ

ТЕЗИ ВИСТУПІВ УЧАСНИКІВ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОГО СЕМІНАРУ

<i>Поволоцька С. Г. Проблеми кваліфікації злочинів, передбачених ст. 150-1 Кримінального кодексу України – «Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» .....</i>	<i>11</i>
<i>Шаповалов В. В. Аспекти національної безпеки України: судово-фармацевтична, судово-медична, судово-наркологічна, судово-психіатрична і кримінально-правова протидія злочинності неповнолітніх .....</i>	<i>14</i>
<i>Землянська О. В., Кузьміна М. М. Фактори, що детермінують патологічні форми агресивної поведінки підлітків .....</i>	<i>21</i>
<i>Вансва Ю. А. Щодо кримінальної відповідальності за втягування у заняття жебрацтвом .....</i>	<i>26</i>
<i>Музичук О. М. Адміністративна відповідальність неповнолітніх: сучасний стан та шляхи вдосконалення .....</i>	<i>28</i>
<i>Сердюк О. О. Динаміка молодіжного наркотизму в Україні: соціологічне спостереження (на прикладі Харківського регіону) .....</i>	<i>31</i>
<i>Бондаренко О. О. Окремі аспекти участі педагога та лікаря у справах про злочини неповнолітніх .....</i>	<i>34</i>
<i>Афанасьєва Н. Є. Особливості ціннісних орієнтацій підлітків, схильних до девіантної поведінки .....</i>	<i>37</i>
<i>Віденєв І. О. Особистісні особливості агресивності та конфліктності у підлітків з делінквентною поведінкою .....</i>	<i>40</i>
<i>Жданова І. В. Роль шкільного психолога у профілактиці злочинів серед неповнолітніх .....</i>	<i>44</i>
<i>Головкін Б. М. Типові прояви вбивств з корисливих мотивів, що вчиняються неповнолітніми .....</i>	<i>47</i>
<i>Голубов А. Є. Деякі аспекти приведення КПК України у відповідність до вимог міжнародних стандартів провадження в справах про злочини неповнолітніх .....</i>	<i>52</i>
<i>Літвінова О. В. Причини злочинності неповнолітніх та заходи її попередження .....</i>	<i>55</i>
<i>Грищенко М. В., Артем`єва Д. В. Особливості профілактики правопорушень серед неповнолітніх на залізничному транспорті .....</i>	<i>59</i>

<i>Галкін Д. В.</i> Профілактика безпритульності та злочинності неповнолітніх в УСРР у 20-х – першій половині 30-х років ХХ сторіччя.....	63
<i>Галкіна О. М.</i> Особливості участі захисника при провадженні справ про злочини неповнолітніх	66
<i>Горбачова О. В.</i> Молодіжна злочинність в контексті проблем ксенофобії	70
<i>Луганська Т. О.</i> Поглиблення вивчення правової освіти як засіб профілактики злочинності неповнолітніх	74
<i>Прокопенко О. Ю.</i> До питання щодо особливостей профілактики злочинності неповнолітніх	77
<i>Романюк В. В.</i> Завдання стадії порушення кримінальної справи по злочинам, які вчинено неповнолітніми	79
<i>Сапна Г-М. М.</i> Трирівнева модель профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх	83
<i>Уманець Ю. М.</i> Правові та організаційні основи режиму виконання покарання стосовно засуджених неповнолітніх і його вплив на профілактику правопорушень в місцях позбавлення волі	87
<i>Христенко Т. Г.</i> Щодо доцільності застосування підписки про невиїзд до неповнолітніх	91
<i>Коваль А. А.</i> Предмет і межі доказування у справах про злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, вчинених організованими групами	95
<i>Барна Є. Й.</i> Оперативна закупка як підстава до порушення кримінальної справи	99
<i>Шорохова Г. М.</i> Деякі аспекти профілактики злочинності серед неповнолітніх	103
<i>Волосник Р. О.</i> Деякі аспекти забезпечення прав неповнолітніх під час досудового слідства	108
<i>Рачок Г. О.</i> Деякі аспекти використання матеріалів адміністративної діяльності ОВС під час доказування в кримінальному судочинстві в справах про злочини неповнолітніх.....	112
<i>Шевченко Є. О.</i> Деякі аспекти класифікації питань, що вирішуються Судом в стадії виконання вироку, ухвали і постанови суду	115
<i>Гіндуліна Ю. О.</i> Особливості вивчення особистості неповнолітнього обвинуваченого на стадії досудового слідства	118

<i>Солов'євич І. В., Ключко Н. П. Кримінологічний та кримінально-правовий аспект протидії злочинності неповнолітніх</i>	121
<i>Лопух А. П. Система захисту неповнолітніх у кримінальному судочинстві</i>	125
<i>Нікітін А. О. Дотримання прав неповнолітньої особи як складова забезпечення принципу законності в діяльності ОВС</i>	128
<i>Четирін О. Ю. Актуальні питання забезпечення прав неповнолітніх у кримінальному процесі</i>	132
<i>Безпала М. Г. Окремі аспекти удосконалення профілактики правопорушень серед неповнолітніх</i>	134

Науково-практичне видання

**СУЧАСНІ НАПРЯМКИ ПРОФІЛАКТИКИ
ТА АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗСЛІДУВАННЯ
ЗЛОЧИНІВ, ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ НЕПОВНОЛІТНІМИ**

Матеріали науково-практичного семінару
(м. Харків, 30 травня 2009 року)

Редакційна колегія:
ЯНОВИЧ *Юрій Павлович* (голова),
ВОЛОБУЄВ *Анатолій Федотович* (заст. голови),
КУЗЬМІНОВА *Вікторія Юріївна*
та ін.

Комп'ютерне складання та верстання:
М. В. Грищенко, П. О. Білоус, О. Ф. Півень

Формат 60х84/16. Ум. друк. арк. 8,17. Тираж 50 пр. Зам. № 6/73.

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
пр. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.